

Vikerkaar

4/1994

Glassbrenneri "Kaks soovi". 4 eesti mehe luulet. Maire Jaanuse "Riitus-unenägu", Ehilvesti "Anderseni leiutis" ja Kuigi täieline "Rõõm". Evola sümbolite ümberpööramine Udami ja Stadnikovi saatel. Eliade nõiakunstist Euroopas. DIXI Biitlitest ja lõhnast. VAATENURK: Kõppressi ja rabarberi vahel. Kuidas kerastus taras. Kui raske on olla ema. Inga Aru kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 9. aastakäik.

Aprill 1994. Nr 4

Sisukord

- Adolf Glassbrenner *Kaks soovi* 1
Lauri Pilter *Luulet* 2
Arne Merilai *Luulet* 3
Maire Jaanus *Riitus-unenägu* 7
Lauris Toomet *Luulet* 13
Indrek Rüütle *Luulet* 15
Jüri Ehlvest *Anderseni leiutis* 20
Valentina Kuik *Rõõm* 26
- Katrin Kivimaa *Inga Aru maastikud* 29
Julius Evola *Esseid* 32
Haljand Udam *Julius Evola traditsiooni mõiste* 52
Sergei Stadnikov *Julius Evola–viimne gibelliin* 58
Mircea Eliade *Mõningaid täheldusi Euroopa nõiakunsti kohta* 65
- Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal* 71
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 75
Dixi
Mary Hartman *Biitlitest ja lõhnast* 82
Vaatenurk
Doris Kareva *Küpressi ja rabarberi vahel* 83
Arne Merilai *Kuidas kerastus taras* 84
Eve Annuk *Kui raske on olla ema* 87
M. Ednat 88
Kaleidoskoop
Marianne Vogel *Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist* 90
Lahtisi lehti
Oskar Luts *Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus* 93
- Kujundus:** Jüri Kaarma.
Värviotod: Jüri Kaarma
Esikaanel: Inga Aru. "Eedeni aiad I". Õli, lõuend. 1993.
- Tagakaanel:** Inga Aru. "Metamorfoos IV". Õli, lõuend. 1994.
Inga Aru. "Metamorfoos II". Õli, lõuend. 1994.

ADOLF GLASSBRENNER

Kaks soovi

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Ah, kaht soovi kannan hinges,
kahjuks ilmaaegu üha!
Kumbki kaunim on kui kaunis,
kumbki püham on kui püha:

et saaks armastava pere
kõigist inimestest luua
ja et hommepäev neist võiksin
mõne lasta üles puua.

1844

LAURI PILTER

ALGKUJU

Aprillikuu keskpaiku Toomemäel
mu jõudes rajale, mis pöörab Baeri
eest Ohvrikivi poole, kurakäel
üht kuju nägin. "Tulen vaenuleeri,"
ta ütles, "viima vennaarmu sooja.
Mind maa peal hüüti Dante Alighieri.
Üks neid mu lähetas ja ilmun looja
vael, selle nõul, kes eales pole tohe,
vaid armastab nii roose kui ka rooja,
on iseendas ära tunnud lohe,
teab valgust idanemas keset vidu,
kaost kehvast hoides puhkel igirohe.
Ei piisa järgimast eelkirjat ridu,
me endi sammes varjub püha Säte,
me vigu korvab selle meelespidu.
Pelk sõna "õndsus" hingesta ja läte
las tulvata kui kärestikuoja.
Vaid lähendab sind talle mahajäte.
Nii Neitsi saatis Kolgatale poja,
ning kui ka sinust eal ei tule ülga,
kes Mariga loob järglastele koja,
sind kujuteluallikas ei hülga,
aegruumi sillerdus teeb rohuks mürgi
ja sugu sünnib seestunutel küll ka:
Euroopa, mille ühiskeel on türgi,
kord innus loeb ja teab su emakeelt
ja tõdeb teostunuks ta taevapürgi."
Need sõnad öelnud, kadus minu eelt,
maas paistes vaid kui suure kõivu vari.
Muud lugesin just nagu tähti veelt:
"Paoks paigust neist, kus raevleb naistekari,
käes luba on meil minna teise ilma,
et näeksid, kus seitsaadik varjul Mari
on, kui ta haaras pööris, mis su silma
tõi unustust. Sind säästmaks kõnetanud
öö trooni olen hardalt kummargil ma.
Kui kaematut nüüd laulul ise anud,
võibolla pihkab arm tal näokaks palge

ning pahupidi pöörab paikapanud,
jao sulle langend kooletavalt kalge.
Lemb, nagu ratta üheldane sõud,
ööst mustast tõstab tähe säravvalge,
mis võnkeil täidab Sihi ürgset nõud
rõõm kujundada leinast kurblikemast.
Aprillituulte mõjul pageb pöud
ning raukunust saab neitsi noor maaemast,
kel unub koorem mahasaadud vilju.
Vihm vagusid ei väsi ihalemast,
suud tõrkel mokaadele mõeldes hilju.
Nii põrmust, mis on põrguvürsti talles,
vaim valuvoos nii suures, et ei kilju,
taas terveneb, end urjanuna Talles,
kes ainsana me pilgu suunab tõtte:
saab tuhaks süda, kuid ta lõõm jääb alles."

ARNE MERILAI

KÜMMET KIRJA M...LE EV AASTAPÄEVAKS

Esimene kiri. Lastelaul

Lapsukesed tulge minu juurde kokku hei hei
lapsukesed jookskes siia ma löön lokku hei hei
mängiks õige keksu mängiks õige keksu hei hei
või ehk suurte moodi rasket rehepeksu hei hei
lapsukesed tulge minu juurde kokku hei hei
lapsukesed tulge teeme jõulusokku hei hei
paneks linad likku paneks linad likku hei hei
narriks pimesikku narriks pimesikku hei hei
lapsukesed tulge minu juurde kokku hei hei
lapsukesed löõgem jalapöiad kokku hei hei
hakkame ka peitust hakkame ka peitust hei hei
kull saab üles leitust kull saab üles leitust hei hei
lapsukesed tulge minu juurde kokku hei hei
olgu sul pilu või siis hoopis noku hei hei
mängult saagu kodu mängult saagu kodu hei hei
vanemaid on vähem lapsi terve rodu hei hei
lapsukesed tulge minu juurde kokku hei hei

Mats ja Margus Juhan Mari ära kohku hei hei
laskem viimast paari laskem viimast paari hei hei
joogem haput taari joogem haput taari hei hei
lapsukesed tulge minu juurde kokku hei hei
labajalga põlved põrutame nõkku hei hei
visakem veel nuga visakem veel nuga hei hei
kõigeks on meil luba kõigeks on meil luba hei hei

Seitsmes kiri

Kuidas ütlen neitsikene

Kuidas ütlen jalakesed
kui peaks suu neid suudlema
kuidas lausun lillekesed (lillekesed linnud kõik)
kui peaks meel neist joobuma
kuidas silman valged õlad
kui on laugel pisarad
kuidas kuulen kaunis kõla
kui on kõrvad (vales kohas) kuumavad
kuidas ohkan Sinu poole
kui on hinges ohakad
kuidas mõtlen sinu peale
(rahus)kui on mõtteis tagamaad
kuidas tunnen Sinu sõrmi
kui on patust kerkind sirm
kuidas mäletada õrni (asju)
kui on mällu tungind hirm
kuidas leian kallis neitsi
kui on otsingutes piin
kuidas kuidas püha Neitsi
Jumala Sind juurde viin

Üheksas kiri.

Reetmine. Gaseel

Sinu kätte isa annan oma vaimu
miks jätsid Sa mu maha sellest pole aimu

karikat ei lasknud minust mööda minna
äädikasse kastsid kibedama laimu

karistus on õudne reetmine ent mõrvab
mille pärast saatan kätte lõpuks sai mu

kuulutasin ette viga oli aegsam
mürgiivast hävib viinamägi lai mu

kuningas küll olen maad ei ole antud
hädaoru riigis kaim ei tunne kaimu

piitsa tean ma hästi piinavad on vermed
karjastele kätte jagan nende paimu

neitsist olen tulnud mehest olen läinud
kive pillub juut ja hüüab vai vai vai mu

ristipuule neetud okaskrooni kaetud
ainult Sinult ootan lunastavat võimu

sööge minu ihu jooge minu veri
talleliha toitku kogu teie hõimu

mina olen rabi oma isa juures
teiega mu teed siin ilmas eal ei põimu

käige minu järel inimesepüüdjad
kokku kandke vihud nagu viljapõimu

pöördus ära isa juudas ütles sõnad
sooned kisti ihust nagu hargneks lõimu

pühakojas õppind röövliks olen saanud
millepärast ema ilma sisse tõi mu

Sinusse ma usun armununa loodan
Sinu kaudu jõuab minuni vaid sõimu

varsti olen surnud surnust üles tõusnud
otsitakse juba viimsepäeva rõivu

meelevalla saan kui kohtuma me peame
kes käib kurja järgi maksab hirmsat lõivu

tislerite sugu meisterdama loodud
oskab hoida nuga voolib hästi kõivu

aega antud napilt tegemist on palju
õhtust hommikuni ei nad pelga hõivu

kalaroog on täna merest laiaast püütud
pidutsege nutke tähistage tõivu

pühaks olen võitnud vabastajaks hüütud
halastuse kutse piinaposti lõi mu

teisiti ma saabun kui kord tund on kaikund
olen siis kes olen isa poeg ehk või muu

Kümnes kiri. Emaballaad

Oh imeline naine väikse lapse ema
Su ümber särab soojusest kui tähetolm
ju silmavaatest kaugelt tunned ära tema
teid kahekesi näen kuid aru saab et kolm
te oma keeli kõnelete paigaks püha holm
kes mees või naine teist ei paista sugu
kui maailm härmatab ja varaks karm on külm
siis oma lapsele loob sala laululugu

kõik kurjus sunnitud on kohalt põgenema
jäab maha maksmata kõik tema võlg
kui lapse sülle tõstab armurikas ema
siis eetrilainetest lööb kokku nende külg
ning pattu pärint inimesi kohtab hülg
kuid lapse põsed punavad kui linnupugu
ja mesihääled kõlavad ta suust mis toonud sülg
kes pilti näinud seda kord see hinda kaalugu

see kättesaamatu on ilmikuile maa
kuis rinna najale on kutsumas küll sõlg
ehk alles pärast surma uuesti see leema
kui ainult kohtupäeval meid ei tabaks põlg
ei ole kaunimat kui ema kingit helm
ta püha eluandmisvaeva ikka üksi talugu
ja saadab igavesti sind üks üllas kujutelm
et oma lastele kõik seda heldust palugu

Kõnetlus

Oo ema Sinu ja Su lapse pärast pelg
toob minu hüljat südamesse lagu
kui maimu toitmiseks on pöörat Neitsil selg
jäab minul üle ainult armastus ja pagu

MAIRE JAANUS

RIITUS-UNENÄGU

Inglise keelest tõlkinud Katrin Kiik

Leekiva šahti sügavikku kukkuv Madonna, laps süles. Mina seisan meie seksioonmaja prügipõleti juures ja topin pabereid šahti. Šahtis näengi neid kahte põlemas. Keegi naine mu kõrval tähendab: "Näe kui liigutav pilt – lapsuke põleb oma ema süles."

See nägemus rebib mu unest üles. Leian end äkki istuli voodis, pimedas toas, silme ees ikka veel need kaks põlevat kuju. Kust on küll pärit see jõud, mis mu keha sellise hooga istuli paiskas? Mis võimas sisesund see võis olla, millele keha allus mõistuse käsuta? Justkui oleksid sel unel käed olnud.

Unenäod toimuvad teises mõotmes. Mõni tuleb kui raevukas ja hävitav sügistorm, mis pühib kõik oma teelt, mõni jälle kui leebe kevadtuul, pakil hurmavaid lõhnu ja hullutavat ahvatlust armuseiklusteks. Unes pole kindlaid piire. Nad avardavad mu tõelust. Unes hüppan ma alla kõrgelt kaljult. Ujun karestikes. Näen ebamaiseid loomi, lilli ja inimesi. Muutun kõiksuse osakeseks, põimun kokku tule, vee, maa ja õhuga. Unes on kõik voolav ja liikvel. See on sõgestav ümbersünd, mis mu olemust järsult avardab.

Enne ei pööranud ma unedele mingit tähelepanu, kuni läksin analüütiku juurde. Neil polnud minu jaoks mõtet. Nüüd olen oma unedesse ülimalt kiindunud. Nende uudsus ja mõju ajavad mind põnevile. Ma janunen üha uute unenägede vastset värskust. Ootan ja naudin neid.

Miks nägin ma seda und? Miks näen ma püha Madonnat lapsega põrgutules, kui ta peaks olema taevas? Miks asetan ma ta prügišahti, kui ta on puhtuse ülilm kehastus? Püüan nägemust silme ees hoida, seda igati uurida, enne kui kipub hajuma selle selgus, mis unes nii painav oli. Ja tuli? Miks tuli? Mis assotsiatsioonid see minus tekitab?

Eile toppisin ma tõesti hulga paberit põletusahju. Hoidusin eemale ja avasin ukse hästi ettevaatlikult, sest õhtuti, kui majahoidja prügi põletab, on šaht vahel üleni tuld täis. Kogu šaht on siis üksainus suur mühisev tulesammas alt keldrist kuni üles kuueteistkümnenda korrani välja. Nii see on. Teed kõige harilikumaid asju või kuuled mõnd juhuslikku märkust, mis kohe unub, aga unes tuleb

välja, mis kõik pinna all, mingis psüühika süvasopis segiläbi tallel on. Nii taevas kui põrgusügavik.

Seal on nii igavene põrgutuli kui ka religioosne kirepalang. Seitsmeteistkümndal sajandil, kui Pascal oma jumalanägemust üles tähendas, pani ta kõigepealt kirja sõna "tuli". Jumal ja tuli. Seejärel kirjutas ta:

mitte filosoofide ja õpetlaste, vaid
Aabrahami Jumal, Iisaki Jumal, Jaakobi Jumal.
Kindlus, kindlus, tunne, rõõm, rahu.

Ta kandis eluaeg seda ülestähendust medaljoni sees oma südame ligi. Mida mina oma südames kannan? "Kindlus" – seda ma tahaksin. Mis võiks veel parem olla? "Tunne, rõõm, rahu" – mis ülevad ja ahvatlevad sõnad. See kõik, väitis Pascal, tuleb Jumalast, mitte filosoofidelt või õpetlastelt.

Minu uni oli aga sõjast ja tulest. Kord kukkus meie maja korstnasse süütepomm. Õnneks see ei lõhkenud. Lõhkus aga hooga suure augu salongi ja söögitoa vahikäiku, kus enne klaasuks oli. Seina ligi hoides nihkus ema mööda augu äärt salongi poole, et vanaema näpunäitel mingeid asju ära tuua. Mina värisestin hirmust, et ta võib alla kukkuda.

Mulle tuleb nüüd ette, et olen eluaeg veidi kõrgust kartnud. Mäed äratavad minus hirmu. Olen ikka eelistanud olla maadligi, nagu siis, kui joogaõpetaja palub sisse võtta "imiku poos" ja me heidame kummuli maha, nägu vastu põrandat ja käed ette sirutatud nagu moslemid palves.

Kas pole mu mõnetine akrofoobia pärit just tollest kunagisest hirmust ema pärast? Akrofoobia, kordan ma mõttes, tuleb kreeka keelest: *akros* tähendab 'kõrgeim, ülim'. Kas ma pelgan siis kõike, mis seostub tipu või äärmusega, mis tavapiire ületab? Mu analüütik Barrett on mulle edukartust ette heitnud.

Minu esimene nägemus oli sõda. Sõda, mitte Jumal. Ma heidan pikali tagasi. Aeg mu unenäos on niisiis minevik, 1944. aasta talv, aeg, mil mulle esimene mõistus pähe tuli, koos pommidega. Pommitati öösiti. Sireenid undasid. Me läksime alla keldrisse. Mind pani riidesse vanaema, ema haaras kaasa tähtsaimaid pabereid ja väärtasju.

Kui me punaväe liginedes Eestist põgenesime, peatas maanteel kõik autod, hobused ja vankrid äkki hõige: "Tallinn põleb!" Kõik vaatasid tagasi – eemalt tõusvat suitsu. Pealinn oli leekides.

Unekujundid on hoopis teistmoodi kui teadvuskujundid. Nad ka mõjuvad teisiti. Nad on kõik kokku mätsitud, segi põimunud, sõlmes. Ärkvel olles tulevad pildid ilusti üksteise järel ja tasapisi reas. Nad on selged ja üksteisest lahus, mitte nagu mu öised hullunud ja metsikud mälu-pildid, mis silme ees perutavad.

Tegelik šaht, mis mulle midagi tähendas ja mis mulle unes ilmus, on meie kunagise maja korsten, kuhu pomm sisse kukkus. Nagu ka leegid mu unes on pärit samast ajast. Põletusahju tuli, mis siin majas läbi korruste üles huugab, oli vaid lüliti, mis vallandas nood teised ammused leegid.

Äkki torkab mulle pähe, et inglise *chute* ('šaht') tähendab prantsuse keeles 'langus'. Napoleoni langus. Camus'l on romaan, pealkirjaga "La Chute"

(inglise keeles "The Fall" – 'langus'), millest ma midagi ei mäleta, küll aga mäletan, et olen lugenud Camus' novellikogu "Pagendus ja kuningriik".

Pagendus on põline. Aadam ja Eeva aeti pagendusse. Meid tabas Langus. Aga enne Langus on alati Paradiis. Alles siis Langus. Unes kordan ma inimsoo ajalugu. Minu lugu on kogu naissoo lugu: ma olin kord Paradiisis. Mind visati välja. Välja mu lapsepõlve kuningriigist, kus olid troonil mu vanemad – kuningapaar ning mina olin nende kuninglik võsu. Mu elu on olnud kõige iidsema loo kordus. Ma kandun mööda arhetüüpe. Aadam ja Eeva Paradiisias. Madonna lapsega... Piiblikujudest leiab lohutust.

Äkki, kesk loidu mõtiskelu, tuleb mulle meelde, et Langus on ju mu töökaaslase Joy Fallsi liignimi, kes unes mu kõrval seisis, oli tegelikult Joy hea sõber. Ja äsja, sel suvel Joy suri. Ta oli õega koos poodi läinud. Äkki jäi õde haigeks. Joy ruttas teda haiglasse viima. Kuid kukkus seal kokku ja suri samas. Räägivad, et see olnud valutu. Hea surm. Lõhkenud aneurüsmi tõttu. Midagi polnud parata. Joy Falls – helge langus – *felix culpa* - õnnelik lõpp.

Aga miks peaks see kõik minu unenäoga seostuma? Juba küsides tean ma vastust. Mu kasuisal Arturil oli ka aneurüsm. Ta laskis selle ära lõigata, kuna arst oli öelnud, et muidu võib see lõhkeda ja ta sureb. Millal aneurüsm lõhkeda võib, ei saa ette teada. Kuid Arturi puhul oli ka operatsiooni korral risk suur, kuna tal oli olnud juba kaks südameatakki. Ta riskis siiski. Kolm kuud pärast lõikust sai ta rabanduse.

Kui teda poleks lõigatud, oleks ta ehk veel hulka aastaid kõbus olnud. Või siis surnud, aga hoobilt surnud. Nagu Joy. On see mu teadvustamata salasoo? Et ta oleks aneurüsmi kätte surnud nagu Joy?

Ma langen unes. See on klassikaline patu palk.

Ma leban ja vahin pimedust. Leekiv Madonna hakkab pikkamisi hajuma. Põrgu annab järele. Brian magab rahulikult. Ta on seljaga minu poole. Kella helendav numbrilaud näitab kolm. Mul on jahe. Ma tõmban end teki all kerra ja poen Brianile ligemale. Hea on kuulda ta ühtlast hingamist ja tunda ta keha raskust voodis. Hingamine on vaimustav nähtus. Rütmiline ja rahustav. Ma vaatan ta veatult siledat selga. See on otsekui kivikujul, kaunis, alati soe. Mul on kiusatus teda puudutada, aga ma ei tee seda. Ma puutun teda vaid pilguga. Ja hoian mõttes pilti ta seljast endale hästi ligi.

Kui ma teda puudutaksin, tunneksin kohe ta raskust. See ongi vaimustav. Selles on rõhku, sisu ja raskust. Vaade on ainetu ja kaalutu. Puudutus annab kogu kehale kaalu, massi, jõu ja liikumise. Puudutus ulataks ta üleni minu kätte. Tunneksin siis lihaste tukset ja võbelust. Oo, puude on nii elav. See on nii rahustav. Selles ei saa kahelda. "Puude" oli mu viimase luuletuse viimane sõna, mille ma kunagi ammu kirjutasin.

Ma püüan uinuda. Aga mu kujutluses vilksatab ikka veel tulukesi. Ma näen tihti tuld unes. Tuli on iidne kire sümbol. "Suures lootuses" ronib Miss Havisham üles põlevasse torni, päevinäinud pruutkleit seljas, ja Pip, kes teda päästa püüab, saab põletada. Ühe hetke on nad koos teineteise lõõmavas embuses. Nad mõlemad olid saanud armastuses kõrvetada; kumbki ei saanud

seda armastust, mida ihkas. Aga mina? Või mu ema? Armastust pole iialgi küllalt. Kas ma ihkan olla rohkem armastatud? Kas on ka see soov üks mu unenäo telgi? Saada õndsaks armastuse läbi?

Unenägu väljendab soove. Unes me näeme seda, mida ihkame, aga pole saanud. Unes ilmneb rahulolematust eluga. Kas ma seepärast näengi und, et pean alatasa midagi soovima, sest elu on nii ängistav?

*

Mina näen und ja tema esitab küsimusi. Kolm korda nädalas: teisipäeval kell 10 hommikul, kolmapäeval kell 7.35 hommikul ja neljapäeval kell 5 õhtul. Mis ka ei oleks. Meie ajakava on selline.

"Kas teate, mis "päästma" tähendab?" küsib Barrett oma leebel ja lahkel moel.

"Mis "päästma" tähendab? No mida see siis tähendab?" pareerin ma otsemaid valvsalt. "Parem võiksite selle kohe ära öelda, kuna te ilmselt peate silmas midagi muud kui sõnastikuvastet."

"See tähendab äärmist vaenulikkust. See näitab just vastupidist. Soovi hävitada," vastab Barrett.

Ma olen jahmunud. Ma tean küll, et unes on enamasti kõik pahupidi, et tõde ja tahtmatuid soove maskeerida, ent ometi olen ma hämmingus.

"Keda hävitada?"

"Oma ema."

"Kuna mõtlesin, et see uni võis tulla mu soovist, et Artur oleks surnud?"

"Seda küll, ja enamgi veel."

"Lapsena ma armastasin oma ema. Imetlesin teda. Ma pole eales ta surma soovinud."

"Teadlikult mitte. Aga vahest alateadlikult," sõnas Barrett rahulikult.

"Aga miks? Miks ma oleksin pidanud lapsena ta surma soovima, kui ma teda jäägitult armastasin? Kas ei või olla, et laps oma vanemaid jäägitult armastab?"

"Jah, aga ta ei hoolinud teist küllalt ehk teie isast, ta laskis tal kaotsi minna, ta polnud kohal."

"Aga olles isa juba kaotanud, oli ju tema ainus, mis mulle veel alles oli jäänud. Seda enam ma teda vajasin. Kas ma poleks siis temasse haardunud, kõvemini kui iial varem? Kas ei pidanuks ma siis temast kinni hoidma, tugevamini kui kunagi enne?" küsin ma ärevalt.

"Tal on oma osa selles nägemuses. Teie panite ta sinna... prahi hulka."

"Aga ma panin ju meid mõlemaid prahi hulka; me mõlemaid põleme ju ära."

"Kas saab veel paremini oma soovi varjata," teatab tema vastu.

Oh, kuidas ma vihkan kogu seda pettust, teesklust, seda alateadvuse äraspidilooikat: päästa tähendab mitte päästa, olla tähendab mitte olla. Ma nihelen

rahatult oma asemel. See on tõeline ühemehenari, labase pruuni katte ja kolme niru padjaga. Ei saa võrreldagi Freudi analüüsisohvaga, täis pärsia vaipu ja padjakesi. Alati kuhjab ta enne mu tulekut kõik kolm patja rangelt üksteise otsa. Ma astun sisse, võtan kaks tükki ära ja panen pea kõige õhema peale. Aga iga kord pean ma seda uuesti tegema. Ilmselt ootab ta minult sellekohast märkust, mida ma tõrgun tegemast. Ma ei tea. Raske uskuda, et kõik teised patsiendid seal päev otsa lamaksid, kael ülespidi kookus. Kui ma seal esimest korda käisin, siis keeldusin pikali heitmast, ning istusin aasta läbi tema vastas, näost näkku. Siis ma kaks aastat ei käinud. Kui uuesti läksin, heitsin kohe pikali.

"Seda on raske omaks võtta," ütlen ma valjusti. "Miks peaksin ma seda uskuma?"

"Aah," õhkab ta, ega ütle muud midagi.

Mind ärritab, et ei ütle. Tal võiks asjast rohkem aimu olla. Mu kärsitus tema suhtes muutub juba krooniliseks. Alul ma armastasin teda. Mingis analüüsi-järgus tahtsin ma isegi analüütikuks saada. See pidi küll vist olema mu samastumisõhina tipul. Nüüd on see möödas. Kuskilt ma lugesin, et õieti tulebki lakata analüütikut armastamast, kui tegeldakse alateadvusega, muidu see ei avane. Armastus tõkestab ligipääsu alateadvusele. See on liiga küllastav. See pakkus mulle huvi, kuna siis ma, tähendab, ei pruugi teda armastada.

"Aga lapsed ju armastavad," pakkusin mina. "Nemad ei vihka." Keegi peab ju armastama, ja keegi peab olema armastust väärt. See on mu sisim nõue.

Ma kuulen, kui Barrett kõhatab. Tal on häiriv komme niimoodi märku anda, et ma paremini tähele paneksin.

"Võib ühtlasi nii armastada kui vihata, see on loomulik," on ta lõpuks nõus poetama.

Ma armastan ja vihkan. Vastandid kuuluvad kokku. Neid on võimatu lahutada. On võimatu üksnes armastada. Miks küll? Ma tahan ainult armastada.

Ma ei taha, et vihkamise kõle tunne minust läbi käib. Ma ei taha prügi-Madonnasid unes näha. Mu sisimas lõõmav tuli on siis järelikult lausa vaen? Oma ema vastu? Ja tundmatu, salapärase nägemus, mida ma hinges kannan, on viha? Ei mingit religioosset palangut? Ega armastust? Ma soovin oma ema hukku? See on patt, esmase, kõige põhimise seose lõhkumine. Lapse ja ema vahel.

"Mu hirm, et ta sealt august alla kukub, on siis vaid mu agressiivne soov, et see nii juhtuks?" kordan ma valjusti ja mõistmatult.

"Te lähete kas või läbi müüri või tule oma alateadvuse juurde, aga oma vaenule silma vaadata ei julge."

"Müür, tuli," kajab minu sees vastu. "Müür varisend, nii torn kui katus tules," küll Troojas, küll Tallinnas. "Ots Agamemnonil."¹ Ma püüan üles lugeda kõikvõimalikke tulesid. Ajaloost, põrgu-, pöörase kire, armukadeduse tuli.

1 Mõeldud on E. B. Yeatsi luuletust "Leda ja luik". M. Väljataga eestinduses kõlab kõnealune stroof järgmiselt: "Ta niudeis sigitab üks võõras tuige / Maatasa tehtud müürid, tornirisud / Ja huku Agamemnonile." (W. B. Yeats, Luulet. Tallinn, 1990, lk 105.) Tlk.

"Raske on omaks võtta tundeid, millest sul teadlikus mälus jälgegi pole," vaidlen ma vastu. "Psühhoanalüüs on just selle poolest ränk, et tungib mälust kaugemale, sinna, kuhu mu päris mälu ei ulata."

Ta ei lausu midagi. Mina räägin, aga tema ei vasta. Mina mõtlen ja urgitsen, aga tema ei lausu sõnagi. Ta kuulab vaikides. See vaikus on nii loomuvastane, nii ebainimlik. Ükskõik, ma räägin edasi, sest ma ei saa endast aru ja loodan, ehk tema saab. Ma tean küll, et ta ei saa, ja ma pean end ise endale selgeks rääkima, kuid ometi ootan talt mingitki lootuskiirt.

Ma ütlen: "Juba sedagi on küllalt ränk endale tunnistada, et ma sisimas Arturile paha soovin, ja nüüd peaksin ma veel möönma, et emale niisamuti. Selline vaen on ju kohutav. Need agressiivsed tungid on kohutavad. See kõik on kohutav."

"Teie häda on see, et te seda nii kohutavaks peate. Vihkamine pole sugugi hirmus. See on loomulik. Aga kuna te seda nii hirmsaks peate, siis tunnete end sellepärast süüdi."

Tema vastuväide oli mõjus. Tõepoolest: kui on põhjust vihata, siis vihka. Siis on see loomulik. Aga kas minul on põhjust?

Barretti arvates ootasin ma, et ema isa ära päästaks. Aga tema ei teinud seda. Ma pean seda tema süüks. Selline on mu lapsik mõttekäik. Mu lõõmav Madonnakuju ei suuda kedagi päästa, sest ta ise vajab lunastust. Üksi, ilma oma meheta, on ta kaitsetu. Kasutu? Kasutud asjad aga visatakse prügikasti.

Oma isast ei ole mul ühtki teadlikku mälestust. Vanaema on mulle temast jutustanud. Tema sõnadest olengi endale isa loonud. On ju terve hulk asju, mida ma üksnes jutu põhjal tean, näiteks isa.

Vanaema rääkis, et enne seda, kui kommunistid isa arreteerisid, oli tema und näinud – üht ja sama und kolm ööd järjest. Üks kujud seisnud vanaema voodialutsis, sikutanud teda varbast ja öelnud. "Mine kutsu Richard."

Ta oli iga kord, kui jälle seda und nägi, isale helistanud. Ta käis peale, et isa ometi koos teiste meestega metsa pakku läheks. Isa vastanud, et tal pole põhjust end varjata, ja kuidas ta saakski lahkuda töölt – ta oli telefonikeskjaama ülem – ning jätta alluvaid ja meid saatuse hoolde? Oli mõeldamatu, et ta putkaks nagu jänes põõsasse. See just seakski teda kahtluse alla. Oli ta ju küllalt vastutusrikkas riigiametis, mis tähendas talle kohustusi ja meile korterit.

Varsti pärast seda ta arreteeriti, napilt enne sakslaste tulekut, napilt enne minu ilmaletulekut.

Nii sain ma teada, mis on unenägu. See oli esimene uni elus, mida mulle jutustati. Võiks öelda, et see oli mu riitus-unenägu. Ma sain kohe aru, et uni võib olla tähtis, ülimalt tähendusriikas. Tuli vaid teda kuulda võtta. Mu isa ei võtnud.

LAURIS TOOMET

*

Kes oled sa laulja et vabadust julged sa laulda
Viimaseid hetki elab veel maailm et siis langeda hauda
Meri on haige ja maale kuulutab kadu
äärest uuristab kallast ja iial ei lõpe see sadu
iial ei naerata päike ja iialgi pilved ei haju
tuul nyud enam ei vaibu ja eales ei lõpe see raju.
Poolsaarest saamas on saar, sellest laid on ja kari,
ykski maa ei ole nyud kindel, haihtub viimase jumala vari.
Ykski mägi ei kaitse te orge mis vajuvad merre;
maa laastavad tontide väed, õitsvad linnad upuvad verre.

Ja paljaks põletet maal kui vaibub kord ratsude traav,
tärkab seal uuesti mets, rohtub inimsoo verine haav

*

On õpetus teel käib nuhtlus ta eel
tema tõde on haljaste mõökade keel
mida kuulutab Allahi pyha armee
ja edasi läände viib tolmune tee
tyhjad silmad ja tummad kuivanud suud
liiv matab jäljed ja pleekinud luud
tuul hajutab suitsu vihm puhastab maa
kuid puhkust veel leegion ikka ei saa
Õo mustava sees surma taprite ees
seisku nyud valvel viimnegi mees
kaitstes nii kaua kui iganes saab
Kristuse riigist iga jalatäit maad
väärjumala sydant halvavast nõest
mis kerkib kui tulvavoog allilma jõest
kui issanda kehas on veritsev haav
mille löi nende ratsude pöörane traav
Kuid synd on vaid viiv surm tuhmunud liiv
ja elu on Allahi tasumisviis
tapreil peegeldub surm ja pilvede helk
ahnelt verd neelab nurm tuules laperdab telk
silmad kiirgavad tuld sulab pihkudes kuld
jalge all tuiskliivaks laguneb muld

ja varjudel koonduvad vaimudeväed
ja kooljate kolbad on lumised mäed
On avalik haud särab tuli ja raud
Euroopa on Allahi ohverduslaud
rahvas on ohver ja tõde on nuut
mis kuulutab maailmajumalat uut
vanguvad Kristuse kaitsjate read
ja õlgadelt langevad preestrite pead
saab pyhitud merre väärumala võim
pärib maailma Allahi poegade hõim
Siis udusel ööl on lõpp veretööl
plahvatab koit särab pilvedeloit
tõusva päikese valgel läeb pyha armee
yle merede lõpmatu voogava vee
võib hingata muld jõe vetest saab kuld
ja võidukad väed pilveist pärjavad mäed
kandes sydames Allahi altari tuld
langeb silmadel saast orjad tõusevad maast
mida kaitsema jäävad ta varjavad käed

*

Oo laulja laulvatelt liivadelt
kelle sõnad myhisevad tuulde
kantud laineharjust ja paisat kividele
randu ymbritsevatel korallkaridel
kus punased meritähed punuvad pesi
Ja vesi jääb alati ära voolama nende säravalt kehadelt
punaste, mustade ja kollaste kivide alla
et pimeduse elukad
saaksid osa sellest laulust
maa algusest ja mere loomisest
Ja sellest kuidas nemad ja inimesed ja kõik taeva linnud siia ilma said

INDREK RÜÜTLE

14. JUULI. INGLITE MARKIIS

Oota pisut Angelique
Oled siis Versailles's või Louvre'is
kui ma läbi linna liigun
vangla poole teraspuuris

Oota pisut Angelique
Oled Sa Versaille's või Louvre'is
Varsti istun kinniseotult
Sinu luureagentuuris

Oota pisut Angelique
Varsti ripun Grève'il võllas
Pisara ehk silmast poetad
kui sealt homme mööda sõidad
oma kuninglikus tõllas

Oota pisut Angelique
homme hukkun barrikaadil
Oled rööpmeist välja viinud
mu ekstreemse elulaadi

Oota pisut Angelique
süüitan pea bensiinivaadi
Kohtupalat kinni pistab
hullumeelse püromaani

Oota veidi Angelique
varsti lõhkan tankimiini
Siis su papa välja saadab
vastuluure limusiini

Oota pisut varsti saab must
ajatolla Homeini
saadan sulle Teheranist
musta tulbi või jasmiini

Oota küll su plangu peale
määrin lõhkeplastiliini
Oota – Sulle külla saadan
mõne oma assasiini

Oota pisut Angelique
varsti kõngen ahvisaarel
või mind fulbed ohverdavad
jumalale vikerkaarel

Oota minu Angelique
unusta kõik ingliskoorid
giljotiinile saan viidud
üheksandal termidooril

Küll siis kahvatavad palged
kuningal või kommunaaril
kui kord triumfikaare vastu
põrutan ma aeroplaanil

Oota veidi Angelique
varsti kogun linna pätid
Sinu valge lossi ette
katapuldi üles sätin

Oota pisut Angelique
varsti avan ahvipuuri
Võidule see sõnum viigu
Jakobiini diktatuuri

Oota pisut Angelique
külla ma kutsun moskoviidid
Prantsusmaast me peagi teeme
VMN-i satelliidi

Oota pisut Angelique
varsti loome Suur-Turaani
Sealt ma sinu juurde rooman
teispoolt Gobi & Hingani

Pea tüdruk ma imen su huuli
– kätte jõudnud on 14. juuli...

Ei vaja ma surrogaati
vaid leida üks keelatud liin
Allons enfants de la patrie
le jour de gloire est arrive!
Võiks mängida psyhhopaati
või kõrisse keerata viin
lõhki rebida kleit sul vööst saati
su rindadel puhata viiv
Ei vaja ma surrogaati
vaid Sinuga olla üks viiv
Allons enfants de la patrie
le jour de gloire est arrive!

*

Kuradid siis Angeliq*ue*'i
minu pärast põrgu viigu
mässuväed on pea Pariisis
Mõistavad kas pole nali
kuningale tribunali
võtavad ta käest Bastille'i
Oota pisut Angeliq*ue*
homme teeme vabariigi

*

Kui see kõik saab läbi viidud
teeme nõidadele lõkke
Oota pisut Angeliq*ue*
haaremis su tee kord lõpeb

Oota Angie küll kord leiad
rikka hiinlase või juudi
Oota pisut tema teeb sust
Filipiini prostituudi

(...Küll kord karvad aetud maha
eemaldatud kliitor
Sulle kongis paneb taha
üleminkvisiitor...)

*

Oota siiski Angelique
ütle kas sa mind veel vajad
või ma oma paiga leian
väikses vaikes hullumajas

Seal ma unne igavesse
suigun marseljeesi saatel
Oota pisut Angelique
lase jalga psühhiaater

*

Panen kopulatsiooni
toime kümnenadal brümääril
moodustame uniooni
taeva viin su mongolfjääril

Kui ma pole hukka viinud
ennast selles õelas ilmas
Oota pisut Angelique
Homme olen Tänassilmas

Ma ei taha enam Liidust
Prantsusmaale sääri teha
Isegi seal Angelique'i
ma ei soovi enam näha

Prantsusmaal meil politseinik
annaks kumminuiaga
siin me aga rõõmsalt veini
joome Tarmo Suijaga
ning kui meile tuleb miilits
jääb ta pika huiaga
või saab ise nuiaga

1988

Tuul keerutas ta sassis juust
Särk püksist ripakil
Nii seisis maanteeperve peal
üks närtsind rukkilill

ning välja rinnaesine
näis samuti kui pea
kes teda öösel kabistas
vist jumal üksi teab

Nii pärast öiset olengut
taas rändas neiu noor
& kolmest sõrmest koosnes tal
taasleitud trikoloor

Näol säras õnnis naeratus
siis jälle oli plass
Ta sibulata praadinuks
me solvund tööliklass

Kuid näis et kuumast südamest
on suland igikelts
Oh tuhat tänu Velliste
& Muinsuskaitse Selts!

TUNDMATULE ISLAMIFANAATIKULE (teine laul kamikazedele)

Ammuilma mädanevad haavad
lõpuks paise loond mis üliküps
Kui on välja pursand šlakk & laava
mulle avaneb su võimas süli Styx

Ma ei soovi minna igavikku
ega võita kuulsust või siis au
Kõlagu vaid minareti tipust
Allahile nukker kiidulaul

Ma ei tea kes on kord selle autor
selle kogukonnaga on nüüdsest vaen
Pihus rool & lendab teel veoauto
laadung aga võimas lõhkelaeng

Mingi kolin kostab käigukastist
ikka kõrvus heliseb see viis
Hambus piip & piibu sees on hašiš
nõnda lihtsam leida paradiis

Vastu nagunii seal Päntris ainult tuleb
mulle mingi Onu Priidu odalisk
Tundmatule islamifanaatikule
püstitati Tartus kõrge obelisk

JÜRI EHLVEST

ANDERSENI LEIUTIS

Esimeses metroojaamas maha – bussi pealt maha – ja sealt edasi oli juba lihtne.
Allmaarongiga otse T-Centraali.

(Siin lasen jalad lõdvaks, siin on istepingid, politseinikud luusivad seal
eemal, vahin ootajaid rongijaama kõrge kaare all, silman kaarti.)

Istusin niimoodi vähemalt paar tundi, soovimatagi kuhugi jõuda, teadmata-
gi, kuhu jõudma pean(?).

(Vahepeal käin ja uurin pagasihoiustajalt tema elu järele, ta tahab saada minu
koti valvamise eest kakskümmend SEK-i.)

Jätsin koti toolile, uitasin ringi, justkui poleks mul kuhugi kiiret – nagu neil
politseinikelgi, tegin nägu, et tulen tagasi kohe – otsekohe! – oma väga
väärtusliku koti juurde, mille hoiustamise eest pidasin kahtkümmend rootslaste
krooni liiga kalliks lõbuks.

Ja siis lipsasin T-Centraalist välja, juba ukse tagant uurisin veel vaid viivu
läbi klaasukse lüümi seda va suurt Stockholmi kaarti, töökohtade vahetamise
asutus pidi jääma siit nüüd siis paremale, paremale, vasakule ja kirik – kirik
on siis otse vastassuunas – ei näe! Läksin ooteruumi tagasi, uurisin nüüd
hoolega, kus on see Pauluse kogudus, kus on see eestlaste kirik.

(Varas saab nüüd muidugi aru, et kavatsen väljuda. Ta on mind kogu aeg
silmas pidanud. Et ma nüüd kaarti uurin, uksest väljununagi juba sellepärast
sisse tagasi hüppan, siis on tal nüüd kõik selge. Annaksin need kakskümmend
rootslaste krooni parem talle, aga millised need?, mul on taskus kakskümmend

senti, eestlaste omad, muidugi.)

Käisin mitu korda piki seda kitsast tänavat edasi ja tagasi.

(Kõhklen vargast hoolimatagi. Siin on kõik vastik. Ilusad klaasuksed, lilleklumbid – kõik korraga läinud, sel tänaval pole mõnusa muigega patseerivaid keskklassnikuid, pole nende tõllerdavaid lapsigi – pole ühtegi automobiili –, see tänav isegi haiseb jälgilt.)

Avasin vääksuva ukse, lugesin sellelt, et sel suvel on alt lõunast tõusnud Stockholmi üle kolmesaja tuhande tööotsija, saate siis isegi aru, et teil – kes iganes te ka olete – pole mingit lootustki!

Järgmisel hetkel olin trepist üles tormanud, trügisin läbi trubaduuride tropi.

"Mida te soovite?"

"Ma otsin tööd."

"Olete te artist? Siin võetakse vastu ainult artiste."

"Jah, muidugi olen mina artist!"

"Mhm? Noh, sel juhul tulge siia, mida te siis teha oskate? Mängite kitarri, olete trubaduur? Laevade peale on juba kõik täis. Või sülitate tuld, oskate te lasta hundiratast ja samal ajal tuld sülitada?"

(Mis jutt see on? Tilluke tuba, mis meenutab vene sõjaväe punanurka, on sardiin tomatis, on veel hullemini täis litsutud kui tomat sardiinis, on ta peast segaseks läinud või, mõtlen.)

"Ma olen kirjanik," kisendasin töökohtade vahetamise ametnikule.

Nüüd rebis ta prillid üle pea ära peast, paljastusid täiesti tuhmunud silmad, nüüd läks ta tõesti peast segaseks – seda vist pidi tähendama see žest?

"Mis? Misasi, te ütlesite: kirjanik?"

"Jah."

(Veel vastan ma jah, süda on sepahaamer, mulle räägiti ju, pandi südamele, et kulla mees – Rootsisis ei vajata rohkem enam ühtegi eesti kirjanikku –, mulle näidati ju näpugagi oimukoht kätte, aga nüüd olen siin, vastan: jah.)

"Kust te olete?"

"Eestist."

"Eesti... mis keelt teil seal räägitaksegi..."

"Eesti keelt."

Ta läks ära, ta täpsustas midagi, tuli tagasi, vabandas, et läheb aega, läks uuesti täpsustama. Trubaduurid, mornide nägudega trubaduurid, sõtkusid mind selga.

Selgus, et see on neile siiski täiesti ootamatu asi. Nende artistide töölevärbamise kümmepeävak polnud neile veel ühtegi sellist toonud. Nad peavad mõtlema homseni.

(Arvan juba, et see on väljaviskamine, aga ei. Nad panevad mu nime kirja, annavad lipaka paberit mullegi, homme kell kaksteist pean olema tagasi!)

Siis jooksingi üle turu. See oli elamus. Vaid lapsepõlve mustvalgest televiisorist olin varem soome kanalilt midagi taolist näinud. Nüüd oli see tõelisus. Tomatid ja virsikud, ploomid ja kreegid, banaanid, greibid ja kolme erinevat värvi apelsinid – seitsmekorruselistes virnades. Hoidsid kaemust kaardist silme

ees. Ei tohtinud eksida. Varas võis veidi viivitada veel, kõhelda lapsikult.

Tormasin ümber kiriku. Kolme jala kõrgusel igas seinas kena silt – "TOILET" ja selle alla joonisatud Ratas, millesse kängitsetud inimsiluett. Ratastoolide peldik, taipasin. Siis viimaks silt löövi taga ka muu teatega. Vastuvõtuajad, telefon, aadress ka, õpetaja on Arvo Tennmann!

(See on siis õige, siin ongi eestlaste kogudus, huvitav, kas selle Tennmanni sugulane?)

Vajutasin uksele, see läks lahti.

"Vabandage, kas ma võin leida õpetaja Tennmanni?"

Tass teed, küpsised. Mõnus vanahärra usaldas mind otsekohe, kuid siis küsis:

"Mida te teete Rootsis?"

"Ma otsin Jumalat," vastasin, mugides poole suuga küpsist edasi, uurisin kõõrdpilguga raamatuselgi riulil.

Sugenes arusaamatu vaikus. Vanahärra võttis prillid peast. Tõsi, aeglase, mõõdetud liigutusega.

"Tulge võib-olla homme," kuulsin vaoshoitud lauset.

(Kas vahepeal on midagi vaja täpsustada siingi?)

Tõusin, läksin välja. Polnud siin aega midagi seletada, kott oli võib-olla juba läinudki.

Õpetaja ruttas mulle järele.

"Teate, mul on midagi vist teie jaoks!"

Suure ja kindla "Volvo" ukсед avanesid.

"Teate, mul endal on praegu tegemist," lausus ta, "aga ma võiksin teile näidata midagi tõepoolest geniaalset. Ega teil pole vaja mingeid asju kuskilt ära tuua?"

Sõitsime T-Centraalist läbi. Minu kott oli alles, vinnasin selle selga.

(Suur kott muutub "Volvos" tillukeseks.)

Siis vurasime üle kaljude kommuuni poole.

"See on Anderseni leiutis," seletas õpetaja Tennmann.

Paar korda tegi auto jõnksu – asfaldis olid järgud. Imestasin.

(Olen alati arvanud – lapsepõlve mustvalge soome kanal –, et siin on kõik ideaalne, kuid nüüd on ometigi asfaldis järgud.)

Kommuuni vahel oli tee kaetud punaka klibuga. Kahekorruselised, lodža ja viilkatusega majad olid kõik täpselt ühesugused, vaid puu – üks puu igal! – oli mõnel vasakul, teisel paremal pool ust.

"See on siin nüüd selline poliitika," seletas õpetaja. "Kõik peavad elama võrdselt, mitte kellelgi ei tohi olla midagi teistmoodi." Ta rääkis seda kommuuni elu ja siis peatus auto vastu viltuvajunud katusega maja ümbritsevat räämas aeda.

"Siin muidugi võib olla teistmoodi, siin elab Andersen," seletas ta.

(Andersen on mõnus, lapitud kitlis, vibalik mees laiade vurrudega.)

Tennmann tutvustas mind rootsi keeles, ma ei saanud midagi aru. (Ei saa aru, kelleks ta mind peab.) Ta lubas mulle oma "Volvoga" järele tulla, et

helistada, tal oli praegu tegemist.

(Tegelikult me ei näegi rohkem. Õhtul laenab Andersen mulle kümme krooni limonaadi jaoks – lähen justkui välja jalutama, tutvuma kommuuni eluga. Ma näppan oma koti, lipsan kommuunist välja, sulpsan metroosse, T-Centraalist ostan pileti Södertälje sihis. Raudtee lõikab E4 kiirteed, hüppan maha. Vastu ööd peatunud "Scandic" viib mu ära lõunasse.)

Siis ma nägingi leiutist. Tema raamatukogutoas. Ta kutsus mu sinna, et näidata oma raamatuid. Ta krabas kohe ühe Ingeborgi asja. (Naismüstik Ingeborg. Tugevate Swedenborgi mõjudega. Küünlad ja vaimud.)

"Tol ööl ei suutnud ma kiusatusele vastu panna. "Ma kutsun vaimu," laususin, ja minu teener küsis, et kelle vaimu. "Ma kutsun sind, Jumal!" – "Ei!" karjus mu teener. Aga ma jäin endale kindlaks. Küünlad kustused hetkega, aknaluugid kargasid kinni, kardinad langesid alla, saabus täielik pimedus. Ja vaikus. Siis korraga kostis kassi kräunumist."

Lugesin seda kohta hajameelselt ning, jätnud näpu raamatu vahele, küsisin nüüd selle leiutise järele.

"Aa! Kas te teate midagi sellest!" hüüdis Andersen.

"Jah," vastasin.

"Oo!" hüüdis ta erutunult. Astus ukse poole, pöördus, surus peoga õhku minu vastu ja ütles tasa:

"Istuge, istuge palun!"

Langesin diivanile, üks vedruots tuletas end selle sees meelde. Ja siis kärutati see sisse. See oli vasktorudest raamis, kahe suure rattaga, pealt poleeritud puust serveerimislaud. Hiljem nägin selliseid igas Berliini ja Pariisi kaubamajas, kus mööblit müüdi. See oli täiesti tavaline serveerimislaud.

"See see ongi," lausus Andersen, surus kahe – kahe! – pihuga sellele õhku peale ja väljus tagurpidi toast. Lauake seisis mu ees. Selles polnud midagi uut, midagi leiutuslikku.

Hajameelselt lükkas mu sõrm Ingeborgi raamatu uuesti lahti.

"Ei, ei," karjusin ma, kuid kräunumine ei lakanud, ta tuli segamatult lähemale. Ma olin sellest aru saanud. Ka pimedus mu ümber oli muutunud, see polnud enam tühjus, see oligi too must kass. Ja ma sain tast aru, sain aru, mida ta kräunus. Palusin, et see lõpeks, kuid ta tuli ja tuli..."

Ja nii ikka samas vaimus kirjutas naismüstik Ingeborg, jätsin paar lehekülge vahele. Lugesin veel vaid mõne rea ja lasin raamatul langeda serveerimislauale. Mu pilk neeldus riulisse. Mis see siis oli? Kargasin püsti! "The descent of man and selection in relation to sex."

Võtsin selle Darwini teose riulilt, läksin lappasin seda, otsisin mingit rida (...descent with modification...), panin raamatu lauale. Mul oli vaja sõnaraamatut, mis on "desken", mis on "modifikatsioon"? Sõnaraamatust ma ei saanud aru, panin selle kõrvale lauale, sest olin silmanud teost, mis tundus korraga oluline. See oli religioosne. Krishna. Otsisin midagi klassiteooria kohta. "Kulub kaua aega, enne kui ta suudab kohaneda kodanliku ühiskonna karmi olemusvõitlusega..." ei, mis jama, see polnud ju see!

Ah, leidsin! Aarjalaste sisserändamine toimus umbes tuhat aastat pärast Induse oru perioodi... Rigveeda on vanem kui heebrea kirjandus... Rigveedas pole inimeste ja jumalate vahel veel selget vahet. (Jumalad laskuvad maa peale ja kaovad naiste ja meeste sekka...)

Draviidid... suruti alla, seegi pole see, mingi tüütu loend aarjalaste keskklassse, ja siis: šuudrad (džunglihõimud!).

Leidsin raamatu kõrgematest teadvusetasanditest, kuid panin selle kohe käest, sest olin lõpuks näinud, mida otsisin! (Sõna "krishna" tähendab 'must' või 'tumesinine'...) Krishna oli draviid, miks mitte siis pigem šuudra?

Olin langenud tagasi sohvale, lugesin:

"Sakkeus püüdis näha saada, milline Jeesus on, aga see ei õnnestunud rahvahulga pärast, sest ta oli lühikese kasvuga. Siis ta jooksis ettepoole ja ronis mooruspuu otsa..."

Ja selle mehe valis Jumala Poeg oma sõbraks, selle tõlnerite pealiku juurde suundus ta enne oma risti rääkima olulisimaid mõistujutte? Kuidas neid nüüd tavaliselt nimetataksegi, kes harrastavad ronimisi puude otsas?

(Mul oli ju ometigi olnud religioosseid intuitsioone, kuidas võisin seda kõike siis nüüd taluda?)

Vihaga lõin lahti Toora.

"Ja Jumal lõi inimese oma näo järgi."

"Ja Jehoova ütles Moosesele: "Mine alla, hoiata rahvast, et nad ei tungiks Jehoova juurde teda vaatama, et paljud neist ei langeks!"

Ja rahvas püsis eemal; aga Mooses ligines pimedusele, kus oli Jumal."

Aga nägu! Jumala nägu ei tohtinud ta ikkagi näha! Seda ei tohtinud keegi!

Kargasin püsti ja vehkisin kätega abitult sinna ja tänna. Mis lohutus oli see "väga tark nägu". Rabasin ühe Wittgensteini asja.

Ah, muidugi, ta oleks võinud kirjutada ka: "väga totter lõust". Wittgensteini järgi oleks see ikka vaid üks meibii, oleks sama mis ilus: ""Beatiful" is an odd word to talk about because it's hardly ever used."

Lappasin ülevaateid. Keegi kirjutas, et arusaam, nagu oleks darvinismi ja kristliku loomisloo vahel mingi vastuolu, on ammu ületatud. "Kumbki ei sega teineteist, vaid täiendab!" Tundsini iiveldust.

Otsisin sõna "arenema" tähendust. Siis loobusin. Ei ole ometi mõeldavgi, et areneda, langeda või modifitseeruda saaks keegi või miski – ükskõik kui hirmus väga refleksiivse loomuga ta siis ka poleks (oma näo järgi...) –, mida üldse ülepea polegi olemas (Karibuude emal olid karibuunahast püksid) – inimene seega! Selle akti nimi saab ikka olla vaid "loomine", kus subjektiks jällegi on muidugi see, kes on juba olemas!

Tirisin Ingeborgi raamatu kõige alt uuesti välja – olin serveerimislaua ju üle kuhjanud.

"Ja siis nägin ma teda."

Korraga oli muutunud väga hämaraks. Toas polnud süüdatud tulesid, õues oli juba pime, ja kardinad (kas olin neid riivanud?) olid ette langenud. Pidin pingutama silmi, et edasi lugeda.

"See oli pikk klaasist tunnel. Vaatasin sisse. Tunneli teises otsas nägin TEDA! See oli väga targa ahvi nägu."

Kööksatasin. Raamat langes käest, mu pea vajus lauale. Tahtsin puhata, aga ei saanud. Juba hüüdis mind Andersen. Ta oli toa ühe seina eest kardinald eemale nihutanud. Seal oli nüüd suur uks.

"Kõik on juba kohal," hüüdis Andersen.

Ja nüüd sain ma teada, milles seisnes tema leiutis.

Serveerimislauda servas oli väike kramp. Ta klõpsatas seda korra ja tõmbas siis lauda sanga raginal alla. Lauaplaat liikus kaasa, tegi täispöörde ümber oma mõeldava pikitelje ja kõik raamatud, mis olin sellele kuhjanud, langesid alla. All aga, lauajalgade ja rataste vahel, oli korv. Pinnale kerkis lauda alumine pool, mis nüüd oli ülemiseks saanud, sama poleeritud ja sile, ja oli nüüd täiesti tühi.

Uksed avanesisid. Andersen, lauda lükates, tormas ees, ja mina vantsisin talle järele – otse lavale. Kui ma sisenesin, just samal hetkel, oli lava teises otsas avanenud teine uks, sealt lükati sisse just samasugune kär. Ja keegi noormees vantsis selle järele. Mõlemad korvid, raamatuid täis, pandi nüüd kaalule. Aga kaal oli suletud. Tuli kohtunik. Olin silmanud neidu. Ta oli kõige ilusam tüdruk, keda olen kunagi näinud. Ta kandis musta seelikut ja ta juuksed olid soengus, põlvi katsid mustad sukad, ta naeratas mulle. (Ta istus üksinda esimeses reas, keskel.) Siis märkasin plaksutamise peale, et tema taga, pimeduses, istus veel umbes sada tüdrukut ja need oli täpselt – täpselt! – samasugused kui see esimene, kes oli kõige ilusam tüdruk, keda ma iial olen näinud. Plaksutamise järgi taipasin, et kaal oli avatud, võitja selgunud, ja ma pöörasin pead, et näha, ja ärkasin.

Andersen oli tuppa tulnud ja tule põlema pannud.

"Aa! Te uurisite!" hüüdis ta. "Saite te aru, kuidas see töötab?"

"Jah," vastasin ma, "see käib nii," ja ma tegin kätega õhus vurri, samal ajal keeleplaksu abil "vablau" öeldes.

"Just!" hüüdis Andersen. Ja laual lebavatele raamatutele vähimatki tähelepanu pööramata tõmbas ta kangist, laud pöördus, raamatud langesid alla korvi, serveerimislaud oli uuesti tühi.

Ütlesin, et jalutan, uurin kommuuni, ta laenas mulle limonaadiraha, vastu ööd peatunud "Scandic" viis mu ära.

VALENTIN KUIK

RÕÕM

Öösel helistati...

Keegi, kelle nime unine Edvard kõrvust mööda lasi, ütles end rääkivat Portlandist Läänerannikul. Seal pidavat juba viiendat päeva sadama nagu oavarrest. Tulvavesi olevat härra Kugelmani auto sõna otseses mõttes maanteelt minema pühkinud. Helistaja vabandas, et Edvardi öösel tülitab, kuid neil seal olevat keskpäev, pealegi olevat härra Kaugelmani surm liiga tõsine asi, et viisakusest hoolida. Praegu olevat veel raske öelda, kuidas see kaotus firmade koostööd mõjutab – see sõltuvat ennekõike pärijaist –, kuid tema lootvat kõige paremat. Lõpuks küsis helistaja, kuidas edeneb tööstuslike suitsuahjudega seotud projekt.

Edvard ei saanud mitte millestki aru. Kuigi rääkija tundus olevat ehtne ameeriklane, arvas ta, et keegi teeb tema kulul nalja. Alles eile oli üks naljamees telefoni automaatvastajasse öelnud:

"Edvard, sa oled üks suur sulijärglane ja me paneme su kõige lähemal ajal kümneks aastaks istuma."

Edvard oli peaaegu kindel, et kohe lõpeb sellegi kõne viisakas-tseremoniaalne osa ja mõni maailmas ringiekslev tuttav purskab naerma, tervitab teda puhtas eesti keeles ning kukub kiitlenuks, kui hästi tema käsi käib ja kui mõnus on firma kulul kusagil Vahemere kandis päevitada. Kuni seda veel ei juhtunud, mängis ta vestluskaaslase rõhutatult viisakat tooni tabades kaasa ja avaldas härra Kugelmani surma puhul tema omastele sügavat kaastunnet.

Helistaja tänas. Tundus, et kõik on öeldud. Puudus vaid puänt. Edvard otsustas jutustamisele ise punkti panna. Ta teatas endiselt ametlik-viisakal toonil, et temagi loodab firmade koostööst väga palju, kuna just äsja oli kadunud härra Kugelman end talle unes ilmutanud, öelnud, et kõik läheb suurepäraselt, ja jätnud esinduskuludeks suurema summa sularaha, mis praegu tema öökapi ülelugemist ootab. Ka suitsuahjudega ütles Edvard olevat kõik kõige paremas korras ja lubas helistajale selle kinnituseks hommikul *faxiga* ühe suitsukana saata. Lubadus näis helistaja hetkeks nõutuks tegevat, ometi jäi ta lõpuni korrektseks. See oli kummaline.

Kell oli pool kolm. Naine tuli magamistoast nagu somnambuul, läks kööki: külmiku uks paugatas tuhmilt. Naine oli viimasel ajal hakanud öösiti sööma. Ise arvas ta oma hundiisu kohta, et põeb buliimiat nagu printsess Diana. Kurat teab, võib-olla põdeski.

"Härra Kugelman on surnud," ütles Edvard küsimusi ennetades, kui naine köögist tuli, kikkis sõrm leival singiviilu hoidmas.

"Kes?" küsis naine.

"Härra Kugelman," kordas Edvard. "Tead, millesse ta suri?"

"Noh?"

"Ta õgis end surnuks."

"Ei ole naljakas," ütles naine. "Surmaga ei naljatata."

Edvard pidi tunnistama, et naisel on õigus. Seda enam, et helistajal näis olevat tõsi taga. Aga tööstuslikud suitsuahjud? Kui see polnud pila, siis mis see oli? Ja kes ikkagi on või – olgu muld talle kerge – oli härra Kugelman?

Edvard lasi silme eest mööda kõik viimasel ajal nähtud võõramaised näod, kuid ei lääne ärimeeste hulgas, kelle nimed ta tutvustamisel alati hoolikalt meelde jättis, ega energiliste noorte vene ettevõtjate seas, kes igal sammul visiitkaarte jagasid ja oma päevast päeva paremaks muutuvat inglise keelt emakeelele eelistasid, polnud härra Kugelmani.

Väljas hakkas tööle auto turvasignaali. Hädakisa meenutav heli manas Edvardi silme ette härra Kugelmani sogastesse voogudesse kaduva masina ja tekitas masendust.

Öösel kuulnud katkendlik ulg meenus nädala pärast, kui Edvard nägi direktori laual välismaalt saabunud dokumentide paketti. Joonised muutsid Edvardi valvsaks. Ühel neist oli midagi, mis meenutas sarkofaagi. Täpsemal vaatlemisel nägi ta kollet, suitsu, lõõri, küpsetusahju... See tähendas, et tööstuslikud suitsuahjud, millest öine helistaja oli rääkinud, on reaalsus. Järelikult on reaalsus ka härra Kugelman. Edvard tundis õudu. Ta oli kellegi surma üle nalja visanud. Ta oli lollitanud teiselt kontinendilt helistanud inimest, sest kui kõik muu on reaalsus, siis Läänerannikul asuv Portland seda enam.

Kummaline vaid, et tema ainsana näis härra Kugelmani surmast teadlik olevat. Miks helistati just temale? Ja kust sai helistaja tema koduse telefoninumbri? Nimekaardilt? Millal ja kellele ta selle andis? Tegelikult polnudki see käesoleval hetkel enam tähtis.

Edvard tõlkis tehnilisi termineid inglise keelest eesti keelde – selleks ta oligi direktori juurde kutsutud –, ega suutnud otsustada, kas teatada härra Kugelmani surmast või mitte. Aga kui temalt küsitakse, millal see juhtus? Ja kui ta vastab, et nädal tagasi, siis peab ta vastama ka küsimusele, miks firma jaoks nii olulist informatsiooni nädal aega varjas. Ja mis saab siis, kui selgub, millist rumalat nalja ta helistajaga tegi? Tõenäoliselt tuleb tal siis hüvasti jätta nii ärilõunatega, kuhu teda tänu heale tehnilise inglise keele valdamisele tõlgina ikka sagedamini kaasa võeti, kui ka lootusega peatsele edutamisele.

Edvard tundis end korraka sõnumitoojana, kes halva uudise eest, kui see teatavaks saab, kas kohe hukatakse või vähemalt ebasoosingusse satub. Sellepärast oli kõige targem teha nägu, et ta mitte midagi ei tea. Et pole olnud mingit telefonikõnet, mingit tobedat nalja. Mitte midagi...

Informatsioon, mida tema ainsana valdas, muutus päeva lõpuks lausa härra Kugelmani mentaalseks kohalolekuks ja viis Edvardi päeva lõpuks täielikku depressiooni. Kogu sõites oluks tal nagu laip pagasiruumis. Ta püüdis kramplikult meenutada, kes neist asjalikest ja heatujulistest esimese klassi piletiga saabunud härradest, keda ta oli aeg-ajalt käinud lennujaamas või sadamas vastu võtmas, oli härra Kugelman. Tundus, et kui see on selge, laheneb kõik muugi.

Ta tõstis mälus nimesid ja nägusid ringi, kuni mõistis, et see on tobe. Asi polnud ju konkreetnes inimeses, keda ta ei tarvitsenud kunagi näinudki olla, vaid firma jaoks olulises informatsioonis, mida ta õigel ajal juhtkonnale ei edastanud. Samas torkas Edvardile pähe, et ta võib seda ka homme teha. Juhtkonna jaoks oli äripartneri traagiline surm hommegi uudis ja loodetavasti polnud veel hilja firma huvide kaitseks midagi ette võtta teha? Edvard leidis, et see on suurepärase idee. Ta võis ju täiesti vabalt öelda, et sai härra Kugelmani surmast teada alles täna öösel.

Öösel nägi Edvard unes suurt vett. Ka parv, millega ta jumal teab kuhu triivis, oli väga suur. Just see asjaolu kõige rohkem tuska tegigi: rasket parve oli võimatu juhtida. Edvard leidis küll mingi aeru meenutava lauajupi, aga sellega ei saanud parve kurssi muuta, kui innukalt ta ka ei sõudnud. Tegelikult ta ei teadnudki, millist suunda peaks eelistama. Tal polnud mitte mingit plaani, isegi mitte mälestust teekonna algusest. Kuid kellelgi pidi see olema. Miks muidu oli parv kaldast lahti lükatud?

Edvard vaatas ringi, vesi oli ühtlaselt tinahall. Sama värvi taevas oli sompus. Polnud ainsatki märki, millest oleks võinud mõista, kas tegemist on mere, ookeani või lihtsalt lõputu ürgveega. Täielik teadmatus tekitas Edvardis sellise metafüüsilise ahastuse, et ta oleks tahtnud maha istuda ja ära surra.

Selja taga liigutas keegi, kostis hingetungivalt tuttav heli. Edvard ei sõandanud pead pöörata, sest teadis, et see, mida ta seal näeb, on lahendus, vastus kõigile küsimustele, mida ta iganes oskab esitada. Kui ta siis lõpuks üle öla vaatas, nägi ta parve keskel oma naist. Mingist tabamatust märgist tema olekus mõistis Edvard, et naine ootab last. Ta seisis külmiku kõrval, mille ukse äsja oli avanud, ja vaatas etteheitvalt Edvardile otsa. Ootamatu tuulehoog rebis vee vahule ja käristas pilved korraks laiali. Heledas päikesesäras mõjus külmiku lumivalge tühjus õudust tekitavalt.

Edvard lõi silmad maha, kuigi ta milleski süüdi polnud. Parv polnud tema idee. Ta oli siin sama juhuslik inimene nagu tema nainegi. Ta ei teadnud kummalise merereisi mõtet ega suunda, kuid ta oli mees, tema kohus oli midagi teha ja sellepärast kahmas ta maast aeru meenutava lauajupi ja hakkas sõudma nagu meeletu. Ärgates oli ta läbimärg. Süda peksis, nagu oleks äsja unes nähtu reaalselt aset leidnud. Naist polnud voodis. Küllap ta oli jälle kõõgis. See teadmine ja öökapi tiksuva kella ühtlane heli tegid Edvardi millegipärast peaaegu õnnelikuks.

Hommikul läks ta direktori juurde, et firma juhtkonnale äripartneri surmast teatada. Ta polnud veel otsustanud, kas valetab, et sai kurva sõnumi täna öösel, või ütleb, et teadis härra Kugelmani surmast juba nädal tagasi. Sekretär palus teda oodata: direktor pidas nõu. Niisiis oli tal veel veidi mõtlemisaega.

"Meie ameerika partner suri ära," ütles sekretär äkki. "Fax tuli."

"Härra Kugelman?" küsis Edvard.

"Oli vist jah Kugelman," ütles sekretär. "Vana juut igatahes..."

Edvard tundis korraga sõnulsetamatut kergendust, lausa joovastuseni küündivat rõõmu.

KATRIN KIVIMAA

INGA ARU MAASTIKUD

Inga Aru loomingut võib vaadelda kahes iseseisvas lõigus, mis erinevad nii teostuse tehnika (algul graafika, hiljem maal), stiililise lähenemise kui ka oma mentaalsuse nüansside poolest. Nii astus Inga Aru eesti kunsti eelkõige graafiku ja Tõnis Vindi stuudio liikmena, hiljem (tinglikult 90ndate algusest) hakkas esinema suureformaadiliste ja ekspressiivsete, nii figuraalsete kui puhtabstraktsete maalidega. Just nimelt maalijana teadvustab ta ennast ka praeguses eesti kunstpildis.

Kaks erinevat külge Inga Aru loomingus näivad esmapilgul olevat täiesti vastandlikud: rangelt struktureeritud ja raskesti loetav graafika on omamoodi antipood intensiivse värvilahendusega ekspressiivsetele maalimaastikele. Siiski ei saa kunstniku praeguses loomingus näha eelneva eitust, kuna areng ja muutumine on tingitud antud ajahetkest, seesmisest arengust ja vajadusest. Nii tuleks vaadelda I. Aru maaliloomingut tema graafika järgnevusena, nähes väliste erinevuste taga peituvat ühist alapõhja, mentaalsust. Tegemist on subjektiivselt väljendatava n-ö objektiivse maailma ja olemise tunnetusprotsessiga. Kunstnik figureerib siin ühelt poolt olemasoleva vahendajana, teisalt annab edasi igavesti varieeruvat isiklikku nägemust ja arusaama vahendatavast.

Inga Aru graafikat iseloomustab tinglike märkide ja sümbolite abil ülesehitatud n-ö mudelmaailmade loomise püüe. Rangelt struktureeritud geomeetriselisele aluspõhjale on ehitatud abstraktne, samas justkui bioloogilisest keskkonnast pärit aegruum kui võimalik eksistentsi ja universumi mudel. Selline maailmamudeli loomise püüe iseloomustab eelkõige esoteerilisi liikumisi ja esoteerilist kunsti, nii võiks ka I. Aru graafikat iseloomustada omamoodi esoteerikana, sügavalt individuaalse ja salajase märgisüsteemina, mis samas peaks püüdlema võimalikult universaalse mõju ja mõistmise poole. Siiski mitte iga vaataja jaoks, vaid ainult pühendatuile, teatavat eelteadmist või intuiitiivset arusaama omavatele. Sellises lähenemises väljendub Tõnis Vindi õpetus esitada arhetüüpsete sümbolite ja maagilis-religioossete süsteemide ühendamise näol universaalne maagilis-sümboolne märgisüsteem, mis seletaks kogu siin- ja sealpoolse maailma, ise toimides meie tavareaalsuses. Tõsi, Inga Aru märgimaailmad on eelkõige intuiitiivsel kogemusel baseeruvad, ta ei kasuta niivõrd konkreetseid arhetüüpseid sümboleid, kuivõrd loob nad enda jaoks uuesti ise. Kuid printsiip on sama.

Hoopis teistsugune lähenemine iseloomustab Inga Aru kui maalijat. Juba väline erinevus, stiililine vastandumine – geomeetriselise graafika – ekspressiivne maal – viitavad mingitele muutustele loomingulises struktuuris. Kui varasemat graafikat iseloomustas püüd fikseeritusele, sümboolsete

maailmamudelite aegruumide loomisele, siis maalid ammutavad inspiratsiooni stiihiast, meid ümbritseva maailma dünaamikast. Tõsi, nihkeid dünaamilisuse suunas võib märgata ka 1990. aastate alguse graafikas (sari "Aquatilis", 1991). Samuti ei saa rääkida liikumise kui sellise puudumisest tema varasemas graafikas üldse: püüdes edasi anda maailma olemust ja olemise seisundeid, on seal fikseeritud ka liikumine. Kuid see liikumine on kunstniku enda poolt loodud pigem dünaamiliste jõudude sümbolina, mis tunduvalt erineb sellest stiihiast, mis valitseb tema mütoloogilistes maalides. Siin võimutsevad igavesed ürgjõud – tuli, vesi, õhk ("Stiihiad I. Järv" 1991, "Aqua, Tacita", "Ümbervalamine" 1991). Needsamad stiihiad on valdavad ka teistes sama aja töödes nagu "Diana", "Aqua, Tacita" (Tacita – vaikusejumalanna), "Berenike", mille pealkirjad annavad figuuride, keeristè ja hoovuste rägastikule äratuntava semantilise tähenduse. Siin suhtleb Aru rohkem välismaailmaga, vaatajaga, kui ta seda tegi oma graafikas. Andes võtme, lihtsustab ta mõistmist: vastandina eelpool mainitud esoteerilisele hingusele tema graafikas on maalid (enam) eksoteerilised, laiemalt mõistetavad ja lihtsamini loetavad. Ometi ei saa mütoloogilise süžee ja ekspressiivse väljendusviisi sissetoomist põhjendada ainult ajastu suundumustega. Loomulikult toimib ahelas välismaailm – indiviid omavaheline suhtlemine ja järelikult on viimane mõjustatud tuntavalt esimesest, kuid mingi nähtuse omaksvõtt saab toimuda alles pärast sisemist muutust, kui kunstnik tahab jääda eetiliseks. Nii ei kuuluta Inga Aru ennast mütoloogilise maali viljelejaks, see on vaid üks etapp, üks sisemisest avaldusest tingitud osa tema loomingus. Ekspressiivsus aga on seotud vajadusega lõhkuda struktuure, nagu tegelikult on lõhutud ka süžee, millest on järele jäänud vaid üksikud fragmendid, mis saavad äratuntava tähenduse alles pärast verbaalse komponendi lisamist – pealkirjastamist. Inga Aru maalib maastikke, kas mütoloogilisi ("Ohverdus" 1989, "Diana", "Berenike" jt) või konkreetse kohaga seotud emotsioonidevälja nagu "Bermuuda" I-II või "Todtmoosi väljad I" (1989), mis on loodud kindla kohaga seotud tundmuste alusel hoovuste stiihilise ja puhtabstraktse põimimise näol. I. Aru on maalinud ka maastikke, liikudes realistliku kujutamise ja nägemismulje abstraheerimise piirimail. Kuid nagu kunstnik ise on öelnud, häirib teda praegusel perioodil liigne konkreetsus ja ta püüab sellest vabaneda. Nii ongi Aru oma viimastes töödes pöördunud puhtabstraktse väljenduse poole, minetades endise intensiivse pingestuse ja stiihilise dünaamika. Ta on kujutanud taas maastikke – seekord hingemaastikke, transformeerides isiklikud emotsioonid värvi ja joone kombinatsioonideks, mis edastavad tema hingeseisundeid ja -puhanguid. Et kunstniku otsingud liiguvad praegu rohkem värvilahenduse suunas, kuivõrd varasemates maalides prevaleeris joon, näitab nii piltide "rahnunud" seisund kui ka üllatavalt uute värvilahenduste sissetoomine. Kuigi I. Aru püüdleb igasuguse konkreetsuse vähendamise suunas, on liigne lahustumine takistuseks pildi kui visuaalse teksti lugemisel, mistõttu kunstnik on oma tähelepanu suunanud konkreetsete värvide ja nende kooskõlade leidmisele.

"Hingemaastikes" on Inga Aru jõudnud oma loomingu temaatika vallas

iseendani. Kui tinglikult võiks graafika puhul välja tuua universumi mudeli loomise katse, mütoloogilis-allegooriliste maalide puhul välismaailma kihistused, ürgstiihiate teema, siis nüüd avab kunstnik oma sisemist salamaailma otse, ilma vaheastmeteta, peitmata isiklikku intuiitiivset nägemust sümbolsete või mütoloogiliste tähenduskihtide alla.

Siiski on kogu loomingu impulss, aluspõhi ja eesmärk sama – maailma ja indiviidi eksistentsi mõtestamine ja vahendamine kunstniku isiku kui meediu- mi kaudu intuiitiivsel teel, s.o protsess, mis on niisama lõputu kui eksistents ise. Nii soovib I. Aru, et tema töödes oleksid alati mõistatused, mis jääksid lahendamata. Lõplik tõde on nii või teisiti väljendamatu, selle poole võib vaid igavesti püüelda, lahendades lahendamatu mõistatusi.

JULIUS EVOLA

ESSEID

Sümbolite ümberpööramine

Vastupidiselt progressimüüdi pooldajate arvamusel ei ole nüüdisaja revolutsioonilistel liikumistel olnud mingit positiivset tähendust ja nad pole loonud mingeid algupäraseid ega iseväärtust omavaid eluvorme. Pigem on nad käivitunud vanadele, olemuslikult traditsioonilistele tsivilisatsioonidele ja ühiskondadele omaste vormide ja sümbolite kummutamise, võltsimise, usurpeerimise ja lagunemise. Seda väidet võib hõlpsalt ilmestada näidetega väga erinevatest valdkondadest, alustades kas või Prantsuse revolutsiooni "surematute põhimõtete" käsitlusest. Kuid piirdugem praegu siiski vaid mõne üksiku mõiste ja mõne iseloomuliku sümboli vaatlemisega.

Kõigepealt olgu selleks *punane värv*. Värv, mis on saanud pahempoolse õõnestustegevuse embleemiks, on sama, mis varem oli purpurina otseses seoses kuningavõimu ja impeeriumiga ning sellest johtuvalt peeti seda värvi pühaks. Pärimus võib meid viia tagasi kreeka-rooma antiikaega, kui punane oli vastavuses tulega kui kõige ülevama elemendiga (antiikaja käsituses koosnes sellest elemendist kõrgeim taevavõlv, mida seetõttu nimetati *empyreum*'iks) ning seostus ühtlasi triumfi sümboolikaga. Rooma triumfirituaalis, mis oli pigem usuline kui sõjaline tava, oli imperaator kui võitja rõivastatud purpurisse; seda värvi kanti algselt kehastamaks jumalate kuningat Jupiteri, keda usuti toimivat valitseja isiku kaudu ning kes oli tegelik võidutooja. Ei ole enam tarvis tuua näiteid hilisematest pärimustest tõestamaks, et punane on kuninglikkuse värv – katoliikluses endaski on "kirikuvürstid" rõivastatud kardinalipurpurisse. Ent tänapäeval, meie silme all on see värv saanud marksistliku punalipu ja nõukogude punatähe värvina vastupidise tähenduse.

Võtame nüüd mõiste *revolutsioon*. Vaid vähesed on võimelised käsutama, millisel määral selle sõna algne tähendus on tänapäeval ära rikutud. Esmalt, *revolutsioon* ei tähend

da kummutamist ega õõnestustööd, vaid sootu vastupidist – naasmist lähtepunkti ja korrapärast tiirlemist ümber teatud keskpunkti. Astronoomia keelepruugis tähendab tähe revolutsioon otsesõnu tema liikumist gravitatsiooni mõjul ümber punkti, mille külgetõmme ei lase tal minna eksi lõpmatusse.

Niisugusel käsitusel on oluline osa ka kuningavõimu teoorias ja sümboolikas. Poolusesümboolika seostatuna valitsejaga, kes on kindel ja liikumatu punkt, mille ümber järjestuvad mitmesugused poliitilised ja ühiskondlikud liikumised, on väga universaalse tähendusega. Kaug-Ida pärimuse õpetuslause ütleb: see, kes valitseb Taeva volitusel, on nagu Põhjanaan – ta püsib kindlalt paigal ja kõik teised tähed tiirlevad tema ümber. Lähis-Idas ei tähista mõiste "poolus" (*qutb*) mitte ainult valitsejat, vaid – üldisemas tähenduses – seaduseandjat, kes on oma ajalooperioodil toimiva traditsiooni valdjas ja juht.

Lisaks võib märkida, et skepter kui kuninglikkuse ja impeeriumi tunnuseks oli algselt sama tähendusega. Skepter sisaldab endas kujutluse teljest, mis on analoogne poolusega. Ta on kuninglikkuse atribuut ning "korra ja õigluse" idee lähtealus. Kui see atribuut on ehtne, siis säilib antud poliitilises organismitis teatav rahu ja kindlus, vaatamata ajaloo heitlikkusest tulenevatele vapustustele ja muutustele. Sellega seoses võib kujutleda ukse hinge, mis on paigal ja hoiab ülal edasitagasi liikuvat ust.

Revolutsioon nüüdistähenduses koos kõige sellest tulenenuga tähendab ukse hingedelt mahakiskumist. Vastupidiselt selle mõiste pärimuslikule tähendusele – ühiskondlikud ja poliitilised jõud kisuvad end lahti loomulikult orbiidilt ja *hålbivad*, olles hüljanud keskpunkti ja korrapärase tiirlemise ning järgides üksnes ajutisi ja näilikult põhjendatud juhuslikke sihte.

JULIUS
EVOLA
Jocelyne
Laborde
joonistus

Inga Aru. "Eedeni aed" Õli, lõuend, 1993

Inga Aru. "Eedeni aiad III" Õli, lõuend. 1993

Mainisime nõukogude punatähte. See on viieharuline täht. Seoses temaga võib väita sama. Piirdume vaid meenutamisega, et see sümbol – pentagramm – oli hilisrenessansini mikrokosmose esoteeriline märk. Ta tähendas inimest kui maailma ja Jumala võrdkuju, kes valitseb kõiki looduselemente tänu oma üleloomulikule aule ja ettemääratusele. Maagia ajaloost tuntud legendides (tarvitseb meenutada Goethe Fausti) esineb see täht kui pühitsetud märk, millele kuuletuvad vaimud ja loodusväed. Teinud läbi asteastmelise lagunemise (võiks olla huvitav jälgida selle üksikuid astmeid), muutus täht-pentagramm, mis algselt oli inimese kui vaimselt täiusliku ja üleloomulikult kõikkõimsa olendi sümbol, maiseks tehtud ja kollektiviseeritud inimese ning pahupidise ja ateistliku messianismi mõjul maailma valitsema pürgiva, kõrgemate väärtusteta ja inimväärikuseta proletaarse massi sümboliks.

Niisugust sümbolite mandumist peame meeles pidama kui erilisel tähendusrikast ja kõnekast aja märki.

Tarantli hammustus

Jutustatakse, et ühel Euroopast kaugel asuval, kuid iidse kultuuriga maal oli mingi ameerika ettevõtte hädas töökäte värbamisega. Viimases hädas arvas ta leidnuvat tõhusa vahendi inimeste tööle panemiseks – ta kahekordistas tunnipalga. Kuid asjata – enamik töölisi hakkas sellest peale käima töö poole vähem tunde. Pidades eelmistki palka piisavaks normaalselt elamiseks, leidsid nad, et on täiesti mõttetu teha rohkem tööd kui neil parajasti äraelamiseks vaja.

See on täielik vastand sellele, mida meil hiljuti veel stahhaanovluseks nimetati. Anekdoot võib olla lähteks kahe eri maailma, kahe vaimulaadi ja tsivilisatsiooni võrdlemiseks: üks neist on terve ja normaalne, teine hälbiv ja meelega.

Kuna me oleme osundanud Euroopast eemal asuvale maale, siis meile võidakse vastu väita üldtuntud seisukohtadega sealsete rasside inertsusel ja loidusest, millel pole midagi ühist lääne rassi "aktiivsuse ja dünaamilisusega". Ent ei selles ega ka muus seoses ei ole niisugustel vastuväidetest mingit põhja

all: tarvitseb vaid eemalduda nüüdisttsivilisatsioonist leidmaks *ka meie eneste* juures samalaadset elukäsitust, samasugust suhtumist töösse ja tasusse.

Enne kui Euroopas pääses võimule see, mida ametlikult ja tähendusrikkalt nimetatakse "turumajanduseks" (tähendusrikkalt, sest on teada, milline koht oli traditsioonilises ühiskonnahierarhias kaubitsejal ja võlausaldajal) ja millest alustas kiiret arengut nüüdis-kapitalism, valitses majanduses põhimõte, et välised hüved peavad olema allutatud kindlale mõõdule, et tulu taotlemine on õigustatud ja lubatav vaid määral, mis tagab igapäevase seisusele vastava elamisvõimaluse. Normaalse majanduse oli sedasi järelikult tarbimismajandus. Samasugune oli tomismi arvamus; hiljem muutus see ka luterlikuks tõekspidamiseks. Tähtis oli, et lüteviiid teadvustaks oma kuulmist kindlasse rühma, mis eksisteerib kindlates raamides või piirides; ta peab arendama oma võimalusi ja end teostama seespool neid, otsides sellele omast täiust. Vana korporatiivne eetika oli samalaadne, esile olid tõstetud isiksuslikud ja kvalitatiiivsed väärtused ning töö hulk oli selles alati sõltuvuslikus seoses normaalsete vajadustega. Ühesõnaga, progressi mõiste seostus vaid isiksuse sees toimuvaga ega tähendanud irdumist oma välisest seisundist sihiga saada kasu ja suurendada tehtava töö hulka ning jõuda väliselt, majanduslikult ja ühiskondlikult piiritletud seisundisse, mis erineb talle päriilikult omasest.

Kõik need tõekspidamised olid läbinisti läänelikud – need olid omased eurooplasele, kui ta oli veel terve, kui tarantel polnud teda veel salvanud, kui ta polnud veel lummatud arutust ärevusest ja allutatud "majanduse" hüpnosile, mis on viinud ta nüüdisttsivilisatsiooni segadustesse, kriisidesse ja vapustustesse. Tänapäevale üritatakse vabaneda ühest või teisest süsteemist, otsitakse seda või teist näiliku lahendust, kuid keegi ei mõtle, millest kõik alguse sai. Mõõnda, et ka majanduses on esmased vaimsed tegurid, et hoiaku muutumine – ehtne *metanoia* – on ainus tõhus viis allakäiguteel peatuda, ei ole tehnokraatide mõistusele jõukohane; nad on leppinud tõega, et "majandus on meie saatus".

Aga kuhu viib tee, millel inimene enda reedab, olles pea peale pööranud kogu väär-

tuste ja huvide hierarhia ja keskendunud vä- lisele, kasumile ja toodangule ning teinud majandusliku teguri oma vaimu põhiküsimu- seks? See on hästi teada. Arvatavasti oli W. Sombart see, kes – paremini kui ükski teine autor – suutis analüüsida seda protsessi kõikehõlmavalt. Selle arengu paratamatu tu- lemus on kapitalistlik suurtööstus, mis sunnib vahetpidamatult võidu jooksma ja tootmist piiramatult laiendama, kuna igasugune sei- sak tähendab kohest mahajäämist, riski kao- tada tasakaal ja uppi minna. Majanduslik areng on muutunud vooluks, mis kisub ette- võtte tippjuhi kogu ihu ja hingega endasse ning alistab teda võrratult rohkem kui viimast töölist. See vool, mis on muutunud peaaegu sõltumatuks võimuks, viib endaga tuhandeid olendeid ja dikteerib oma seadusi tervetele rahvastele ja valitsustele. *Fiat productio, pe- reat homo*, kirjutas Sombart tabavalt.

Õeldu heidab muuhulgas valgust ka Ameerika poolt maailmale pakutava vabadu- se ja abi tagapõhjale. Oleme Trumani neljan- da punkti juures, mis lähtudes omakasupüüdmatust armastusest tahab "ma- janduslikult arendada Maa kõige mahajäänu- maid piirkondi" – teisisõnu – viia lõpule uute barbarite vallutused, sundida metsitsuma la- basesse majanduslikku saginasse maad, mida olude õnnelik kokkulangemine oli seni sääst- nud tarantli hammustusest, kus oli säilinud traditsiooniline elukeskkond ning mis olid jäänud puutumata majanduslikust eksplua- teerimisest ja tootmisest viimse inim- ja loo- dusressursini.

Mutatis mutandis – see matkib esimeste kaubakompaniide süsteemi – need kasutasid suurtükke, et pöörata "kauplema" need, kel selle vastu põrmugi huvi polnud.

Eetika, mida kokkuvõtvalt väljendab põ- himõte *abstine et substine*, on pärit Läänest, kuid sellest eetikast lahtiütlemine on samuti sündinud Läänes. Selle asemel et vajadusi loomulikes piirides hoida ja taotleda seda, mis tõeliselt inimväärne, hakati eelistama elukäsitust, mille ideaal on vajaduste ning vastavalt ka nende rahuldamise vahendite kasvatamine ja rohkendamise. Hoolimata, et – vastavuses paratamatusega toimivale sead-uspärale – sellega kaasneb nii indiviidi kui ka järgnevalt kogu ühiskonna sattumine üha suurenevasse orjusse. Sellest tulenevalt on

kadunud igasugune stabiilsus, kõik laguneb ja see, mida nimetatakse "sotsiaalküsimu- seks" ja mis on valedel lähtealustel tõttu ekslik juba algusest peale, teravneb vastavalt kom- munismi ja bolševismi soovidele – see ei tohiks meid üllatada.

Tänapäeval oleme punktis, kus igasugune teine nägemus tundub olevat "aegunud" ja "antihistoristlik". Kuid need on vaid ilusad sõnad. Kui tulla tagasi pelga normaalse juurde, saab ilmsiks, et indiviidi jaoks pole olemas välist "majanduslikku" kasvu, mis ta- suks ära vaeva ja mille lummuse alla võiks end heita, kui vastutasuks tuleb loobuda va- badusest; pole hinda, mis korvaks vaba ruumi ja vabalt hingamise võimaluse, milles inime- ne end teostada saab, jääda iseendaks ja saa- vutada, mis on võimalik reaalses oludes ja tavaliste eluvajaduste piirides.

Sama kehtib ka rahvaste puhul, iseäranis siis, kui nende ressursid on piiratud. Siin on eetiline *autarkia* printsip, sest väärtuste tasa- kaal nii indiviidi kui ka kollektiivi puhul põ- hineb samadel teguritel. Parem on lahti ütelda illusoorse üldise edukäigu meelegujutlusest ja jääda vajaduse korral teatud *austerity*'l ra- janeva vajaduste juurde kui alistuda võõraste huvide ikkele ja lasta end tõmmata ohjelda- matusse majandusliku edu otsimise prot- sessi, mis lõppkokkuvõttes muutub juhita- matuks ja pöördub oma algatajate eneste vas- tu.

See, kes mõtiskleb meie käsitluse alguses jutustatud lihtsa anekdoodi moraali üle, mõistab, et on olemas kaks maailma, kaks mõttelaadi, kaks saatust. Tarantlist salvatute vastas asuvad need, kes mäletavad veel ehtsat tegutsemist, vaeva väärivat püüdlemist ja eneseksjäämist. Nemad ja ainult nemad on ainsad tegutsejad ja ainsad püstiseisvad olen- did.

Viienda seisuse võimuletõus

Marksistliku historiograafia vaieldamatuid teeneid on katse määratleda ajaloo kulgemise üldist suunda täpselt piiritletud faaside vahel- dumisena. Sündmusi, millele teised ajaloolas- sed on keskendanud oma tähelepanu, nagu näiteks sõjad, riigipöörded ja muud sedalaadi muutused ning protsessid, ei käsitleta selles

Inga Aru. "Eedeni aiad IV". Õli, lõuend, 1993.

Inga Aru. "Eedeni aiad V". Õli, lõuend. 1993.

iseeneselikult tähtsaina, vaid teisestena ja juhuslikena ülemaailmse edasiliikumise taustal.

Vastaspool, see tähendab parempoolsus, pole selles laadis millegi võrdväärsuga toime tulnud. On iseenesestmõistetav, et "ajaloo mõtte" marksistlik tõlgendus, mille kohaselt majandusliku determinismi toimimine toob fataalse paratamatusega võimule töölisklassi, tuleb täielikult kõrvale jätta. Kuid seda tehes tuleb asuda metodoloogiliselt samale tasandile ja mõnda, et ajaloosündmusi tuleb vaadelda samalaadse üldistava skeemi taustal. See skeem peab aga lähtuma hoopis teist laadi käsitusest, mis on kõrgem ja millel pole midagi ühist labase ja pealiskaudse ajaloolise materialismiga.

Pietro Operti on visandanud üldistava käsituse, millele võiks tugineda antimarksistlik historiograafia. Kui jätta märkimata meie enese sellealased kujutlused, siis samasuguse käsitluse on piiritletud eelnenuga üpris ühemõtteliselt ja ka samal ajal uurijad-traditsionalistid, esmajoones muidugi René Guénon, siis V. Vezzani ja H. Berl, osaliselt ka O. Spengler ise, ehkki tema tähelepanekud piirduvad vaid ainukordseina käsitatud tsivilisatsioonitsükli evolutsiooniga.

Küsimus, mida me kavatseme käesolevas peatükis täpsemalt käsitleda, on "viienda seisuse võimuletõusu" fenomen. Et seda arusaadavaks teha, peame eelnevalt andma lühikäsitluse taustprobleemist ja nimelt poliitilise võimu või tsivilisatsioonitüübi, üldisemalt, kogu tervikliku – ja me ei kõhkle ütlemast – "normaalse", neljatasandilist hierarhilist väärtussüsteemi moodustava ühiskondliku organismi järkjärgulisest taandarengust ja allakäigust. Selle hierarhia tipus on vaimse ja sakraalse võimuga juhid, seejärel tuleb sõjaline ülikond, kolmandana omanikest kodanlus ja kõik need, kelle huvid piirduvad majanduse tasandiga (need on "kaupmehed", hindu vaišjate kast).

Kuid on ka kohe selge, et ajaloos, mida meie tunneme, on niisugune püramiid kokku varisenud ja on aset leidnud langemine mainitud nelja tasandi piirides kõrgemalt madalamale. Sakraalsusel põhinevatest ühiskondadest, kus juht või valitsev klass teostab võimu vaimsel alusel rajaneva "jumaliku" õigusega, taanduti ühiskondadesse, kus

valitseb sõjaline aristokraatia. See oli arenguaste, mis lõppes Euroopa suurte dünastiatega ajastuga. Prantsuse revolutsioonis võttis võimu demokraatia, liberalism ja industrialism, teisisõnu, kolmas seisus kui kapitalistlik ja plutokraatlik kodanlus. Sellest ajast alates on maailma kõrgeimateks juhtideks rahanduse peremehed, söe-, terase- ja õlikuningad. Sotsialistlikud ja töölisliikumised, mille loogiline lõppsiht on kommunism ja nõukogud, märgistavad viimase ühiskonnakihi, neljanda seisuse tõusu ning rünnakut kolmanda seisuse ühiskonna vastu (ainuüksi selles perspektiivis on käsitatav Lääne ja Ida, kommunistlike riikide ja USA ning vastavalt mõlema satelliitide vastasseis) sihiga saavutada võim maailma üle. See on neljanda seisuse võitlus selle vastu, mis veel on alles kolmanda seisuse maailmast.

Parempoolsest vaatekohast on ajaloo mõtte käsitatav just niisugusena; sellise arengu tulemust silmas pidades peaks seda nimeutama pigem ajaloo mõtte hääbumiseks. Kuid kas taandareng jääb peatuma neljandal seisusel? Kahe sõja vahel ilmus Karllsruhes ainulaadne väike raamat, mille autor H. Berl oli teinud suure sammu edasi nimetatud vaatekoha arendamisel. Töö pealkiri oli "Die Heraufkunft des fünften Standes". Lisaks teoreetilisele sisukusele ja ajaloo kui allakäigu põhjendamisele oli mainitud teos täidetud jõulise emotsionaalse laenguga. Berl oli oma raamatu kirjutanud sanatooriumis, olles üleni uuritava probleemi lummuses (autor on ise tunnistanud, et igal leheküljel on tunda palavikku). Aga kui see seik ja mõned liialdused kõrvale jätta, siis on Berli käsitus igati põnev sellele, kes tahab mõista, mis meie ajal toimub.

Kogu ajalugu läbib taandareng ei jää peatuma neljanda seisuse juures ega lõpe kollektivistliku, marksistliku ja kommunistliku maailmaga; allakäigu jätkuks on viienda seisuse esiletõus. Mis on viies seisus? Siinkohal tuleb lähtuda käsitusest, et iga objektiivne moodustus on kahe alprintsipi – ühelt poolt korra, teiselt poolt kaose jõudude – koostoi-me. Ta sünnib esimeste jõudude vormiloo-vast aktiivsusest, mis aheldab ja suleb kindlatesse struktuuridesse teised jõud (struktuuride sees võib kaos kui dünaamiline alge leida väljenduse ka kui loovus). Kui

arengutsükkel jõuab lõpule, siis see ürgne alge, umbisikuline ja, koos Goethega öeldes, "deemonlik" aluspõhi, mis traditsioonilistes tsivilisatsioonides on kõrgema seaduse jõu ning ka vaimsete, heroiliste ja aristokraatlike väärtuste ning neid väärtusi kandvate inimeste loomuliku prestiiži varal vaos hoitud, alla surutud ja kultiveeritud, püüab saada vabaks, toimida destrukttiivselt ja pürgida võimule. See on piir, millest alates võib võimule tõusta viies seisus.

Igasuguses "revolutsioonilisuses" kui selises on alati äratuntav selle vormitu aluspõhja mõju; arengu hilisemates faasides on see enam või vähem taltunud, kuid esimeses faasis on talle alati iseloomulik teatav metsikus, hävitamis- ja õõnestamiskirg, mis leiab väljenduse indiviidi tasalülitamisenä kollektiivi ning üldise kollektivismideemonina. Leheküljed, mis Joseph de Maistre kirjutas Prantsuse revolutsiooni kohta, on selles seoses igavese väärtusega. Olgu veel öeldud, et viienda seisuse riiki võib üldisemalt vaadelda kui anti-riiki – kui riiki käsitada ta pärimuslikus tähenduses kõrgema reaalsusena ning kõrgema vormiloova jõu ja idee kehastusena. Sellest vaatekohast lähtudes uskus Berl, et tänapäeva organiseeritud ja endeemilisele kuritegevusele, mille esimene tüüpiline näide oli ameerika gangsterlus, võib omistada sümptomi tähenduse. Tänapäeva iseloomulikke jooni on "organiseeritus". Võib isegi öelda, ehkki see kõlab paradoksina, et "kaos organiseerub". Needsamad jõud on üpris sageli peidus ka neljanda seisuse, kommunismi ja marksismi loodud poliitilistes süsteemides, sest loomuliku gravitatsiooniseaduse kohaselt ei ole kuidagi võimalik, et langemine lõpeb teatud tasandil ega vii enam edasi veel madalamal asuvale tasandile.

Sellega seoses tuleb jälgida mitte ainult ühiskonda ja poliitikat puudutavat, vaid ka seda, mis toimub isiksusega. Ajaloos on alati olnud julmuse ja metsikusi, kuid nüüdisajale diagnoosi panekul esiletulev tüüpiline alge on kurjakuulutava ratsionaalsusega väljaarendatud laostamismeetodid, mille sihiks on taandada olendid, kelle kallal neid rakendatakse, tahtetuteks ja enestegi silmis põlastust väärivaiks nukkudeks (selles osas on mõningaid tähendusrikkaid, ehkki tendentslikult ühekülgseid seoseid esiletoovaid piiritlusi

teinud katoliiklik eksistentsialist Gabriel Marcel).

Piisab, kui mõelda sealpool raudeesriiet toimunud kohtuprotsesside telgitagusele ning ümberkasvatamis- ja koonduslaagrite režiimile. Rünaku sihiks on "vorm" tema olulisimas ilmingus, mida kehastab isiksus. Tasandid on enesestmõistetavalt erinevad, kuid üldine suunitlus ja "käekiri" on hästi äratuntav.

Berli raamatu ilmumisele järgnenud ajal on olnud võimalik täheldada nüüdismaailma teisteski valdkondades nähtusi, mida saab kas või osaliselt seostada ülalpool mainitud "mõjude vallapäsemisega". Võib näiteks mainida mõningaid "mässupõlvkonnaga" kaasnenud nähtusi. Mäss võib olla legitiimne, kui see on suunatud ühiskonna vastu, millel puudub – osaliselt või täiesti – kõrgema jõu autoriteet; mis on tühi ja mõttetu, mehhaniseeritud ja standardiseeritud ning areneb kvantiteedi amorfses maailmas üha umbisikulisemaks.

Agaku on tegemist mässajatega, "kel pole lippu", kui mäss on eesmärk iseeneses ja muu vaid ettekääne, kui ta toob kaasa ohjeldamatuse, primitivismi, alistumise sellele, mis on algne madalamas tähenduses (seks, neegrijazz, joomine, spontaanne ja sageli kriminaalne vägivald, labasuse ja anarhia ülistamine), siis on võimalik põhjendatult siduda neid nähtusi teistega, mis omal tasandil annavad tunnistust alt üles, läbi kehtivas maailmakorras olevate ja üha nähtavamaks saavate lõhede tungivate koossejude toimest. Teatavad, rohkem või vähem vaimselt vigased isikud, kel pole enam midagi kaotada, on sõna otseses mõttes nende jõudude meelevallas.

Võime järele anda kiusatusele ja osutada mõnele teiselegi sarnasele nähtusele, mis annavad tunnistust, ehkki teise tahu poolt, isiksuse vastu suunatud rünnakust. Eks ole ka niinimetatud psühhoanalüüs piüüd lõhkuda vahesein, mis ettehoolduslikul viisil tõkestab pääsu infrapersonaalsesse maa-alusesse, mille moodustavad pimeduse jõud, ning katse pöörata kõik pahupidi, mille tulemusel seda maa-alust käsitatakse kui inimese esmast alget ja tema psüühikat tegelikult käivitavat jõudu. Selle nähtuse sarnasus pahempoolse ideoloogia poolt ühiskondlikuks ja ajalooli-

Inga Aru. "Maa emotsioonid I" Õli, papp. 1994.

Inga Aru. "Maa emotsioonid II" Õli, papp. 1994.

seks progressiks peetavaga on silmanähtav: poliitiliste struktuuride pea peale pööramisele ja sellele lisanduvale progressikäsitusele vastab rünnak selle vastu, mida antiikajal nimetati *hegemonikon*'iks – sisemiseks valitsejaks. Selle tulemus on inimese taandamine pelgaks pealisehituseks.

Kuid siinkohal lühidalt esitatud ideedekogumi põhiline tagamõte on vahest see, mis osutab tõelise "ajaloo mõtte" ja sellest loogiliselt tulenevate ettekuulutatavate sümptomite ühiskondlikele ja eksistentsiaalsetele aspektidele. Tuleb olla ettevaatlik igasuguste äärmuste ja maailmalõpukuulutuste suhtes, ehkki paljud seigad peaksid meie poolt visandatud taustal panema mõtlema ka need, kes viibivad veel progressi ja demokraatia müütide uimas ning kes pole suutelised taipama ilmselgeid põhjustelt tagajärgedeni viivaid seoseid, mida on olnud võimalik jälgida juba sajandeid kestnud sündmuste jadas. Tsiivilisatsiooni ja ühiskonnaorganisatsiooni neljaastmeline liigendus on üks realiteet; teine on madalama loomusega jõudude esiletõus, kuna ollakse jõudnud seda võimalikuks tegeva piirini ja mõnes mõttes ei olda enam tõeliselt inimlikus maailmas. Niipalju seekord asjust, millele võib taustaks olla tees viienda seisuse võimuletõusust.

Näod ja püdi

Bolševismi kõige ilmekamalt karakteriseerivad episoode on Vavilovi juhtum. Professor Vavilov oli vene bioloog, kes hukkus koos mitme kaastöölisega Siberis mitte niivõrd spetsiifiliselt poliitilise süü tõttu, vaid lihtsalt seepärast, et ta pooldas geeniteooriat. Geeniteooria on suund bioloogias, mille kohaselt ka inimese võimalused on sisemiselt tingitud – see tähendab, et tema iseloomulikud omadused on sünnipärased (on olemas juba geenides) ega tulene välismõjudest.

See teooria oli tunnistatud kontrevolutsiooniliseks. Marksism väidab, et inimene tervikuna on keskkonna ja eeskätt majanduslike ning ühiskondlike olude ja jõudude tulemus. Sellest vaatekohast lähtudes arvas kommunism tõsimeeli, et ta suudab luua uue inimese, proletaarsete kollektivistliku inimese, kes on vaba kodanluseajastu "individualistli-

kest omadustest". Säärane kava osutub aga võimatuks, kui tunnistada, et inimesel on "sisemine vorm", et on olemas *isiksused*, kellel igäühel on omaenda loomus, omaenda kvaliteet ja – kui soovite – omaenda saatus ning nad ei ole põrmugi väljastpoolt mehhaaniliselt mõjutatava massi osakesed, millest saab järelikult toota soovitud tüüpi kollektiivi.

Marksistliku suunilusega bioloogi Löszenko parajalt ajastatud kampaania tõi seetõttu esile geeniteooriasse kätketud ohtliku ketserluse seemne, pidades silmas just selle inimesekäsitust puudutavat aspekti, ja professor Vavilov pidi minema Siberi-teenkonnale, sinna, kus tänapäevagi Venemaal meelsust ümber kasvatatakse.

Põhja-ameerika vaimulaadi olemust enim avavaid teooriaid on "biheiviorism", samuti ka J. Dewey õpetus. Selle teooria kohaselt võib iga indiviidi saada selleks, kelleks tahab, ainuüksi õigesti rakendatud pedagoogika varal. Kui antud isik on see, kes ta on, kui tal on teatavad omadused, kui ta on – oletame – mõtleja, kunstnik või riigimees, siis ei sõltu see mitte tema loomuse eripärast ega tähenda mingit reaalsust ainukordsust. Nendeks võib saada ükskõik kes, kui ta vaid tahab ja teab, kuidas selleks valmistuda. Selles on nähtavasti kogu tõe *self made man*'ist, inimesest, kes on saavutanud kõik ise. Lähtudes praktilise edu saavutamise ja ühiskonnas edasijõudmise tasandist tungib see käsitlus kõikidesse eluvaldkondadesse, olles sedasi kinnituseks võrdsuse ja demokraatia dogmale. Kui niisugune teooria tõepoolest õige on, pole enam põhjust kõnelda reaalsest erinevustest inimeste vahel, loomuste ja seisundite mitmekesisusest. Igaüks võib pidada endale kuuluvaks seda, mis on teisel, mõisted *ülemine* ja *alumine* kaotavad mõtte, igasugune distantsi- ja austusetunne kaotab õigustuse, kõigile on avatud kõik teed. Sedasi ollakse tõesti jõudnud "vabadusel" põhinevasse ühiskonda.

Koos sellega oleme jõudnud nüüd põhimõttelise vaatekoha juurde, kust vaadatuna bolševism ja amerikanism tähendusrikkal moel ühte langevad. Nagu bolševistlik ja marksistlik teooria, nii ka ameerika teooria väljendub loobumisena kõigest sellest, mis moodustab inimese oma näo, sisemise vormi, ainukordsuse ja mitteäravahetatava kvalitee-

di. Orgaanilisele käsitusele vastandub samal moel mehhaaniline käsitus: sest kõik see, mida on võimalik saavutada tühjal kohalt alustades, jääb paratamatult "konstrueerituks".

Muidugi, ameerika teoorias on olemas näilik aktivism ja individualism, mis võib ära petta. Ameeriklaste puhul tähendavad need mõisted tegelikult midagi muud. Nad on elav näide Descartes'i teesi – "ma mõtlen, järelikult olen" – kummutamisest, sest "nad ei mõtle, kuid *ikkagi* on". Ameerika psühhism, mis on infantiilne ja rohu kombel loomulik, on vahest veel amorfsem kui slaavlaste oma: ta on valmis alluma mistahes ühetaolistamisele, alates "Reader's Digest'i" laadi kultuurist ja lõpetades konformismi mitmesuguste variantidega, juhitava avaliku arvamusega, *publicity*'ga ja demokraatlike sundideedega. Sellisel tagapõhjal on vaja käsitada ülalpool mainitud teooriat. Väite "Ma võin saada selleks, kelleks tahan" ja egalitaristliku pedagoogika pahupool on kvalitatiivne mandumine: inimene muutub sisemiselt amorfseks.

See on inimene, keda soovib nii kommunism kui ka amerikanism – kui jätta tähele panemata mõned asja olemust mitte puudutavad erinevused. Mõlemal teoorial on sellest johtuvalt nii sümboolne tähendus kui ka agressiivne "tõhusust taotlev" suunitlus. Nad on teravalt piiritletud vastuolus traditsioonilise isiksuseideaaliga ja ründavad selle jõu põhiluseid, mis on tänapäeva inimeses veel säilinud ja lubab tal end kaitsta ning tegutseda vastu ümbritseva tsivilisatsiooni kaosele.

Ajastul, kus mitte ainult iidolid pole põrmu varisenud, vaid ka enamik ideid ja väärtusi on kompromiteeritud retoorika ja sügava ebasiirusega, on lahti vaid üks tee: otsida iseendas korda ja seadust, mis väljaspool on muutunud küsitavaks. Kuid see tähendab ühtlasi, et suudetakse leida iseendas vorm ja tõde ning neid endas rakendada ja teostama hakata. "Tunneta ennast, et *olla ise*" oli juba kreeka-rooma tsivilisatsiooni õpetuslause. "Meie mõtted ja teod olgu meie enda omad, et igaüks teeks oma tegusid," kirjutas Plotinos, ning võib näha, kuidas niisugune kaost tekitavat alget vastustav sisemise vormi, erinevuse ja iseendale-ustav-olemise ideaal püsis

rooma-germaani maailmast alates Nietzsche-ni.

Kuid kas see kõik on vaid individuaalse eetika valdkond? Me pole selles kindlad. Kui me hakkame otsima nüüdisaja kaose esmapõhjuseid ja alustame sellest, mis külvab segadust majanduse ja ühiskondliku elu valdkonnas määral, mis välistab selles igasuguse terve tasakaalu võimaluse, leiame, et selleks on üldine lahtiütlemine traditsioonilistest ideaalidest. Ei teata ega tahetagi teada, mis see on. Ei omata käsitust sellest, milline osa on tal tervikus, millised on piirid, mille raames saab ta häirimatult enda olemust ja võimalusi kujundada jõudmaks talle eriomase täiuseni ning saada oma elule tõeline mõte ja sisu ning ühtlasi ka funktsioon, mis seob ta kindla kohaga hierarhiliselt ehitatud maailmas.

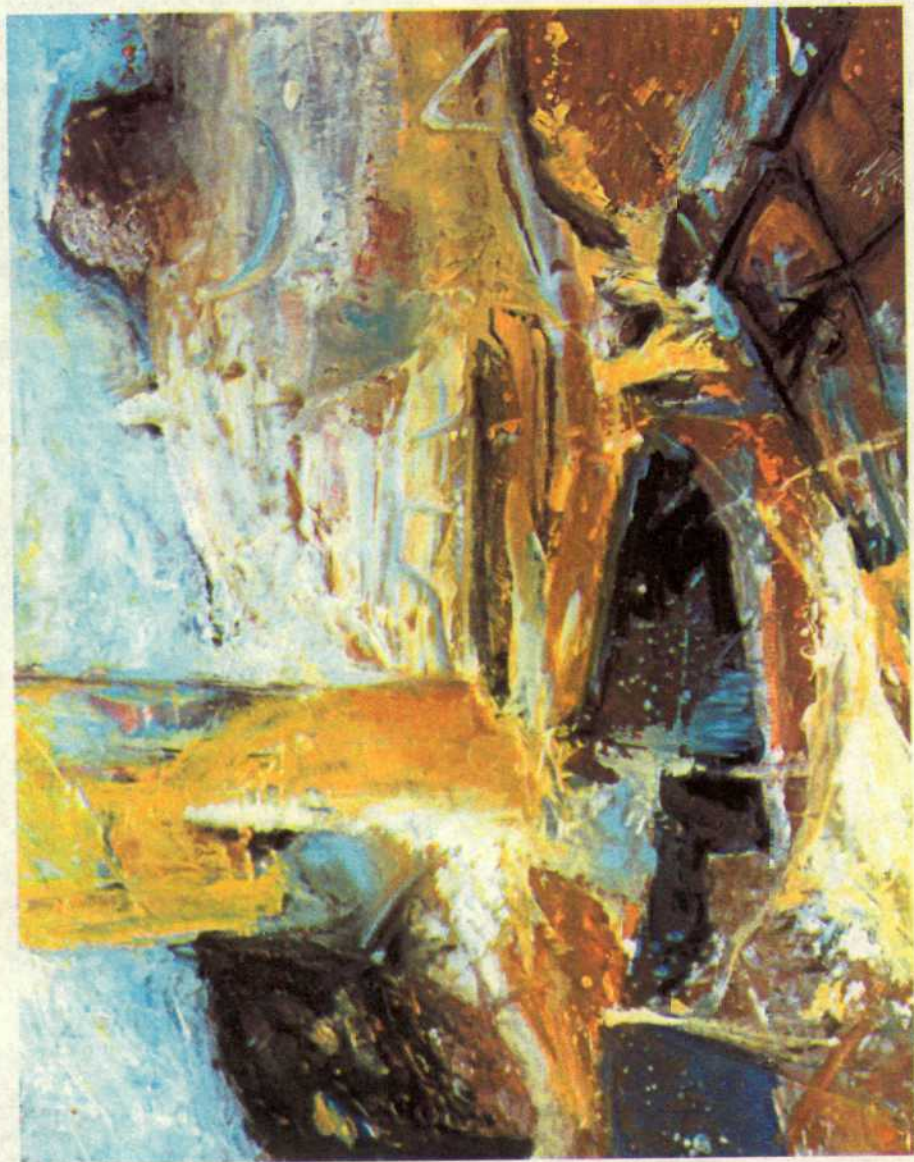
Eks ole nii, et "majanduslik ajastu" on tekitatud selleks, et jõuda kapitalismi ägedaimate vapustusteni ühelt ja ilmetu klassivihani teiselt poolt? Eks ole nii, et me asume nüüd maailmas, mis on olemuslikult lagunenu tegetsevateks, kuid oma koha kaotanud inimesteks ja kus on tähtis jõuda mingile positsioonile ning mitte enam miski olla?

Kui on nii – kui vähegi võetakse vaevaks järele mõelda, siis ollakse meiega nõus –, eks ole siis püüd panna lootus ühe või teise süsteemi jõule, ilma et oleks üritatud kaineneda ja parandada meelt oma hoiakuis, huvides ja elu mõttes, pelk pettekujutluse loomine?

Muidugi, pole võimalik arvestada inimeste enamusega ja ainsa korraga. Kuid alati on võimalus anda suund parematele neist. On võimalik tõdeda, et kui pole oma teed, kui alistatakse välise kasvu, edu ja produktiivsuse äärmuslike vormide lummusele, siis avatakse end jõududele, millel põhineb, bioloogiline tasand kaasa arvatud, nii marksistlik kui ka demokraatlik õpetus, õpetus olla amorfne, kogum aatomeid, massi ja püdi, mitte inimesi ja nägusid. Peatuda, taasleida omaenese viisis olla ja oma tasakaalus õige või hea jõu aluspõhi, isegi kui arvata end hoopiski muud tegevast, käivitada ühendumisprotsessi, mis peab hõlmama kõik, – seda peab igaüks üritama iseenele jaoks. Ent see on aga ka tingimus, mille varal inimene saab isegi poliitilisi võitlusi jalge alla reaalse toe, saab näo ja prestiiži: et sünniksid viimaks

Inga Aru. "Metamorfoos I". Õli, papp. 1994.

Inga Aru. "Metamorfoos IV". Õli, papp. 1994.

struktuurid, mis peavad olema inimeste ja inimeste juhtide vahel.

Keiser Julianus

Alati on hea meel näha teadlasi, kes on võimalised olema üle suurel hulgal käibel olevate ajalookäsituste eelarvamustest ja moonutustest: antud juhul on tegemist Raffaello Pratiga, kes tõlkis keiser Julianus Flaviuse õpetuslikud teosed ja kirjutas neile sissejuhatause, avaldades need kokkuvõtva pealkirja all "Jumalatest ja inimestest".

Tähendusrikas on juba see, et Prati kasutas tiitlit "Keiser Julianus" ja mitte käibeväljendit nagu "Julianus Usutaganeja", mis on täiesti ebakohane. Kui rangelt võtta, siis on usutaganeja nime ära teeninud need, kes hülgasid pühad traditsioonid ja antiikse Rooma suurusega lahutamatu seotud kultused ning võtsid omaks uue usu, mis ei olnud rooma ega ladina algupära, vaid pärines Aasiast ja semiitidelt. Ei saanud olla usutaganeja see, kel oli vaprust jääda ustavaks traditsioonile, et üritada taastada impeeriumi "päikeseline" ja sakraalne ideaal – ning just seda tegi Julianus.

Lugeda mainitud tekste, mis Julianus oli kirja pannud telgis retke ja lahingu vaheajal, nagu otsides vaimult värsket jõudu, et seista vastu rasketele katsumustele, on õpetlik ka neile, kes arvavad üldiseks tavaks saanud viisil, et "paganlus" religioonina oli enamvähem sama mis ebausku.

See, mis Julianus oma taotluses taastada traditsioon seadis vastu ristiusule, oli tegelikult metafüüsiline nägemus. Paganlike müütide allegooria rüü tagant peaksime ära tundma nende ülisma mõtte.

Julianus puudutab põhimõttelisimat küsimust, kui ta kirjutab: "Kui püha tähendusega müüdid näivad sisult mõistusevastased, siis tähendab see, et nad kuulutavad valjul häälel, et ei tule järgida nende sõnasõnalist tähendust, vaid on vaja süveneda ja otsida nende varjatud tähendust... Absurdse katte taga on lootus, et olles ületanud sõnade välise nähtava tähenduse, võime jõuda käsitama jumalate absoluutset olemust ja mõistuslikkust, mis on väljaspool kõiki meil siin olevaid asju."

Olgu vahepeal öeldud, et see siin on norm, mida üldise reeglina tuleb järgida, kui asuda tegelema vanaaja müütide ja usuõpetustega:

kõnelemine ebausust ja ebajumalate austamisest annab kõige otsesemal moel tunnistust hea tahte puudumisest või siis juba vaimsest küündimatusest.

Julianuse katses taasväärtustada rooma vana püha pärimus tuli sel moel esiplaanile "jumalate" olemuse ja nende tunnetamise "esoteeriline" idee. Niisugune tunnetus on sama, mis sisemine realisatsioon. Sellises perspektiivis lakkavad jumalad olemast luulekujundid või filosoferima hakanud teoloogide abstraktsioonid ning neist saavad teadvuse transsendentsete seisundite sümbolid ja välistised kujutused.

Julianus, kes oli ise pühendatud Mithra müsteeriumidesse, seostas Mina kõrgemate tasandite tunnetamise otseselt "jumalate tundmise" juurde viiva teega; see siht oli nii ülev, et ta ei kõhelnud ütlema, et selle kõrval ei tähenda võim kõikide maade – nii roomlaste kui ka barbarite – üle mitte midagi.

Ta juhatab meid salaõpetusliku traditsiooni juurde, mille kaudu – kui end ette valmistada puhastumise ja askeetliku elu varal ja ammutada erilisi kogemusi pühendusrituaalidest – teeb enesetundmine läbi niivõrd põhjaliku moonumise, et hakkab toituma sootu uutest jõududest ja uutest sisemistest meeleseisunditest: just viimaseid nägi muistne teoloogia mitmesuguste jumalate sümboolsete kujutiste taga.

Vägi, mille kiituseks oli Julianus kirja pannud oma ülistused ja mida meenutas ta oma elu viimaste sõnadega, kui oli hinge heitmas koiduaegsel lahinguväljal, oli Helios. Helios ei ole looduse Päike, mida on hakatud jumalaks pidama, vaid Päike kui metafüüsilise valguse ja transsendentse väe sümbol. See vägi manifesteerub inimestes ja teistes uuestisündinud olendeis kui ainuvalitsev vaim ja "kõige kõrgemalt poolt antud" müstiline jõud, mis antiikajal ja Roomas endas, Iraanist pärineva eeskujul, oli otse ses seoses ainuvalitseja auga.

Rooma keisrikultust, mida Julianus vastukaaluks ristiusule taastada tahtis, peab käsitama sellel taustal. Selle keskne idee on, et ainus legitiimne ja õige juht on see, kelle võim on üleloomuliku algupäraga ja taeva kuninga Heliose võrdkuju. Autoriteet ja hierarhia on põhjendatud ainuüksi selle varal, selle varal on *regnum* püha ja kõikidel inim-

likel ning looduslikel jõududel on olemas valguseline raskuskesk.

Niisugust "paganlikku" ideaali mõtles Julianus teostada range ainuvalitsusliku riikliku hierarhia kaudu. See pidi rajanema õpetusel ja seadusel, preestrikastil, mille juht on keiser kui uuestisündinud olend, kelle müsteeriumid on tõstnud kõrgemale tavalisest inimekonnast. Temas kehastub samaaegselt nii vaimulik kui ka ilmalik võim, ta on *pontifex maximus*, Augustuse poolt velmatud muistne autoriteet. Selle süsteemi eelduseks oli käsitlus loodusest kui harmoonilisest kõiksusest, mis on täidetud nähtamatu elava väega; sellele lisandus monoteistlik riik, mida valitseb rühm filosoofe (parem oleks öelda – tarku), kes on võimelised vaimselt mõistma ja võimaluste piires ka initsiatsiooniliselt teostama rooma pärimuslikku teoloogiat.

Niisuguse käsituse vastandlikkus algkristluse dualismiga, mis nõudis "andke keisrile, mis tema, ja jumalale, mis tema oma" ning millest johtus keeldumine austada keisrit enama kui maise võimukandjana (see keeldumine, mida sai tõlgendada kui anarhia ja õnnestustegevuse ilmingut, ajendas kristlaste avalikke tagakiusamisi), on täiesti ilmne.

Kuid aeg oli küpsenud takistama Julianuse ideaali teostamist. Selleks oleks olnud vaja ühiskonna kõikide kihtide siirast tuge ja sünergiat ning ka vana maailmakäsituse edasikestmist elujõulistes vormides. Paganlikus ühiskonnas oli tekkinud juba ületamatu lõhe aluse ja vormi vahele.

Kristluse edukäik oli saatuslik sümptom. Inimeste enamusele sai kõnelemine jumalast kui sisemisest kogemusest ja tõelise valitseja võimu transsendentsest "päikeselisest" lähtealusest olla vaid väljamõeldis või pelk "filosoofia". Pealegi oli Julianus ise illusiooni küttes, kuna uskus, et suudab rakendada poliitika, kultuuri ja sotsiaalsel tasandil õpetusi, mis juba loomu poolest on määratud säilima ja edasi kanduma vaid väga kitsas inimeste ringis.

See aga ei tähendanud, et Julianuse valik oleks juba teoorias olnud vastuolus niisuguste vaimsete ja mõneti ka transsendentsete käsituste riikluses teostamise ideaaliga. Terve päikeselisel vaimsusel rajanevate kultuuride reaalselt eksisteerinud jada vanast Egiptusest Jaapanini, nagu see veel hiljaaegu

oli – ja ka Iraani peab vahepeal meenutama – tõendab, et sellist vastuolu ei ole. Kuid Julianuse aja Roomas ei olnud enam inimlikku ega vaimset substantsi, mis oleks olnud võimeline tagama uuele elavale hierarhiale omaseid ühtekuuluvussuhteid ja -seoseid, mille najal oleks püsinud "paganluse" põhjal seisev sakraalne ainuvalitsuslik riigiorganism.

Dmitri Merežkovski kuulus raamat "Jumalate surm" kirjeldab imetlust väärival ja ületamatult täpsel viisil keskkonda, milles keiser Julianus elas keset tõelise "jumalate hämaruse" varje.

Pärast pikka vaheaega sai mingi osa antiiksest pärimusest, kui nii saab öelda, germaani rahvaste ilmumisega Euroopa suure ajaloo areenile, taassündida – kui *restauratio imperii* – keskaja Püha Rooma Keisririigina. Nii arvas gibelliinlik traditsioon, mis Kiriku hegemonistlike taotluste kiuste tahtis taastada Keisririigi üleloomuliku autoriteedi, mis ei ole madalam Kiriku omast.

Sellega seoses on tähtis vaadelda seda, mis mõneti varjatud kujul sisaldub rüütlikirjanduses, "keisririigilegendis" ja muudes ürikutes. Oleme püüdnud koguda ja õigesti tõlgendada kogu seda ainet ühes oma teostest, mille pealkiri on nimelt "Graali müsteerium ja gibelliinlik keisririigi traditsioon".

"Pahema käe tee"

Käsitust Jumala loomusest ja tema suhetest maailmaga on võimalik luua kahel viisil: *deduktiivsel* teel ja *induktiivsel* teel.

See, kes läheb esimest teed mööda, võtab lähtealuseks mingi *a priori* oleva käsituse Jumalusest, käsituse, mis pärineb ilmutusest või dogmast, ja püüab näha, kuidas see sobib kokku tegeliku maise reaalsusega. Probleem toob kaasa palju raskusi, kuna – näiteks ristiusu puhul – Jumalusele omistatakse moraaliseid tunnuseid, ta on Looja, valguse, armastuse ja ettehoolduse Jumal. Tegelikult on aga maailmal ja elul külgi, mis on vaieldamatult tumedad ja küsitavad ega ole kuigi hõlpsalt ühitatavad selle teoloogilise kontseptsiooniga. Teodiike on see osa teistlikust teoloogiast, mis üritab selle vastuoluga toime tulla. Kristliku teodiike tuntuimaid näidiseid on see, mille lõi Leibniz, soovides spekulaa-

tiivselt näidata, et meie maailm on "parim võimalikest maailmadest". See väide on aga mõneti mitmetähenduslik, kuna "võimaliku" võib tõlgendada kui "kõike, mis oli võimalik teha" või siis "ei olnud võimalik paremini teha".

Sellest vaatenurgast lähtudes sugeneb vajadus Jumaluse moraalset käsitust osaliselt ümber hinnata. Seda üritati teha juba antiikajal ja kõige drastilisemal viisil tegi seda Markion, kes lähtus "induktiivsest" teest. Väidetakse – ütles Markion –, et Jumal on tark, hea ja kõikvõimas. Kuid need omadused ei ole üksteisega sobitatavad – kui maailm on selline, nagu ta on, ja Jumal on tark ja hea, siis peab järeldama, et ta pole kõikvõimas (meenutagem "kõik, mis oli võimalik teha") või ta on hea ja kõikvõimas, kuid mitte tark, või hoopis, et ta on tark ja kõikvõimas, kuid mitte hea. "Jumalik markii" Sade läks selles suunas veel kaugemale. Nagu Mario Praz on hästi põhjendanud, ei olnud Sade ateist; ta uskus Jumala olemasolu, kuid see Jumal oli kuri. Seda tõestas talle kurjuse ja hävingu ülekaalus olemine maailmas. Sade tegi sellest ideest praktilised järeldused ja tuletas temast oma pahupidise eetika põhimõtted: kui kurjus on maailma valdavaim jõud ja Jumala loomuse ilming, siis tuleb järeldada, et kurjus, pahe ja allakäimine, olles kooskõlas universaalse seaduspäraga, on alati õnnelikud ja edukad (meenutagem Sade'i ühe romaani pealkirja: "Julie ehk pahe õnn"), headus ja voores seevastu on alati õnnetus ja edutus, et mitte öelda – ära neetud.

Need raskused, vasturääkivused ja antinoomiad tulenevad tõigast, et lähtutakse, heast tahtest hoolimata, äärmiselt piiratud vaatekohast, kitsapiirilistest moraalikategoriatest (nagu hea ja kuri) ja mitte ontoloogilistest kategoriatest. Orient pakub meile kaugelt avarama ja vabama vaatekoha.

Ennekõike tuleb meenutada käsitust ürgalgest, mis liidab kõik vastandid ja ületab need (see idee on olnud tuntud, kuigi sporadiliselt, ka mõne Lääne müstiku ja metafüüsiku juures – nagu *coincidentia oppositorum* ja näiteks ka William Blake'i "paradiisi ja põrgu pulmad"). Teisel kohal tuleb nimetada hindu õigeusklikku õpetust Jumaluse kolmest näost. See õpetus on silmanähtavalt loodud järgides meetodit, mida me nimetasime

induktiivseks: käsitus Jumalast luuakse lähitudes tegelikust kogemusest. Maailmas on tõesti võimalik täheldada loomisprotsesse, püsivaid vorme ja hävimisprotsesse. Seetõttu omistatakse Jumalale kolm nägu: Jumalal on nägu, mis loob, nägu, mis püsistab, ja nägu, mis hävitab. Nägude usulised hüpostaasid on vastavalt Brahma, Višnu ja Šiva. Neist Jumalaist on saanud alguse erinevad kultused ja üksteisest lahknevad tegutsemisteed, mis lõppanalüüsis on ikkagi üks ja sama.

Sellel taustal on võimalik täpsemalt eritleda ka Parema Käe Teed ja Pahema Käe Teed. Esimene neist seostub ürgpõhjuse kahe esimese aspektiga (Brahma ja Višnuga); käitumise, eetika ja kultuse tasandil iseloomustab teda olemasoleva jaatamine, sakraliseerimine, kooskõla seadusega (dharmaga) ja positiivsed hoiakud maise eksisteerimise traditsiooniliste vormide suhtes. Pahema Käe Tee *vāmacara*, vastupidiselt, seostab end Šiva või tema Šaktiga, näiteks Durga ja Kaliga, see tähendab, Jumaluse hävitava aspektiga. See ei too kaasa mitte ainult loobumise ja vabanemise kõikidest normidest ja igasugusest eksisteerivast korrast, vaid ka tõelise anoomia (= *adharm*) – see tähendab *nomos* 'e, seaduse täieliku puudumise. Sel viisil sai Šiva olla nii end maailmast lahtiütlevate askeetide kui ka kurjategijate Jumal.

See tõik avab tee nii muudele samatähenduslikele nähtustele (neid tõepoolest tekkis) kui ka hälvetele. Meid huvitavas kontekstis seostub "hävitamise" idee "transsendentsi" ideega: hävitamine ei toimu hävitamise pärast, vaid selleks, et vabanedes saada pääs transsendentsi (sõna *transcendere* tähendab etimoloogiliselt 'tõustes ülepääsemist'). Lisaks sellele ei ole siinkohal ilmselt tegemist ainelise purustamisega, vaid pigem purustavate kogemustega, kuna ollakse vaimsele teostumisele viivate teede valdkonnas. Siin on peamine osutamine transsendentsile ja selle paratamatu ja alatine eeltingimus on suunatus ülespoole. See annab võimaluse selgelt eristada vaimsuse valdkonda, millest kõnelesime, Sade'i ja kompanii võikast alast, ehkki ka selles on võimalikud teatavad hämarad ekstaasid.

On loomulik, et Pahema Käe Tee järgijad otsivad oma käitumisele õigustust. Ühest tekstist võib näiteks lugeda, et see tee on nagu

vein, kuna seevastu Parema Käe Tee vaid piim. Esimene tõmbab ligi inimesi, kel on eeldusi olla *vīra*, see tähendab mehine ja heroiline. Kuid nii otsitavat üleolekut võib väärtustada ka positiivselt, iseäranis siis, kui silmas pidada selle "transsendentset" dimensiooni. Sest kõik see, mis võib juhtida transsendentsi poole, on paratamatult purustav (kõige selle suhtes, mis on lõplik) ega ole seetõttu ainuüksi omistatav Šivale, vaid algprintsibiile üldse. See leiab kinnitust niisuguses ortodoksses tekstis nagu "Bhagavadgītā", mis on Indias sama oluline nagu Piibel Läänes. Selle teksti 11. peatükk näeb kõikepurustavas ja hävitavas jõus Jumaluse "kõige kõrgemat vormi" ja nõuab, et sõjamees Ardžuna saaks selle inimlikuks kehastuseks ning võidaks endas selle sihiga igasuguse hirmu ja hingelise nõrkuse. Sellist orientatsiooni võib kõhklemata seostada Pahema Käe Teega: sõda, surm ja purustamine saavad siin metafüüsilise põhjenduse, sest nende lähtealuseks on transsendentsi lummutus ja Jumala ühe olemusliku atribuudi avaldumine maisuses.

Tavaliselt ei ole aga Pahema Käe Tee ühenduses Sõjamehe Teega, ehkki mõlemal on silmanähtavaid ühisjooni. Pigem seostub ta eripärase kogemusega, milles tulevad esile, nagu Lääne dionüüsoslikus pärimuseski, üldised orgiastilised või siis mõneti spetsiifilised seksuaalsusega seotud tegurid.

Nendes kogemustes otsitakse seost teatava purustava algega, millel on ühtlasi "vabastav" toime. Ent oleks raske eksimuse mõelda, et sellel teel tähendab seksi ja naise kasutamine vaid "mõnu" otsimist tavalises tähenduses; siinkohal tähendab "iharus" pigem vastupidist – kui hoopis vastassuunda viivat langemist. Parema Käe Teel on seksuaalne ühtumine ritualiseeritud, muudetud *hieros gamos'* e kujundiks, jumalatepaari embuseks, millel on mütoloogiline või arhetüübiline tähendus. Pahema Käe Teel, vastupidi, toovad seksuaalsed ühtumised surma, nagu on teada iidsest valemist armastus=surm. Sellele lisaks peab märkima, et Lääne alkeemilises hermetismis paigutub läbikäimine naisega valdkonda, mida selle paljutähenduslik sala-keel tähistab väljendiga nagu "sööbivad vedelikud" ja "filosoofilised mürgid".

India silmapaistvaid õpetlasi Dasgupta on osutanud sidemetele Pahema Käe Tee ja teatavate "hämarate usuliste kultuste" vahel. Ülalpool vihjasime moraliseerivatele kuulustele, mis selle teega seoses üpris laialt on levinud, kuid see ei peaks meid takistama nentimast, et sellel teel on tõepoolest mandunud ja moonunenud vorme. Ilma selletagi olakse siin väga ohtlikul alal, iseäranis siis, kui on tegemist tõeliste "manamistega". On praktikaid, mille lõppsihti võib määratleda nii: *aktiveerida (või esile manada) see, mis on vormi sees, et tõsta end vormist kõrgemale*. "Vormi" all tuleb siinkohal mõista kõike seda, millel on ühel või teisel viisil püsiv ja kindel kuju ning koht inimeses või mingis muus antud struktuuris. Kord kui selline on määratletav kui vorm, mis seob ja allutab endale elementaarse ja vormitu – kui soovitakse, deemonliku alge selle antiikses ning mitte kristlikus moraalses tähenduses. Mõnikord pääseb see vormitu elementaarne alge valla ja tema vabanemine purustab paratamatult vorme. Kui jääda siia paika peatuma, satutakse hämarate nõariituste valdkonda, millega kaasneb võimalik vaimust vaevatud olek (ise ei pruugita seda sellisena tajuda). Vastupidiselt aga, kui vormi purustamine viib edasi vormist kõrgemale, võib kogu taotlus saada positiivse mõtte. Selles seoses võib isegi kõnelda "musta maagia valgest kasutamisviisist" (see võib hõlmata isegi musta missa) ja see võib olla Pahema Käe Tee üks aspekte. See on Dasgupta poolt nimetatud sidemete mõte. Igaüks võib selgelt ette näha niisuguse praktikaga seostuvaid riske. Seepärast on tähtis rõhutada, et Indias ei ole Pahema Käe Tee mitte selle ühest või teisest aspektist lummutud üksikindiviidide ala, vaid sellega kaasnevad kohustuslikult traditsioonid, vaimsed õpetajad (gurud) ja sageli ka pühendused. Pühendus antud kontekstiga seotud tähenduses on määratud äratama indiviidi jõu, mis ehkki ei anna täielikku immuunsust kõikide ohtude suhtes (et seda suuta, ei saa olla enam inimene), kuid aitab tal vähemalt püsti seisma jääda – muidugi tingimusel, et ta oskab end näha selgelt ja peab kindlalt meeles oma lõppsihti.

Prantsuse keelest tõlkinud Haljand Udam

HALJAND UDAM

JULIUS EVOLA JA TRADITSIOONI MÕISTE

Itaalia mõtleja Julius Evola nimi on Eestis ja tema lähemas ümbruses samahästi kui tundmatu. Samavõrra tundmatu on siin ka Euroopa parempoolne ideoloogia. Kui nüüd on meil päevakorras enda eurooplaseks harimine, siis ei tuleks piirduda üksnes liberaalsete ja pahempoolsete poliitiliste voolude (neid kõiki on pärast II maailmasõda ühendanud niinimetatud sotsiaalse turumajanduse idee) tundmaõppimisega, vaid huvi tuleks tunda ka neist paremale jääva osa vastu. Kuid paraku ei ole meil pinda selle käsitamiseks, ning ka Euroopas endas enam ei ole, sest parempoolsus, mis põhiolemuses tähendab tuginemist euroopa tsivilisatsiooni traditsioonilistele väärtustele – eeskätt on need vaimsed väärtused, mis leiavad selgepiirilise väljenduse mõtlemise ja ühiskonna elu korralduse tegelikes vormides – ei suuda enam kuigivõrd mõjutada seda, mis toimub maailmas, mis on valinud endale saatuseks pelga majandusliku edu. Viimast põhiväärtuseks pidavas maailmas ei ole parempoolsetele ehk traditsioonilistele eluvormidele tõepoolest kohta. Euroopa uusparempoolsus, sealhulgas prantsuse *la nouvelle droite*, mille ideoloogid usinalt Evola teoseid uurivad, on pigem alalhoidlik intellektuaalne ühiskonnakriitiline hoiak kui tegelik poliitiline jõud.

Maailmasõdade vahel paistis paljudele Euroopa intellektuaalidele, et oli tekkinud täiesti reaalne alternatiiv maailmas domineerima hakanud, üksnes majanduslikke tegureid ja väärtusi tunnistavale kapitalismile ja sotsialismile, mida parempoolsete käsitasid kui kõikide seniste eluväärtuste eitamist ja allakäiku. Tänapäeva politoloogid niisugust parempoolsusekäsitust ei tunnegi; nende meelest on parempoolsus pigem kitsa pahelise eliidi või kliki huvides teostatav autoritaarne riigivõimuvorm, mis on liberalismi ning rahvavõimu (demokraatia) vastand. Sedasi jääb poliitiliste liikumiste olemus piiritlemata ja parempoolsust on raske eristada pahempoolsusest, eriti nüüd, kus pahempoolsus

põhitunnus – marksistlik ideoloogia – on minetanud oma rolli. Iga demokraatiat arvustav või ründav liikumine, seisku see siis rahvuslikul, usulisel või mõnel muul pinnal, tähendab politoloogide meelest juba äärmusparempoolsust. Tegelikult on tänapäeval ainsaks reaalseks demokraatiavastaseks jõuks ainult pahempoolsus, mitte küll enam uue ühiskonna rajamise utopia vormis, vaid puhtal kujul – ühiskonna põhjakihide agressiivsuse ja terrorina. See on, Evola sõnadega, "viienda seisuse" teadlik sõda kõige selle vastu, milles on veel "traditsioonilisuse" sugemeid.

Kapitalismi pahemalt poolt vastustav proletaarne sotsialism ja bolševism oli utopia, samavõrra oli utopia kapitalismi paremalt poolt vastustanud liikumine, mis kulmineerus Itaalia fašismis ja Saksamaa natsionaalsotsialismis. Kuid Euroopas oli üpris palju alalhoidlikke mõtlejaid (praeguseks on nad enamasti ära unustatud), kes marksismi vastustavate poliitiliste jõudude esile tõusmist 1920.–1930. aastatel tõlgendasid kui konservatiivset revolutsiooni, mis pidi taastama Euroopa pärimuslikud eluväärtused. Ent paraku suutis see revolutsioon paremalt poolt luua vaid butafoorse elujõuetu maailma. On loomulik, et iga aateline liikumine, mis soovib tänapäeva maailmas saada tegelikuks poliitiliseks jõuks, peab tõlkima oma sihid massidele arusaadavasse propagandakeelde. Äratatud massid muutuvad kergesti plahvatusohtlikuks jõuks, mis järgib omaenese vormitust olemusest johtuvaid destruktiivseid eesmärgi ja mitte äratajate tõstatatud ülevaid aateid. Massiliikumine pöördub paratamatult varem või hiljem oma intellektuaalidest juhtide ja nende aadete vastu. Niiviisi ei olnud juba 20. sajandi I poole Euroopas enam "inimlikku ega vaimset substantsi" tõeliselt konservatiivseks pöördeks.

Eestlane oma väikekodanliku ja talupoegliku päritolu tõttu ei saagi kuigivõrd parempoolselt meelestatud olla. Oma Evola-huvi

alguses küsisin tema kohta Aleksander Kurt-nalt, kelle Itaalias olemise ajaks olid Evola põhilised raamatud juba ilmunud. Kuid Kurt-na polnud temast midagi kuulnud. Hiljaaegu küsisin sama niisuguselt targalt mehelt nagu Einar Laigna. Ka tema polnud oma pikkadel Euroopa-matkadel Evolast midagi kuulnud. Niivõrd haruldane on parempoolne vaimsus tänapäeva Euroopas. Ent siiski on Eesti väikekodanlikus ühiskonnas piisavalt alalhoidlikku meelt, mis on teinud ta immuunseks võõrsilt sisseimbuva laostava mentaliteedi suhtes. Kuid see rahvas on nüüd seatud tee-lahkmele – ta peab valima moraali ja kiire majandusliku edu vahel; teame aga, et kõige kiiremini edenevad majanduslikult need, kes omakasu nimel on hüljanud moraali ja muud põhimõttelised väärtused.

Üks neid Euroopa vaimuainimesi, kes omal ajal valis teise utopia, oli itaallane Giulio Cesare Andrea Evola (1898–1974). Oma teoseid signeeris ta alati ladinapäraselt – Julius Evola. I maailmasõja ajal ja järel (1915–1920) oli ta futuristidele ja seejärel dadaistidele lähedal seisev maali- ja luuletaja ning ka avangardistliku kunsti teoreetik (essee *Arte astratta*). 1920–1925 tegi ta läbi piinaderohke vaimsete otsingute perioodi ja oli valmis sooritama enesetappugi, kui poleks leidnud ühest budistlikust tekstist – see oli *Majjhimanikaya* – sellest lummusest vabastava kirjakohta. Evola biograafi sõnul "oli ta alati käsitanud avangardistlikku kunsti mitte kui saavutust, vaid kui kogemust, laskumist Mina sügavustesse, retke elementaarsete jõudude infernaalsesse maailma. Evola saatusseks polnud avangardistlikele positsioonidele jäänult rikastuda ja raugastuda. Tema mässu mõte oli teine kui *bohème*'il ja progressiusklikel vabaduse aseainega leppivail nõrkadel vaimudel. Dadaistid ja ta sõber Tristan Tzara jäid oma mässukultuses vanaks ja ootasid oma lõppu kommunismi prüghunnikus, Evola, seevastu, tegi oma nihilistlikest harjutustest lähtepunkti positiivsete väärtuste jaatamiseks" (Adriano Romualdi, Julius Evola, l'homme et l'oeuvre. Paris, 1985, lk 24; itaalia algupärand ilmus 1968).

1920. aastatel kirjutas Evola mitu tuhat lehekülge filosoofilisi tekste, oli pädev usundiloo, okultismi ja maagia tundja. Euroopa

kodanliku vaimsuse moeoolusid karmilt arvustav raamat *Maschera e volto dello spiritualismo contemporaneo* ("Tänapäeva spiritualismi maskid ja näod") on ka praegu *New Age*'i ajal "põletavalt aktuaalne".

Enda jaoks avastas Evola kui orientalisti – põhjapaneva tantra-jooga käsitluse *Lo yoga della potenza* autori. Ta on kirjutanud ka uurimuse budismist *La dottrina del risveglio, saggio sull'asceti buddhista* ("Õpetus kirgastumisest, essee budistlikust askeesist"), mis pole akadeemiline käsitlus, vaid pigem süvenemine pühenduse ja selle saavutamise võimalusesse. Analoogseid teemasid on ta leidnud ka Lääne vaimuajaloost – alkeemiat ja maagiast, neid käsitlevad raamatud *La tradizione ermetica* ("Hermeetiline traditsioon") ja *Saggi sull'idealismo magico* ("Esseed maagilisest idealismist"). Selle ainevalla käsitlemist jätkas Evola pärast sõjaaja üks tuntumaid teoseid *La metafisica del sesso* ("Soo metafüüsika").

1930. aastatel ja II maailmasõja ajal oli Evola, nagu juba öeldud, lähedal fašistlikele ringkondadele. Ta kirjutas mitmeid parempoolse ideoloogia ja ka spetsiifilisi rassiteooria tõlgendusi (*Il mito del sangue* – "Vere müüt"); püüdis pääseda idarindele (sinna ta ei kõlvanud, kuna polnud partei liige), oli kõige lõpus Salò sotsiaalvabariigi minister ja taandus koos sakslastega Austriasse. Viinis tegeles ta SS-ametkonna ülesandel vabamüürlaste arhiivide uurimisega. Jäädes truuks oma võitlejafilosoofiale – "esitades saatusle vaikiva küsimuse" (Romualdi..., lk 105) – ei läinud ta iialgi pommivarjendisse ning jäi mõni päev enne venelaste sisenemist Viini rusude alla. Vigastusele järgnes kogu alakeha halvatus. 1948 sai ta loa naasta Rooma, kus ta elas tagasitõmbunult oma noorepõlve maalide ja raamatute keskel. Sellest ajast pärineb ka tema kõige teravam poliitiline ja filosoofiline raamat *Gli uomini e le rovine* ("Inimesed ja varemed"). 1950. aastal sattus ta, seoses parempoolsete üliõpilaste väljaastumisega, korraks kohtupinki kui "äsitaja".

Julius Evola mõttemaailma võtmesõna on traditsioon. Sellest tulenevad mõisted nagu traditsiooniline tsivilisatsioon ja kultuur, traditsioonilised õpetused ning ka traditsionalism. Selles osas ei pretendeeri ta olla

algupärane, vaid on ainult selle mõttesuuna üks produktiivsemaid viljelejaid. Traditsionalismi olulisim tõlgendaja Euroopas oli René Guénon (1886–1951), kellega Evola oli üpris lähedastes suhetes. Traditsionalismi tulevikuväljavaadete suhtes nende arusaamad aga lahknesid põhimõtteliselt. Guénon leidis, et Lääs on juba parandamatult kaotanud oma traditsiooni ning traditsioonilised eluvormid on säilinud veel vaid Oriendis – 1930. aastal lahkus ta Euroopast ega naasnud sinna enam iial. Evola meelest oli traditsiooniliste väärtuste säilimine võimalik eeskätt just Läänes. Tal oli võimalik näha, et II maailmasõja järel oli Ida allakäik tunduvalt kiirem, pärimuslikud eluvormid ja õpetavad institutsioonid kaotasid ka seal oma ehtsuse. Tõenäoline on, et traditsiooni taassünd algab just vaimsetl jõulisemas Läänes.

Traditsiooni tähendust ja sellest tulenevaid käsitusi ühiskonna ja elu korralduse kohta vaatleb Evola ühes oma olulisematest raamatutes *Rivolta contro il mondo moderno* ("Ülestõus nüüdismaailma vastu", ilmus 1934). Raamatu esimeses osas uuritakse traditsiooni, nagu see oli olemas muistses Egiptuses, Iraanis, arhailises Hellases, Roomas, Hiinas ja Jaapanis, teises osas püütakse leida neid kõiki ühendavat üldist lähtealust.

"Traditsiooni maailma eraldab tänapäeva maailmast asjaolu, et esimene lähtub pühadest ja igavestest väärtustest, kuna teine põhineb kasu ja ajahetke kriteeriumidel.

Traditsioonilise tsivilisatsiooni käsituses saab elu oma valguse Olemise kõrgemast sfäärist, ainult tänu sellele on muutumiste heitlikus järgnevuses mõte. Ta on teatavate ajast väljaspool – müüdi ja rituaali maailmas – olevate tegude kordamine ajas, neis osaledjad pälvivad osaduse igaveste olemustega.

Rituaal, ohver ja seadus on traditsioonilise elukorra kolm alussammast. Initsiatsioon tähendab teist sündimist, ta on rituaal, mis viib nähtavast maailmast nähtamatusse; kontemplatsioon ja sõjameheaskees on kaks suurt eneserealisatsiooni teed: need pöörduvad igaveseks eemale "emade teest", allmaailmast – ürgkaosest ja pimedusest – ja viivad germaani Asgardi "isade teele", inkade "päikesemajja" ja heroilisesse surematusse.

Traditsiooniline ühiskond saab oma alused ülalt ja ta on suunatud üles: tema tipuks on heroiline ja usuline aristokraatia, kelle ülesanne pole mitte ainult poliitiline, vaid ka preesterlik – selles mõttes, et preester (*pontifex*) rajab silla (*pons*) meie ja ülemaise maailma vahele...

Traditsiooniline kord on omamoodi olemise saar muutumises. Ta saab end kaitsta viimase vastu tänu kontaktile inimesest kõrgemal olevate jõududega. "Kindel on taevast ja kindel on maa, kindlad on ka mäed. Püsiv on elusate maa ja püsiv inimeste kuningas" – sellist lauset kasutati "Rig-Veda" järgi aarja kuningate pühitsemisel.

Sellest johtub ka käsitus inimese maailmast kui korrast, Kosmosest, Midgardist, ja inimeste ning jumalate ühisest võitlusest kaose vastu ning ühtlasi hirm selle ees, mis on vormita, deemonlik ja valla pääsenud. Sellest tuleneb samal viisil traditsioonilise sümbolismi kujutus mäest ja poolusest kui Korra vääramatust alusest: Veedade Rudra mägi, kus asub maise ringi valitseja troon, Iraani Tshinvati mägi, kuhu viib taevast ja maad ühendav sild, "Mahabharata" Meru mägi ning muinaspõhja müütide taevamägi Himinbjorg..." (Romualdi..., lk 66–68).

Traditsiooni üheks vormiks on religioon, kuid vähemalt Euroopas on religioon olnud ahtam kui metafüüsiline tunnetustee, mida täielikul kujul võib leida üksnes Indias ja Kaug-Idas. J. Evola käsituses on Lääne traditsioon avaram kui katoliku kiriku õpetus ja selle kiriku raamidesse mitte mahtuva osa peamine hoidja on olnud sõjameheteed käinud aristokraatia. Meenutagem, et paavsti esimust taotlevate gvelfide ja aristokraatliku keisririigi pooldajate gibelliinide vastuolu läbib kogu Euroopa keskaja ning ulatub kaugele uusaega. See võitlus ulatus ka Eestisse, võitluses võimu pärast sellel maal jäi peale gibelliinide Saksa ordu, kelle suhted kirikuga olid siin alati teravad. J. Evola, keda on nimetatud "viimaseks gibelliiniks" (seda ainet on ta käsitlenud raamatus *Il mistero del Graal e la tradizione ghibellina dall'impero* – "Graali müsteerium ja gibelliinlik keisririigi traditsioon"), oli kiriku võimaluste suhtes skeptiline – tänapäeva katoliku kirik on üleni pahempoolsete sotsiaalsete ideede lummuses.

Traditsioonilise ühiskonna täiuslikuma vormi leiab ta antiiksest Kreekast ja Roomast, mis rajanesid indoeuroopa "päikeselisel" maailmakäsitusel. Kristluse kaudu imbub sellesse maailma semiitide hämarat demonlikku alget, kuid kristluse sublimeerumine katoliikluseks ja germaanlaste sissetungiga kaasa tulnud põhjamaisuse pinnal tekkis viimane suur traditsiooniline tsivilisatsioon – Euroopa keskaeg. "Prantsuse revolutsioon ja 19. sajandi liberaalsed pöörded tähistasid *demos*'e hämara substantsi esiletõusu ning valmistasid ette kodanlikku materialismi, milles helkis veel teatav individualistlik püüdlumine au poole, ja neljanda seisuse tumeda kollektiivismi võitu. See on kvantiteedi, masside ja meeletootmiskire võim, mis paarikümne aastaga nivelleeris kõik, sealhulgas ka teistel mandritel säilinud traditsiooniliste ühiskondade fossiilsed jäänused. Igasugune käsitus kvaliteedist ja eluvormide mitmekesisuse jäljed hääbuvad hulga ja masside demonismis. Euroopa kui vana maailm, mis püsib veel rahvuslike ja alalhoidlike struktuuride najal, lakkab olemast vene-ameerika tangide haarmete vahel. On omamoodi saatuse *nemesis*, et need kaks gigantset vesivõsu on sügenenud Euroopa enda kirest kvantiteedi järele" (Romualdi..., lk 73–74).

Indoeuroopa traditsiooni ürgsete põhjamaiste vormide otsimine oli Saksa natsionaalsotsialismi lähtealuseid ja seda tähtsustati eriti SS-ametkonnas; Itaalia fašism oli selles osas lootusetult pinnapealne. Seetõttu on mõistetav J. Evola sümpaatia Saksamaa vastu. Fašismi üheks olemuslikumaks tunnusemärgiks oli sedasi püüd asendada kristlus mingi ürgse "taara usuga"; ilmselt on ka meie kohaliku "taara usu" algatajad saanud omal ajal eeskuju ja äratust Saksast, kuid paraku pole soomeugri aines olnud sel määral produktiivne, et kirja panna niisugust teost nagu seda on saksa "taara usu" piibel – Hermann Wirthi *Der Aufgang der Menschheit* (Jena, 1928). Tartu Ülikooli raamatukogus on see hiigelteos olemas ja arvatavasti viimane eestlane, kes seda luges, – kui pliiat-sis ääremärkuste järgi otsustada – oli Uku Masing.

Traditsioonilise tsivilisatsiooni kadumine on paraku objektiivne protsess, mille tingib

aja tsükliline kulgemine. Antiigist on teada käsitus kuld-, hõbe-, pronks- ja raudajast, Indias on üksikasjaliselt arendatud õpetust neljast ajajärgust ja neljast kastist. Ajatsükkel algab kultuuriga, milles domineerivad sakarraalsed ja igavikulised väärtused ning neist tulenevad eluvormid, aja jooksul käsitus neist paratamatult ähmastub ja üha enam hakkavad inimeste elu mõjutama meelelisest kogemusest lähtuvad arusaamad, vahetu tõhusus, tulusus ja kasu (vaata R. Guénon, Märkusi kosmiliste tsüklite õpetuse kohta. "Eesti AO Sõnumitooja" nr 9, september 1990).

Pärast sõda tuli Evola taas selle teema juurde tagasi ja sõnastas raamatus *Gli uomini e le rovine* veel kord oma poliitilise doktriini, mis nõudis kohest ja armutut tegutsemist demokraatliku ja marksistliku õõnestustöö vastu. Traditsioonilises käsituses pole riik mitte "ühiskondlik leping", ta pole ühiskonna ega rahva tahte väljendus või pealisehitus, vaid hoopis teist päritolu – ta kehastab seadust, mis on üleiniplikku päritolu. "Riik on mees-teliit (*Männerbund*), rühm mehi, kes on võimalised kandma relvi. Sellesse rühma pääseb läbi initsiatsioonirituaalide, mis annavad mehisusele uue kvaliteedi. See on suletud maailm oma väärtustega, mis asuvad kõrgemal igasuguse kollektiivi huvidest... Poliitika sfääri piiritlevad hierarhilised, heroilised ja idealistlikud antihedonistlikud ja osalt ka anti-eudaimonistlikud väärtused, mis asuvad väljaspool loomulikku ja vegetatiivset eksistentsitasandit. Tõelised poliitilised sihid on suuremas osas täiesti autonoomsed (mittetuletatud), nad on seotud ideaalide ja huvidega, millel pole midagi ühist rahuliku elu, pelga majanduse ja aineline heaoluga... Tõeline vastuolu ei ole mitte kapitalismi ja marksismi vahel, vaid majandust iseenesliku väärtusena tunnustava süsteemi ja teda kõrgematele ja täiuslikumatele väärtustele allutatud tegurina käsitava süsteemi vahel" (Romualdi..., lk 111).

1950. aastate arengud Euroopas ajendasid Evolat mõneti oma ägedust leevendada – ta "keskendus otsima teeradud, mida mööda indiviid võis end ohustamata läbida nüüdismaailma kivistunud metsa" (Romualdi..., lk 123). Konservatiivse revolutsiooni ideed olid jõukohased vaid vähestele, kes, leidmata endale kohta poliitikas, ei taha selles osaleda ja

distantseeruvad "demos'e deemonlikust maailmast". Niisuguse hoiaku kujundiks sai idamaine võrdpilt "tiigril ratsutajast". *Cavalcare la tigre* on Evola viimane ja biograafide meelest ka olulisim raamat. Selle põhiidee on, et traditsiooniline eluhoiak võib püsida nähtamatult, sest traditsioonil ei ole spetsiifilist välist vormi – oluline on vaim, mitte kirjatäh.

"Urime nüüd, kuidas rakendada välise maailma ja ümbruse suhtes tiigril ratsutamise printsiipi. See võib tähendada seda, et siis kui tsivilisatsioonitsükkel oma lõpule läheneb, on raske jõuda mingile sihile otse vastupanu varal ja maailmas toimivatele jõududele vastu tegutsedes. Vool on liialt tugev ja sellesse võib uppuda. Oluline on mitte lasta end lummata ajastu jõudude kõikvõimsusest ja näilikut võidust. Kuna meil pole mingit sidet kõrgema printsiibiga, siis on nende jõudude mõju väikese ulatusega. Ei tohi lasta end hüpnotiseerida olevikust ega sellest, mis meie ümber, vaid tuleb pidada silmas olusid, mis võivad tekkida tulevikus. Käitumise põhimõtteks võib saada vaba voli andmine oma ajastu jõududele ja protsessidele, jäädes ise kindlaks ja olles valmis sekkuma, kui "tiiger, kes ei saa rünnata seda, kes ta turjal istub, on väsinud jooksmast". Kristlik "kurjale mitte vastu panemise" printsiip mõneti ootamatus tõlgenduses võib omada samasugust tähendust. Loobutakse vahetust tegutsemisest ja taandutakse sisemisele kaitsejoonele" (J. Evola, *Chevaucher le tigre*. Paris, 1982, lk 19).

"Ründavad massid, vormituks paisuvad linnad, kulla ja seksi demonism, tühised ja samavõrra palavikulised meüüdid, gigantsust ihalev maitse koos kõige kaduvuse eelaimusega on märgid, mis iseloomustavad ajastut, kus inimene ise ei ela oma elu, vaid on kollektiivse ja instinktiivse protsessi osa, mida ta enam ei kontrolli. Nüüdismaailm on nagu lahti pääsenud tiiger, kuid nagu hoiatab idamaine õpetussõna, "see, kes ratsutab tiigril, ei pääse sealt maha". Parem on jääda tiigri turjale ja oodata, kuni end ammendanud loom kokku variseb... Kui võrd on veel aega, on mõistlik astuda kõrvale ja hoida eemale sellest, mis peab varisema ja seisma sellel, mis olemuse poolest ei saa hävida. Seal, kus kõik variseb, seisab kõige kindlamini see, kes mil-

lestki tuge ei otsi..." (Romualdi..., lk 124). Öhtumaine rüütliideaal hakkab siinkohal tähendama sama, mis budistlik *arhat*.

Kuid, nende ridade lugejad, jäägem enese hindamisel objektiivseks ja teadvustagem, et see pole tee meie, neljanda seisuse esindajate – india pärimuse järgi suudrade – jaoks. Meie oleme osa "demos'e deemonlikust maailmast" ega ole suutelised sellest kõrgemale tõusma, et elada ülevamat elu. Meie jaoks on see maailm parim, kuna traditsioonilises maailmas eksisteerimiseks pole meil ei vaimseid ega kehalisi eeldusi. Materialismis on ka omamoodi eluvõimalused, meil on kirjandus, teadus ja tehnika, mis elu näilikut turvaliseks ja magusaks teeb ning laseb end võimsana ja targana tunda. Kuid olemise vaimne ja sakraalne dimensioon on meile kättesaamatu, me pole võimelised mõistma muistsete kultuuride keelt ega tõlgendama nende sümboloid.

Seda, mille poolest erineb tänapäeva inimene teadmine traditsioonilisest teadmisest, võib veidi selgitada alpinismi-kujund – J. Evola oli omal ajal kirglik alpinist, kelle retked Alpide kõrgustesse olid sümbolse tähendusega. Retk mägedesse oli tema sõnul "praktiline metafüüsika". Ühe oma esseekoogimiku on ta pealkirjastanud "Meditatsioonid mäetippude kõrguses" (prantsuse väljaandes *Méditations du haut des cimes*). On täiesti eri kogemused vaadelda mägesid alt orust või sooritada tegelik retk kõrgmäestikku.

Sugeneb veel üks küsimus – mida saab inimene, olles silmitsi mitte ainult Öhtumaa, vaid kogu maailma allakäiguga, teha? Arvata võib, et eksivad need, kes Evola "Inimeste ja varemete" pinnapealselt mõistetud vaimus üritavad "koheselt ja armutult" tegutsema hakata. Igasugune objektiivse ülemaise aluseta pseudotraditsiooniline aktiivsus vallandab ja võimendab veelgi rohkem kaose purustavat väge. Evola andis tookord voli hetkemuljele (selle tekitas parempoolse Itaalia Sotsiaalse Liikumise edu) ja eksis. Samamoodi eksib ka üks tema uurijaid, praeguse Venemaa parempoolsete ideoloogide Aleksandr Dugin, kes on algatanud Moskvas traditsioonilise imperiumi taastamise. Venes on pärimuslikult – võrreldes Läänega – korra kiht õhuke ja seetõttu vallanduvad seal kaose väed palju hõlpsamalt; samas aeg teeb kaose lähedus ja korra

nõrkus ülemaisusesse pürgijatele maisuse vastupanu kergemini ületatavaks. Õigeusk, mille tuumaks on munklus ja maailma käsitamine jumalavastase jõuna, ei ole loonud maisuse ja transtsendentsi vahele kuigivõrd püsivat korra ja seaduse kihti. Seepärast on Venemaa püha ja lähemal taevale kui Lääs, kuid ka samavõrra rohkem avatud kaose jõudude purustavale toimele (võrdle Evola: "esi-le manada seda, mis vormi all, et tõsta end vormist kõrgemale"). Sel põhjusel käsitleb Vene Läänt, kus "vaimsus on maiseks tehtud", kui eksitust, pattu ja isegi kui kurjuse kehatust (A. Dugin, Apologija natsionalizma. "Denj", 24.–30. september 1993). Samas aga venelane imetleb ja ihaldab Läänele omast elu turvalisust ja "korrasust", millest Vene algupärane püha anarhia ja nihilism ta ilma jätab. Ainuke Antikristuse-vastane kaitse vene käsituses on taeva jõudu kehatav sakraalne impeerium ehk *deržava* (see sõna on kreeka *katechon*'i tõlge). Kui kaob see, on kogu maailm kurjuse meelevallas.

Ainus, mida keset üha kiirenevat muutumist võimalik teha, on püsida paigal ja hoida seda, milles veel traditsiooni ja igavikku sümboliseeriva püsivuse sugemeid, ning mitte järele anda kaose kiusatusele. "Tiigril ratsutaja" on lähemal R. Guénoni arusaamale: "Tänapäeva tsivilisatsioonil on nagu muudeldgi asjadel kindel põhjus olla selline, nagu ta

on. Kui ajatsükkel temaga tõepoolest lõpeb, siis peab möönma, et ta on selline, nagu ta olema peab, ta on tekkinud oma ajal ja kohal. Kuid otsustada tuleb tema üle evangeeliumi – sageli valesti mõistetud – sõna põhjal: võimatu on, et pahandusi ei tuleks, aga häda sellele, kelle läbi need tulevad" (Luuka ev. 17. 1–2, Matteuse ev. 18. 7; R. Guénon, *La crise du monde moderne*. Paris, 1985, lk 36).

Lisaks raamatutele on oma aja probleemidele erksalt reageerinud J. Evola kirjutanud väga suure hulga esseesid ja artikleid, millest ta veidi aega enne surma pani kokku valiku *Ricognizioni*. Sellest pärinevad ka eespool olevad esseed. Paraku on Itaalia raamatud Tallinnas samahästi kui kättesaamatud. Itaalia belletristikat meil mõnevõrra tuntakse, kuid Itaalia kui Euroopa suuremaid raamatuid ja ideede genereerijaid meie vaatevälja ei ulatu. Seetõttu tuli tõlkimisel leppida selle valiku prantsuskeelse tõlkega ("Explorations", Paris, 1989; selle omamise eest olen tänu võlgu Jerzy Sitkole Pariisist). Adriano Romualdi raamatu *Julius Evola, l'homme et l'oeuvre* andis lahkelt kasutada Sergei Stadnikov, kellele allakirjutanu on tänu võlgu ka mitme idee ja abi eest. *Chevaucher le tigre* eksemplari sain Heydar Cemâliilt Moskvast. Enamik Evola tekste jääb meie oludes kättesaamatuks.

SERGEI STADNIKOV

JULIUS EVOLA – VIIMNE GIBELLIIN

J. Evola sündis 15. mail 1898. aastal Roomas, siis kui *fin de siècle* oli juba ammu täies hoos. Tema esimene intellektuaalne kogemus oli seotud avangardistliku kunsti ja kirjandusega. Esimene maailmasõda ja mobilisatsioon sõjaväljale kammitsesid noormehe loovust. Sõja lõpetas J. Evola suurtükiväeleitnandi aukraadis. Sel ajal tutvus ta lähemalt R. Guénoni, Meister Eckharti, Fr. Nietzsche, O. Weiningeri, I. Kanti, G. Papini, Platoni, B. Croce, D. Gentile, Fr. Schellingi jt filosoofiliste töödega. O. Spengleri "Öhtumaa allakäigu" tõlkis ta hiljem itaalia keelde. Saksa filosoofia austajaks jäi J. Evola elu lõpuni, osalt kindlasti oma kaugete germaani esivanemate tõttu. Oma esimeses olulises raamatus "Absoluutse indiviidi teooria" kritiseerib autor erinevaid idealistlike teooriaid ning kaitseb "traditsionalistlikku realismi".

Poliitikast leigelt huvitunud J. Evola nägi 1922. a Itaalias võimule tulnud Rahvuslikus Fašistlikus Parteis jõudu, mis võiks aktualiseerida *Traditsiooni* Öhtumaal. Tol ajal ühendas partei ülimalt erinevaid, mõnikord lausa vastandlikke inimesi: neohegeliaane, endisi anarhiste ja monarhiste, kommuniste ning loomulikult ka kõikvõimalikke karjeriste. Niisuguses olukorras eelistas J. Evola hoiduda otsest poliitilisest tegevusest (muuseas, ta ei astunud ka fašistlikusse parteisse), pühendudes ideoloogiliste probleemide analüüsile. (Alles kakskümmend aastat hiljem, kui lühikeseks ajaks tekkis Itaalia Sotsiaalne Vabariik (nn Salò vabariik) ja fašistliku liikumise kaotus oli vaid aja küsimus, võttis ta vastu ministriportfelli. Tõenäoliselt selle, kaugeltki mitte lõplikult välja kujuneda jõudnud riikliku organismi ideelised lähtekohad ja (miks ka mitte) nende praktiline elluviimine vastasid kõige adekvaatsemalt J. Evola ettekujutusele põrimuslikule ideaalile lähenevast ühiskonnast.)² Teises tähtsas traktaadis "Paganlik imperialism" andis J. Evola B. Mussolini arvukatele Rooma impeeriumi olemust käsitlevatele sõnavõttudele range

struktuuri ja selge intentsiooni. Tõenäoliselt lootis filosoof niiviisi omalt poolt kaasa aidata klassikalise Rooma traditsiooni vähemalt osalisele restaureerimisele.³ Kuid J. Evola loomingut ülimalt kõrgelt hindav *duce* siiski ei rutanud tema ideid teostama.

J. Evola sõjaeelsetest teostest on kahtlemata kõige skandaalsem esse "Fašism kui Impeeriumi loomise tahe ja kristlus". Karmi kirgliku kriitika alla langeb apostel Pauluse kristlus, seda tõlgendatakse enamuse kaugete ettekuulutajana – mõlemad samastuvad oma humanistlikes, patsifistlikes ja egalitaristlikes alustes.⁴ Esse põhjustas tormilise poleemika, kuna ilmus just Lateraani konkordaadi sõlmimise ajal paavsti kuuria ja Itaalia ilmalike võimude vahel. Diktaator B. Mussolini ei olnud loomulikult huvitatud nii kohatute teemade avalikust käsitlemisest. J. Evola langes osalise ebasoosingu, artiklite ja raamatute avaldamisel tekkisid mõnikord ootamatult juriidilised probleemid. Tõmbunud avalikust elust mõningal määral tagasi, jälgib ta nüüd pingsa tähelepanuga Saksamaal aastail 1927-1930 üha enam tugevnevat poliitilist liikumist. Võttes ühendust ja hiljem sõbrunedes mõnede noorte saksa "konservatiivsete revolutsionääridega" (H. v. Gleichen, Fr. Clauss, J. v. Leers, F. Altheim, C. Schmitt jt), levitab ta oma artiklite kaudu natsionaal-sotsialistlike ideid Itaalias. Saksa keelde tõlgitakse "Paganlik imperialism" ja "Mäss nüüdismaailma vastu", millele Saksamaal saab osaks palju suurem huvi retsensioonide, diskussioonide ja artiklite näol kui kodumaal. Erinevalt Itaaliast oli Saksamaal J. Evola arvates üks suur eelis: seal oli kohati säilinud iidne militaarne traditsioon – preislus. Arvatavasti mängis siin oma osa tutvus O. Spengleri tööga "Preislus ja sotsialism". Selleks ajaks oli J. Evola veendunud suure sõja möödapääsmatuses, milles Euroopal tuli kas ühineda "uue korra" raames või hävida.

J. Evola koostöö fašistlike ajakirjadega (näiteks "Torn" – "La Torre") ei tähendanud

siiski integreerumist parteiaparaati, kuna ta tegi selget vahet "orgaanilise" ja "totalitaarse" riigi vahel. Totalitarism oli aga fašismi iseloomulikum tunnusjoon. Riigi huvid ja võim olid seal alati individist tähtsamad. Seevastu J. Evola filosoofilises doktriinis rõhutatakse igati isiksuslikku vaimset alget, mis oma üliras diferentseerituses on inimestevahelise fundamentaalse ebavõrdsuse alus. Indiviid ja tema tulem individualism tähendavad inimese redutseerimist atomaarseks üksuseks, kes on sunnitud endasugustega koos elama. Filosoofi arvates iseloomustab totalitarismi just tsentralism. Totalitarismi antitees on orgaanilisus. Orgaaniline struktuur on keskse *Traditsiooniga*⁵ vahetult seotud fundamentaalse printsiibi alusel, kuid üksikud osad säilitavad autonoomsuse. See, mis fašismis personifitseerus *Duce* figuris ja saksa rahvussootsialismis *Führeri* kultusena, asendatakse "orgaanilises" ühiskonnas "juhitava poliitilise klassi" (V. Pareto termin) või "eliidi" mõistega. J. Evola pidas itaalia fašismi "liialt plebeilikuks", "demagoogiliseks" ning "populistlikuks", seega ühtlasi "liberalismi viimaseks produktiks". Ta prognoosis üsna täpselt, et selles konkreetse vormis, milles manifesteeris end fašism, ootab seda tulevikus vältimatu häving. Nii see hiljem sündiski. Tõsi küll, filosoofi mõtisklustes puudub peaaegu täiesti B. Mussolini režiimi kriitika konkreetse tavainimese tasandilt, kuigi just too pidi kandma taastatava, kogu Vahemerde hõlmava impeeriumi bürokraatia omavoli ja arvukate sõjaliste avantüüride raskust. Iseenesest mõista ei maini ta ka mõne Itaalia väeosa veretoid Teise maailmasõja ajal tsiviilelanikkonna kallal Bessaraabias, Ukrainas, Venemaal ja mujal. Selles suhtes on J. Evola täielikult imperiaalse pärimuse vallas: ei Esimeses ega Kolmandas Roomas (ning viimase järeltulijas Nõukogude Liidus) arvestatud kunagi põlatud "humanistlike" väärtustega, need olid tema mõtteviisile võõrad ja kontseptuaalselt vastuvõetamatud.

Kaasaegsest poliitilisest maastikust ei leidnud J. Evola ühtki isiksust, kes oleks täiesti vastanud tema riigimeheideaalile. Kõige enam sarnanes sellele rumeenia rahvuslaste liider kapten Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938), kes nägi Euroopa rahvusrevolutsioonilises liikumises kolme

tähtsamat aspekti, mis tuli omavahel ühendada:

1. Itaalia fašismi etatism;
2. Saksa rahvussootsialismi pöördumine natsiooni ja vere poole ("Blut und Boden");
3. Rumeenia *gardismi* rõhutatult rahvuslikus vormis väljenduvad müstilise õigeusu nägemused riigi tulevikust. Viimased tähendasid vaimu sünonüümi, ideoloogia kõrgeimat väljendust.

"Raudkaardi" (Garda de fier)⁶ komandöris C. Z. Codreanus nägi J. Evola müstilist karismaatilist juhti, kes oli võimeline looma vaimset sidet kaasvõitlejatega. See patriootiline organisatsioon sarnanes enam rüütliordule kui poliitilisele parteile. Igal juhul just C. Z. Codreanuga pidas J. Evola vajalikuks isiklikult tutvuda, mille muljed avaldas hiljem ühes essees. C. Z. Codreanu poolt juhitud liikumine suruti pärast viimase surma Rumeenia poliitilisse perifeeriasse. J. Antonescu profašistlik valitsus ei teinud *gardismist* oma ametlikku ideoloogiat, selle allesjäänud poolehoidjaid jälitati. Ühesõnaga, leidis aset tavaline julm võimuvõitlus. Kommunistide aastakümneid kestnud võimutsemise ajal sõjajärgses Rumeenias ei tekkinud küsimustki, et mälestus "Raudkaardist" ja tema liidrist on jäädavalt kadunud olematusse, kuid ennea, umbes aasta pärast N. Ceaușescu totalitarismi kukutamist tekkinud šovinistliku kallakuga massiline rahvaliidumine "Suur Rumeenia" ("Romania mare") võttis üle paljud vanad läbiproovitud poliitilised loosungid. Aktsioonid kulmineerusid mustlaste- ning ungari- lastevastastes manifestatsioonides ja löömingutes, osavõtus parlamendivalimistest ning C. Z. Codreanu mälestussamba avamisest (enne kui J. Antonescule!). Kõik see põhjustas tormilist kodumaist ja rahvusvahelist (eriti just viimast) vastukaja, kuna C. Z. Codreanut peetakse õigustatult poliitiliste vastaste ja rahvusvähemuste vastu suunatud terrori organiseerijaks.

Pärast sõja lõppu elas invaliidistunud J. Evola eraõpetlasena suhteliselt tagasitõmbunult oma Rooma korteris maalide ja raamatute keskel, tehes koostööd mitme neofašistliku organisatsiooniga. Selle eest pidi ta kohtulikult karistatuna veetma teatud aja vanglas.

60. aastatel saavutasid filosoofi teosed sõjajärgses Itaalias ja sellest väljaspool suure-

mat kõlapinda. Eelkõige seetõttu, et leidsid kinnitust paljud J. Evola poolt juba 30.–40. aastatel märgitud ühiskondlikud tendentsid: tarbimise ja standardiseeritud masstoodmise triumf, nõukogude ning ameerika maailma-vaate sisemine ühtsus, ühemõttelise inimese teke jne. Mitmed J. Evola ideed võeti hiljem kasutusele H. Marcuse järgijate poolt, kes interpreteerisid neid "vasakpoolselt". Praegu, 20. sajandi lõpus tunduvad paljud itaalia traditsionalisti mõtted tuntult krestomaatilistena, neile viidatakse sageli teadmata nende algallikat. Vaevalt et see asjaolu mõtlejat kurvastaks, kuna traditsionalistlik maailmanägemus on oma alustes anonüümne; siin ei ole vaja midagi uut leiutada, sest selles sfääris on kõik juba ammu loodud, kõik öeldud ja kõik paika pandud. Jääb vaid üle see pärand kokku koguda ning inimestele teadvustada. Professionaalsete filosoofide, sotsioloogide ja politoloogide puhul võib mahavaikimist mõnikord seletada soovimatuse või lausa kartusega mainimise kaudu osutada fašistliku minevikuga filosoofide, kelle vaated vastanduvad paljudes demokraatlikes Läänemaades valitsevale vasak-liberaalsele *establishment*dile. Tõenäoliselt sellepärast puudub märksõna "J. Evola" enamikus entsüklopeediatest (loomulikult ka ENEs), sealhulgas filosoofia leksikonides; sisuliselt on tegu formaalselt sanktsioneerimata, kuid sellegipoolest efektiivselt toimiva tsensuuriga.⁸

J. Evola seisukohalt on elu vahetu kaemus tema filosoofia lähtekoht. Polemiseerides Fr. Nietzsche ja H. Bergsoniga, käsitab ta bioloogilist alget inimesele võõrandamatult kuuluva üleloomuliku, spirituaalse ja paganliku alusena. Eitades objektiivset tõde, toonitab J. Evola teadmise hierarhilise struktureerimise vajadust, mis igal konkreetsel juhtumil peaks vastama isiksuse mentaalsele tasemele. Selleks et ületada abstraktse teaduse ja elu vahel valitsevat kuristikku, tuleb tagasi pöörduda "sakraalse teadmise" juurde. Maagia ja müüdi taassünd peab taastama kristliku tsivilisatsiooni poolt hüljatud inimese ning looduse ühtsuse, kaotama vastuolu teoreetilise teaduse ning praktilise tegevuse vahel. Sellega loodaks taas transsendentne nordiline, "mehelik" vaimutüüp, kes teostab end peaaegu kõikvõimsa, igasugustest moraalsetest köidikuist vaba väena ("potenza").

Ideoloogia tasandil vastandub traditsionalistlik mõtlemine marksistlikule ning liberaalsele. Päevapoliitika sfääris püüab ta olla väljaspool süsteemi poolt ettemääratud demokraatia "vasak-parempoolseid" mänge.

Teoses "Inimesed ja vareded" annab J. Evola üldisema tegevuskava neile, kes poliitilises teatris ei osale ega jaksu nüüdismaailma taluda. Niisugused inimesed on tegelikult revolutsioonärid, sest nad tahavad kehtestada midagi uut, olles samaaegselt ka konservatiivid, sest nende eesmärgiks on traditsiooniline hierarhiliselt stratifitseeritud ühiskond. Autor arvustab liberalismi põhiprintsiipe, võrdsust ja vabadust, osutades selle fundamentaalsele eksitusele – "indiviidi" ja "isiksuse" mõiste segamisele. J. Evola tõlgendab marksismi kui liberalismi loogilist tulemit, liberalismi ei oleks olnud võimalik marksismi tekkimine ega eksisteerimine. Samamoodi ei oleks saanud liberalism sündida ilma Valgustusajastuta, viimase põhjustas omakorda renessans ja humanism.

Traktaadis "Mäss nüüdismaailma vastu" jõuab ta kosmiliste tsüklite vaheldumise teooriani: kaasaja kaos sobib siiski kõrgemasse traditsioonilisse korda. Isegi nüüd, keset tsivilisatsioonide varemeid on traditsionalistil võimalik jääda sisemiselt iseendaks. Raamatus kirjeldatakse erinevate iidsete kõrgkultuuride näitel *Traditsiooni* olulisemaid põhimõtteid ning avatakse pärimusliku ja kaasaegse (Lääne) ühiskonna erinevus. See seisneb põhiliselt selles, et traditsiooniline inimkooslus fundeerib oma põhiväärtused sakraalsel ning igavikulisel alusel, seevastu kaasaegses maailmas prevaleerivad kasu ja mööduv-ajalikus kriteeriumid. Riitus, urjad ja seadus on traditsioonilise korra kolm alusammast. Initsiatsioon tähendab teistkordset sündi, see on rituaal, mis viib nähtavast maailmast nähtamatusse.

J. Evola ideaalse ühiskonna *imago* konkretiseerub kolmes fenomenis:

1. Muistsed impeeriumid (eelkõige Rooma impeerium).⁹
2. Keskaegsed rüütliordud.
3. Gibelliinlik¹⁰ *Keisri ja Impeeriumi* visioon.¹¹

Kõigil juhtumil peetakse silmas ühist alust – võimu pühadust ja üleloomulikkust, ilmaliku ning vaimuliku võimu tihedat seo-

tust, kusjuures ilmalikud valitsejad toetuvad vaimulikule autoriteedile. Ühendav side katkes hetkel, mil Jeesus Naatsaretist kuulutas: "Keisrile keisri oma ja jumalale jumala oma." Preestrid-kuningad loovutasid koa munkadele-sõjameestele rüütliridudest. Nende kõrval toimis võimsalt veel gibelliinlik doktriin kogu kristlikku Öhtumaad religioosselt-poliitiliselt ühendavast *Pühast Rooma Keisririigist*.¹² Seda ideaali on suurepäraselt väljendatud Dante geniaalses "Jumalikus komöödias".¹³

Koos renessansi algusega muutus kõigi väärtuste mõõdupuuks inimene: humanism avas tee ratsionalismile, too omakorda valmistas pinda Valgustusele. Lõplik katastroof toimus 1789. aastal, kui degenereerunud aristokraatide kasti asemel tuli võimule kodanlus ning side *Traditsiooniga* katkes lõplikult. Ei jäänud üle muud kui oodata hetke, mil aja ja igaviku jumal Kronos provotseerib kodanlust üha meeletumale kasumi- ja luksusejahile, mis sünnitab rohkearvulise proletariaadi (s. o neljanda seisuse), organiseeritud kuritegevuse ning lumpenkonna. 1917. a Oktoobrirevolutsioon on selle tendentsi jubedaim näide, valmistades ette degradeerumisprotsessi viimast faasi viienda seisuse, st pättide, mafioosode ja lootusetult korrumpeerunud poliitiliste struktuuride otsest võimutsemist (leian, et vähemalt endise Nõukogude Liidu suhtes, Eesti Vabariik kaasa arvatud, peab see J. Evola seisukoht paljuski paika).

J. Evola suri 1974. aastal. Urn tema tuhaga maeti kahe alpinisti, J. Evola nimelise uurin-gute keskuse liikme poolt Monte Rosa mäetipul. Suurimaks mälestusmärgiks talle on ometigi tõsiasi, et tema teoseid uuritakse ja tõlgitakse (ainuüksi esseid on ligi tuhat), muuhulgas ka vene keelde.¹⁴ Õpilastest on enam tuntud A. Romualdi, C. Muti, A. de Benoist.¹⁵

Kommentaariid

1. Mõnevõrra hiljem ilmusid J. Evola luge-misvarasse E. Jünger, M. Eliade, J. J. Bach-ofeni, R. Otto, H. Güntheri, W. Wüsti, L. Klagesi, A. Rosenbergi, H. Wirthi, O. Rahni, C. della Riviera, G. Dumezili, J. Burckhardti, K. Haushoferi teosed. Lisaks veel Plotinose

"Enneaadid", "Bhagavadgita", "Upaniṣadid", "Ilias", "Odüsseia", "Vanem Edda", "Beowulf", "Nibelungide laul" ja veel palju muud-ki. Kirjanikest tõusid eriti esile G. D'Annunzio, L. Pirandello, Dante Alighieri, D. Merežkovski, W. v. Eschenbach jt.

2. 1943. aastal, kui liitlased ilmusid Apennii-ni poolsaarele ning marssal Badoglio ja ku-ningas hülgasid diktaatori, rabas läbielatud šokk B. Mussolinit sedavõrd, et ta pöördus tagasi fašistliku liikumise lätete poole, mis muuseumid olid teravalt antikapitalistlikud.

3. Hellas ja Rooma oma olümposlike väärtus-tega, värvitunnetusega, õigus- ja mõõdutun-dega, samuti võidu ning impeeriumi sümbolism, milles kulmineerus klassikaline maailmakord, kehastavad J. Evolale "Põhja-valgust", s.o ürgset indoeuroopa algupära. Impeeriumi pärimusega on otseselt seotud rassi müüt. J. Evola on oma rassikontsept-sioonis siiski suutnud hoiduda ühekülgselt biologiseerimisest (nagu see juhtus natslikul Saksamaal). Ta tuletab meelde indoeuroop-laste ürgvana tava tunnetada inimest keha-hinge-vaimu triaadina (muuseumis niisugusele jadale vastab ka Platoni ideaalriigi ja kesk-aegse seisusliku ühiskonna üldjaotus). Roomlased nimetasid neid *corpus, anima, animus*; kreeklased tähistasid seda kui *soma, psyche, nous*; indoaarialased vastavalt *stūhla, linga, karnacārīra*. Keha kompaktsel mate-riaalsusele vastandub hinge difuusne spiri-tuaalsus; ühinedes veel loomse algega – instinktiga. Vaim vastandub hingele, aktiivse ning meheliku elemendina on ta opositsioo-nis selle tundelise elemendiga. Tegu on opo-sitsiooniga "solaarne" – "lunaarne". Vaim esindab tegelikult "olümposlikku" ja "juma-likku" alust mitte ainult keha, vaid ka hinge ning psüühilise seisundi suhtes. Saksa ras-sism rahuldus üksnes osutusega ühe kindla psüühilise aspekti ning sisemaailma vaheli-se korrelatsioonile, nagu näiteks seos val-gete juuste, silmade külmuš ja tasakaalukuse vahel või konstellatsioon va-hemerelise väikesemõõtmelisuse, mobiilsuse ning sisemise elavuse tasandil. J. Evola arva-tes peituvad iga rassi taga nähtamatud kujun-davad energiad: põhja rass pöördub hüperboreaalse tsükli suunas, meeste päikse-lise rassi sümbolid on jää ja tuli; Vahemere rass toetub "emalikule" tsükli-le, kuujumalan-

na rassile, "hõbeda inimestele" ning "Suurele Emale". Kuna nordiline rass on paljuski segunenud teiste etnostega, siis J. Evola eriti ei uskunud rassi regenereerimise võimalusse eugeenika abil. Küll on see tõenäolisem spirituaalsel tasandil. Itaalia (eriti Muinas-Rooma) jaoks kasutab ta terminit "aaria-ruoma", kus nordiline alge on ühendatud vahemereli-sega.

J. Evola arusaama rassist võib tõlgendada "vaimu rassismina". See selgub, kui tutvuda lähemalt indoeuroopa ja juudi traditsioonide eristamise printsiipidega. Viimane ei moodusta mingit eraldiseisvat antropoloogilist rassi, kuid kujutab endast teatud vaimseid karakteristikuid ühendavat "vaimu rassi". Olulisemad on järgmised tunnusjooned: ülim mõistuslikkus keskmisel tasandil, mis on pigem kriitilis-matemaatiline kui orgaaniline ning konstruktiivne; perverssusega piirnev vaimu mobiilsus, mis ühendab samaaegselt teadmiste ja rikkuse janu; siit kahjurõõmus hävitusiha, mis saavutab maksimumi K. Marxi ning S. Freudi peapealepööratud maailmanägemises. Oma positsiooni põhjendades rõhutab J. Evola, et ta ei diskrimineeri isiklikult kedagi, ainult paljastab Öhtumaa juutluse teatud mentaliteedi.

4. J. Evola asetab kristlusele peasüü *Pax Romana ja Imperium Romanum*'i varingut eest, sest obskuurse ja deemonliku algena infiltreerus see antiiksesse oikumeeni. Eriti fastsineeris filosoofi klassikalise pärimuse ja varakristluse vastasseis keiser Julianuse valitsemise ajal (361–363). Dramaatiline konfrontatsioon lahenes kristluse kasuks; selles nägi J. Evola suurt metafüüsilis-ajaloolist kaotust kogu maailmale. Kirjandusteostest mõjutas teda kõige enam seda põnevat ajajärku käsitlev D. Merežkovski romaan "Julianus Taganeja" ("Julian Otstupnik"). See raamat on kindlasti inspireerinud ka eesti tõlkija ja kirjaniku L. Metsari loomingut, jäädes siiski seniajani Julianuse valitsemist kajastavatest kirjandusteostest ületamatuks. Lisagem, et J. Evola kirjutistes esinevad kaunis sageli näited Venemaa ja Nõukogude Liidu kirjandusest ning ajaloost. Kolmekümnendatel aastatel külastas D. Merežkovski Roomas B. Mussolinit. Enne kui *duce* end koguda jõudis, pidas kirjanik maha umbes 15minutilise kõne Rooma impeeriumi ülevusest (isee-

nesest mõista itaalia keeles). Rabatud diktaator suutis lõpuks vaid öelda: "Piano, piano!"

5. Vabamüürlust peab J. Evola formaalselt ehedale iidsele pärimusele toetuvaks õpetuseks, mille sisu ent (erinevalt välisvormist) on omandanud destruktiivse, järelikult inimkonna jaoks ülimalt ohtliku olemuse. Vaadates hiljuti Tallinnas asutatud looži "Fööniks" liikmeskonda ning nähes selle eesotsas A. Kõörnat (kelle minevikust ja mitte ainult parteilisest on siiski üht-teist teada) tuleb tõdeda J. Evola väite vähemalt osalist õigsust. Eesti looži soomlastest patroonid muidugi teavad väga hästi, kes on nende Tallinna kolleegide eesotsas. Teavad ning on rahul. Huvitav oleks ometigi teada, kui sujuvalt kulges ülejooksmine kommunistist massooniks. Kahju ainult, et akadeemikud J. Rebane ja G. Naan ei jõudnud looži astuda, ehk teevad seda akadeemik J. Kahk, K. Kortelainen, V. Kozlov, A. Talur, F. Kinkar, R. Pullat ja H. Palamets? Igal juhul, võimekast parteireservist ei peaks puudust tulema ning lõppude lõpuks – kaadrid otsustavad kõik. Selle peale hüüatakse ehk isegi J. Evola koos minuga: "Magnifico, fantastico!"

6. See natsionalistlik kristlik-müstiline parempoolne relvastatud poliitiline organisatsioon tekkis Rumeenias aastail 1918-23 revolutsioonilise ning kontrevolutsioonilise võitluse kõrghetkel. 1930. a ühines ta 1927. a C. Z. Codreanu poolt asutatud "Peaingel Miikaeli leegioniga" ("Legiunea Arhanghelul Mihail"). 1934. a keelustati ta pärast peaminister J. Duca mõrva; keeld kehtis kuni 1940. aastani, mil mitmed leegionärid võtsid osa Saksamaale eriti sõbraliku marssal J. Antonescu valitsuse moodustamisest. 1941. aastal, süüdistatuna järjekordse putši ettevalmistuses, keelustati liikumine valitsuse poolt lõplikult ja ta tegutses edaspidi poolleldi illegaalselt.

7. C. Z. Codreanu hukati Rumeenia võimude poolt fabritseeritud süüdistuste põhjal. Ehk põhjustas J. Evola teravdatud huvi Rumeenia vastu ka rumeenlaste geneetilis-keeleline sugulus muinasroomlastega. Igal juhul pöördui isegi kommunistlikus Rumeenias "antiiknatsionalismi" poole. Tasub vaid meenutada suuri panoraamseid ajaloolisi, tugevalt kitšimaigulisi mängufilme "Daaklased" ja "Kolonn". Varajases üliõpilaspõlves ei

vaimustunud neist ainult siinkirjutaja, vaid, kui mälu ei peta, ka tulevane EV peaminister M. Laar.

8. Vastavat märksõna ei leidnud ma Brockhausis, Larousse's, "Encyclopedia Britannica" jm. Suhteliselt heas nõukogudeaegses "Filosofskaja entsiklopedija" köidetes ei mainita J. Evolat, nagu ka monumentaalses "International Who's Who-s" jne. Üks ülivähestest meeldivatest erandeist on perestroika lõpukrampide-konvulsioonide ajal ilmunud leksikon "Sovremennaja zapadnaja filosofija" (Moskva, 1991). Väga sageli asendab J. Evolat märksõna "J. Jevtušenko". Seda isegi itaalia väljaannetes.

9. Universaalsus kui teadvus ja universaalsus kui tegevus (=heroilisus): niisugused on imperiaalse epohhi kaks suurt allusammast. *Impeerium*, selle sõna kõige kõrgemas tähenduses on rahvusülene organisatsioon, kuid ta siiski ei hävita ega nivelleeri etnilist ning kultuurilist mitmekesisust. Järelikult impeerium eeldab probleemi kahte liiki lahendust: 1) juriidilist, 2) spirituaalset. Esimese variandi puhul tähendab impeeriumi ühtsus tavalist hiigelsuurt poliitilis-administratiivset organisatsiooni, üleüldist õigust, selle termini kõige empiirilises mõistes. Vastavalt sellele hüpoteesile on kõige erinevamad kultuurid ja traditsioonid ühendatud impeeriumis indifirentsel ning võõrandunud tasandil. See lihtne poliitilis-administratiivne süsteem esineb koos allutatud maade nominaalse juriidilise suvereniteediga. Uusimas ajaloos esindab seda impeeriumi tüüpi *Briti impeerium*.

Rooma vastab siiski teisele impeeriumi liigile. Seal lisandus poliitilis-juriidilisele aspektile veel vaimlis-religioosne: *Civis Romanus* ei olnud imaginaarne juriidiline vormel, vaid hoopis eetiline reaalsus, rahvusülestel väärtustel rajaneva inimkoosluse mudel. Sellega seoses pühitseti Roomas ka imperiaalset kultust: Rooma Panteonis on esindatud kõik allutatud rahvad. Panteoni troonib jumaliku nuumenina *Imperator*i sümbol, kehastades Impeeriumi spirituaalsust ning transtsendent-sust, rõhutades veelgi Rooma maailmariigile nii iseloomulikke tunnusoone – igavesi ja universaalseid väärtusi.

10. Nimetus tähistas alguses arvatavasti Friedrich II Itaalias elavaid pooldajaid vastu-

kaaluks Welfidele, st Otto IV poolehoidjatele. 13. sajandi keskel hakati gvelfideks nimetama paavsti ja gibelliinideks (peamiselt aadlikud) keisri toetajaid. Gvelfide ning gibelliinide võitlus haaras kõiki ühiskonnakihete käsitöölisest feodaalse aristokraatiani, saades Itaalia sisepoliitilise elu teljeks. Gibelliinide sümboolid olid valge roos ja punane lillia.

11. J. Evola arvates leidis keskajal aset kristluse sublimeerimine katolitsismi. Tänu nordilise elemendi ning germaani invasioonile endise Rooma impeeriumi aladele taastus Karl Suure ja Friedrich I Barbarossa kujudes *Impeeriumi* idee, üheaegselt sõjalise aristokraatia esiletõusuga avanesid kristlike sümboolite taga Graali kaudu kelti ning nordilised initsiatsioonid. J. Evola jaoks algab allakäik kõrgkeskaja lõpus, siis kui *Impeeriumi* poliitilis-religioossetes sümboolites kõrgeima tipu saavutanud mehelikule ja pühale aristokraatiale järgneb aadelkonna meelelisus ja õilsus, kelle kogu horisont piirneb au, kuulsuse ja võimuga. J. Evola erilise tähelepanu osaliseks sai keiser Friedrich II Hohenstaufen (sündis 1194, võimul 1220–1250): filosoofi meelest kehastas ta poliitilise valitseja eeskujuks, kelle huvid keskmes olid hoolimata kõikidest konfessionaalsetest, rahvuslikest ning seisuslikest erinevustest ühendatud kristliku Euroopa ideaalid.

12. Ladinakeelne nimetus "*Sacrum Imperium Romanum*" on täheldatav 12. sajandi keskpaigast. Oma päritolult oli ta kiriklik ning germaanlik; vormilt oli otseselt seotud Igavesse Linna, Rooma ülemaailmse võimu traditsiooniga. Pärimuses ühinesid saksa ja rooma ideoloogilised elemendid, andes *Impeeriumi* ideele abstraktne ning universaalne sisu: teda vaadeldi Öhtuma keskusena. "Püha Rooma Keisririigi" teostumisele pandi teataval määral alus juba 800. aastal, kui Karl Suur krooniti Roomas keisriks. Traditsioon elustati otsustavalt 2. veebruaril 962. a, mil Otto I lasi end Igaveses Linnas keisriks kroonida ja võttis endale tiitli "Imperaator Augustus". Keskaegse inimese arusaamade kohaselt seondus oikumeeni hõlmava monarhia idee Rooma paavsti religioosse autoriteediga. "*Sacrum Imperium Romanum*" oli tähtis koht kogu keskaegse Euroopa ajaloos, enamasti jäi ta siiski ideaaliks, mille poole tuli püüelda.

Ainult mõnikord (Staufenid, Karl V) prooviti teda aktualiseerida aktiivsete sõjalis-poliitiliste ettevõtmiste kaudu. Tänapäeva medievistid tõlgendavad antud ajaloofenomeni väga erinevalt: eriti rahvuslikult meelestatud ajaloolased heidavad talle ette Saksa rahvusriigi konstitueerumise otsustavat tõkestamist. Seevastu teised näevad temas kaasaegse ühinenud Euroopa ("Europäische Gemeinschaft") kauget ettekuulutajat Saksamaa hegemonia all.

13. Dante Alighieri (1265–1321) tähtsaim filosoofiline töö on "Monarhia", kus ta oma argumentatsiooni ja originaalsuse poolest ületas kõiki seniseid paavstluse institutsiooni kriitikuid (arvustades eelkõige selle teokraatilisi võimupretensioone). Dante on seisukohal, et kui kunagi lõpevad sõjad ja nende põhjused, siis peab kogu maa olema ühe monarhia valitsuse all ning peaks olema üksainus valitseja ("unicus principatus"). Vägivalla ja ebaõigluse võimutsemine tõendavad kõige paremini ühe universaalse monarhia vajalikkust. Toonitatakse ka roomlaste kui *Impeeriumi* loojate suurust. Keisrivõim on antud Jumalast, järelikult ei tohi see alluda paavstile. Dante ei kahtle nn "Constantinuse kingi" ehtsuses, kuid seab selle õiguslikkuse kahtluse alla. Universaalmonarhia vajalikkust põhjendab Dante veel

oma arusaamaga inimsoo eksistentsi lõppesmärgist. See *telos* seisneb kõigi tunnetus- ja loomevõimete avamises inimeste paljususe kaudu. Selle eesmärgi saavutamise nõuab üleüldise rahu (*pax universalis*) kehtestamist, mis omakorda eeldab kõikehõlmavat sakraalsekulaarset keisrivõimu

14. J. Evola. Jazõtšeskii imperializm. Moskva, 1992. Täiendavalt vt R. Guénon, Krizis sovremennogo mira. Moskva, 1992.

15. Prantsuse uusparempoolsete kohta vt "Vikerkaar" 1992, nr 8.

J. Evola teoste valikbibliograafia

La tradizione ermetica. Bari, 1930.

Rivolto contro il mondo moderno. Milano, 1935.

Imperialismo pagano. Roma, 1928.

Fenomenologia dell'individuo assoluto. Torino, 1927.

Il mito del langue. Roma, 1937.

Metaphisica del sesso. Roma, 1958.

Universalità imperiale e particolarismo nazionalistico. – La Vita Italiana, t. XVIII, 1931, lk 330–339.

Funzione dell'idea imperiale e distruzione della "cultura neutra". – La Vita Italiana, t. XXXI, 1943, lk 10–20.

MIRCEA ELIADE

MÕNINGAID TÄHELDUSI EUROOPA NÕIAKUNSTI KOHTA I

Nõiakunsti hämmastav populaarsus tänapäeva lääne kultuuris ja selle subkultuurides ei saa mulle kui usundiloolasele kuidagi jätta mõju avaldamata. Kuid käesolevas essees ma seda hullust ei käsitle, sest kaasaegne nõiakunsti-huvi on üksnes lahutamatu osa suuremast suundumusest, okultse ja esoteerilise suurmoest (astroloogiast ja pseudospiritistlikest liikumistest hermetismi, alkeemia, zeni, jooga, tantrismi ning teiste ida gnoosiste ja tehnikateni). Vähemalt sama palju kõidavad usundiloolast lääne nõiakunsti algupära ja kasvu puudutavad uuemad tõlgenduskatsed ning sellega seostuv poleemika, eriti 16. ja 17. sajandi nõiahulluse taasavastamine. Võib osutada Etienne Delcambre'i, H. R. Trevor-Roperi, J. B. Russelli või Keith Thomase töödele, et mõista selliste probleemide tähtsust kaasaegses ajalooeaduses.¹

Kavatsen mõnesid neist töödest kasutada, seejuures ei käsitle ma aga neis leiduvaid tulemusi ega järeldusi, samuti mitte autorite metodoloogilisi presumptsioone. Pigem piirdun kahe väga vastuolulise probleemi esitamisega: (1) lääne nõiakunsti "algupära", st probleem selle võimalikust seosest eelkristlike usundite ja rituaalidega, ning (2) nn nõiaorgiad, mis alates nõidumise samastamisest ketserlusega olid asjakohaste süüdistuste tuumaks.

Umbes 80 aasta eest peeti lääne nõiakunsti algupära probleemi kindlalt lahendatuks. Õpetatud saksa arhivaar Joseph Hansen ilmutas teose "Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess" ja hakkas avaldama kohtuprotsesside protokolle, samavõrd õpetatud Ameerika ajaloolane Henry Charles Lea avaldas raamatu "History of the Inquisition in the Middle Ages" ning kogus kokku hulga allikmaterjali, mis publitseeriti postuumselt pealkirjaga "Materials toward a History of Witchcraft".² Hansen ütleb nii: "Maagide ja nõidade tagakiusamise maania

on kaasaegse teoloogia, kirikliku organisatsiooni ning paavstluse ja inkvisitsiooni poolt korraldatud nõiaprotsesside tulemus. Nõia-protseesse viidi skolastilise demonoloogia mõjul läbi kui protseesse ketserluse üle."³ Ka Lea järeldeb, et nõiakunsti mõtles välja inkvisitsioon, mitte nõiad ise. Vastavalt sellele väitis see õpetatud autor, et nõidumine tekkis alles 14. sajandi keskpaiku.⁴

See arvamus kajastas oma ajastule iseloomulikku liberalismi, ratsionalismi ja antiklerikalismi ning seda toetas terve hulk dokumente. Kuni 1920. aastateni peeti seda Euroopa nõiakunsti kasvu ja languse ainsaks veenvaks seletuseks. Loomulikult leidis ka vastaseid, neist üks hilisemaid näiteks Montague Summers, kes ei kahelnud selles, et nõidade puhul oli tegemist kuradi sekkumisega.⁵ Seega ei kahelnud ta nõidadele omistatava tegevuse reaalsuses (lennud salakogunemistele, saatanakummardamine, infantisiid, kannibalism, orgiad jne). Sellist ultrakonservatiivset vaadet jagasid nii mõned katoliiklikud apoloogid kui ka okultistid ja rida kirjanikke, samuti oli see üsna populaarne Musta Messi *amateur*'ide ning teiste lutsiferiaanlike meelelahutuste hulgas. Kokkuvõtteks võib öelda, et liberaalratsionalistlik tõlgendus eitas nõidade ajaloolist eksistentsi nõidumist iseloomustavate üleloomulike elementide tõttu, ultrakonservatiivne tõlgendus seevastu tunnistas inkvisitsiooni süüdistused kehtivaks seetõttu, et selle esitajad eeldasid kuradi reaalsust.

Nõiakunsti historiograafia ja usundilugu

Mul pole kavatsust siinkohal viimase poole sajandi uurimistulemusi kokku võtta. Piisab, kui ütlen, et uurimise edenedes ilmnes, et nõiakunsti fenomen on hoopis keerukam ja vastavalt ka üheainsa faktori kaudu raskemini seletatav. Järk-järgult sai selgeks, et teiste

¹Essee on esitatud John Nuveeni loenguna Chicago ülikoolis 1974. aasta mais. Parandatud ja täiendatud versioon avaldati ajakirjas "History of Religions", 14, 1975, lk 149–172.

distsipliinide (folkloori, etnoloogia, sotsioloogia, psühholoogia ja usundiloo) abita ei ole võimalik nõidumisele rahuldavat seletust anda. Eriti kohane nõidumise paigutamiseks sobivasse konteksti on usundiloolase käsutada olev ainek. Näiteks üksnes India ja Tšiibeti dokumentide läbilehitsemine võib eelarvamusevaba lugejat veenda selles, et Euroopa nõiakunst ei saa kuidagi olla religioosse või poliitilise tagakiusamise tulemus, samuti mitte saatanat kummardav ja kurja soodustav deemonlik usulohk. Tegelikult on kõik Euroopa nõidadega seostuvad tunnused (saatan ja sabat välja arvatud) omased ka indo-tšiibeti joogadele ja nõidadele. Ka nemad lendavad õhus, muudavad end nähtamatuks, võivad tappa kaugelt, käsutada deemoneid ning vaime jne. Pealegi hooplevad mõned ekstsentrilised india sektandid sellega, et võivad üle astuda kõikidest usutabudest ja sotsiaalsetest reeglitest, et nad praktiseerivad inimohvrit, kannibalismi, kõikvõimalikke orgiaid (kaasa arvatud verepilastus), et nad söövad ekskrementide ja ilgeid loomi ning kugistavad laipu.⁶ Teisisõnu, nad võtavad uhkelt omaks kõik needsamad kiruteod ja õudsed tseremooniad, mida Lääne-Euroopa nõiaaprosessidel on *ad nauseam* näiteks toodud.

Kahjuks on üksikud katsed uurida Euroopa nõiakunsti fenomeni usundiloo perspektiivist olnud lootusetult küündimatud. Üks seesugune katse saavutas siiski ootamatut edu ja omandas populaarsuse, eriti diletantide hulgas. Viitan Margaret Murray raamatule "The Witch-Cult in Western Europe", mille avaldas 1921. a Oxford University Press. Dr Murray teooria oli mõjukaim rohkem kui poole sajandi jooksul, ning tema nõidumise-artikkel *Encyclopaedia Britannica*'s leidis kuni viimase ajani mitmetes järjestikustes väljaannetes taastrükkimist. Algusest peale osutas hulk teadlasi Murray rohketele fakti-vigadele ning metodoloogilistele puudustele.⁷

Kuid teose "The Witch-Cult in Western Europe" mõju oli niivõrd suur, et isegi veel 1962. a pühendas inglise ajaloolane Elliot Rose peaaegu terve raamatu ("A Razor for a Goat") Murray teooria hoolikale analüüsile ja selle hävitavale, ehkki humoorikale kriitikale. Rose'i tabavas kokkuvõttes on see teooria

järgmine: "Nõid oli olemuselt liige kultusühingus, mis mitte ei mässanud ristiusu vastu, vaid oli täiesti iseseisev vanem usund, esindades tegelikult eelkristliku Lääne-Euroopa paganlust, mis elas edasi sajandeid pärast nominaalset ristiusustamist. Kummardati kahe-näolise sarvedega jumalat, keda võib samastada Januse või Dianusega (keda on täielikult kirjeldatud James Frazeri "The Golden Bough" esimestes peatükkides) ning keldi Cernunnosega. Inkvisiitorid ajasid oma rumaluses ja sõgeusklikkuses selle jumaluse segi ristiusu saatanaga, kuid tegelikult olid tema taotlused vaevalt vähem austusväärsed kui Jehoova omad ja paikkonniti eelistati just neid. Kogu keskaja jooksul kujutas see kultus endast tõelist rahvareligiooni Inglismaal ning mõnedes naabermaades. Ristiusk oli üksnes ametlik pealiskiht, mis tugines valitsejate välise kuulekuse poliitikale. Ometi ei suutnud ka niiviisi toimivad valitsejad nõiakultust (ehk dianismi, nagu dr Murray seda nimetada eelistas) tegelikult maha suruda. Üldiselt peeti selle praktiseerimist (mis polnud kaugeltki kahjulik ega antisotsiaalne) ühiskonna heaolu jaoks vajalikuks, nii oli see olnud ka avaliku paganluse aegadel; seda soodustasid seetõttu salamahti riigi kõrgemad võimkandjad, eriti just needsamad, kes avalikult olid sarvedega jumala ja tema tegemiste vastu sallimatud, ja nii kestis see kuni reformatioonini. Meile tehakse selgeks, et sel usutavasti monoteistlikul kultusel oli keeruline organisatsioon, mis põhines kolmeteistkümne nõia ühendusel ja hõlmas ühiskonna kõik kihid, ka kuningad koos ministritega ning vähemalt vormiliselt ka kristlikud prelaadid."⁸

Nagu olen öelnud, on ajaloolased osutanud arvukatele ränkadele vigadele, mis diskrediteerivad Murray Euroopa nõiakunsti rekonstruktsiooni. Usundiloolasel jääb vaid lisada, et Murray on võrdlusainest ja üldiselt ka usunditeaduse meetodeid ebaõnnestunult kasutanud. Siiski on vähemalt üks tema kritiseerijaist, J. B. Russell leidnud tunnustavalt, et Murray raamatul on ka üks hea omadus – see rõhutab paganlike rahvatavade ja uskumuste jätkuvust veel sajandeid pärast ristiusu introductseerimist.⁹ Tegelikult on mitmed õpetlased Jakob Grimmist Otto Höflerini korduvalt rõhutanud eelkristlike usundite ja

rituaalide säilimist, eriti just Lääne- ja Kesk-Euroopas. Ent Murray väite tuum oli see, et inkvisiitorid tõlgendasid arhailist viljakuskultust valesti – saatanakummardamisena. Praeguseks on üldtuntud fakt, et alates 8. sajandist võrdsustati rahvalikku posimist ning ebausku üha enam nõidumisega ning viimast omakorda ketserlusega.¹⁰ Ent on raske mõista, kuidas Murray viljakuskultus võis areneda salaseltsiks, mis taotles üksnes *destruktiivseid* eesmärke, sest keskaja nõiad olid kuulsad just selle poolest, et võisid esile kutsuda põuda, rahehooge, epideemiaid, viljatust ning lõpuks ka surma. On tõsi, et nõidu nagu ketsereidki süüdistati järjekindlalt orgiate korraldamises; kuid nende endi (mitte alati piinamise abil saadud) kinnituste järgi ohverdati ja söödi sellistest orgiatest sündinud lapsed salakogunemistel. Teisisõnu, nõiaorgiaid ei saa panna ühte patta orgiastiliste viljakuskultustega.

Benandantide juhtum

Murray väide põhineb suures osas Inglismaa ainesel. Kui eeldada ristiusueelse viljakuskultuse säilimist Inglismaal kuni keskajani, siis on dokumentaalse tõendusmaterjali najal sellist vasturääkivat moondumist raske seletada. Siiski tundub, et ka Itaalias Friuli provintsis on 16.–17. sajandil samasugune areng aset leidnud, ja see pakub väärtuslikku võrdlusainest. Carlo Ginzburgi uurimuste põhjal teame nüüd, et üks itaalia rahvakultus modifitseerus inkvisitsiooni survele ning hakkas lõpuks meenutama traditsioonilist nõidumist.¹¹ Viitan siinkohal nn **benandantide** ("need, kes ringi rändavad", "vagabundid") kultusele, mis dokumentaalselt leidis esmakordselt kinnitust 21. märtsil 1575. Tol päeval kuulsid *vicario generale* ning Aquileia ja Concordia provintside inkvisiitor esimest korda, et teatud küldades leidub meesnõidasid, kes nimetavad endid benandantideks ja peavad end "headeks" võluriteks, sest nad võitlevad teiste nõidade (*stregoni*) vastu. Esimeste benandantide uurimisel selgusid järgmised faktid: nad kogunesid salaja öösiti neli korda aastas (igal kvatembril¹²); kogunemiskohta ratsutasid nad jäneste, kasside või

muude loomade seljas; nende koosolekutel puudusid nõiasabatitele iseloomulikud "satanistlikud" jooned: ei olnud usust taganemist, sakramentide või risti teotamist ega antud ustavusvannet kuradile. Keskne rituaal on üsna mõistatuslik. Apteegitilli okstega varustatud benandandid võitlesid nõidadega (*strighe* ja *stregoni*), kelle relvastuseks olid pilliroost luud. Benandandid kinnitasid, et nad astusid vastu nõidade kurjadele tegudele ning vabastasid nende ohvreid nõidusest. Kui benandandid olid kvatembrivõitlustel võidukad, siis võis järgneval aastal oodata suurt viljasaaki, kui ei, siis oli karta puudust ja näljahäda.¹² Edasine uurimine heitis valgust mõnede benandantide värbamisega seotud asjaoludele ning nende öiste kogunemiste laadile. Nad väitsid, et "taevaingel" palus neid salaseltsinguga liituda ning et nad initsieeriti 20–28 aastasel. Seltsing oli organiseeritud sõjaliste põhimõtete alusel ja seda käsutas kapten, liikmed kogunesid kapteni trummipõrina peale. Nad olid seotud vaikimisvandeaga,¹³ nende kogunemistel osales mõnikord isegi kuni 5000 meest, mõned ühest ja samast paikkonnast, enamus siiski omavahel võõrad. Nende lipp oli valgest kullaga kaunistatud hermeliinist, nõidade lipp oli aga kollane ning nelja kuradi kujutisega. Kõigil benandantidel oli üks ühine joon – nad olid sündinud õnnesärgis, st nende keha oli sündimisel lootekestaga kaetud.¹⁴

Kui inkvisiitorid nõiasabati stereotüüpset käsitust järgides küsisid, kas "ingel" lubas neile hõrgutavaid roogi, naisi ja muid nilbeid meelelahutusi, siis sellise laimu lükkasid süüalused uhke väarikusega tagasi. Nad väitsid, et üksnes nõiad (*stregoni*) tantsisid ja lõbutsesid oma kogunemistel. Kõige mõistatuslikumaks jääb benandantide puhul nende "teekond" kohtumispaika. Nad väitsid end minevat *in spirito*, magamise ajal. Enne "teekonda" vajusid nad suurde rammestusse, peaaegu kataleptilisse letargiasse, mille ajal hing sai kehast lahkuda. Benandandid ei kasutanud mingeid võideid "teekonna" ettevalmistuseks, ja olgugi et "see" toimus *in spirito*, oli see nende jaoks tegelik.

1581. aastal mõisteti kaks benandanti ketserluses süüdistatuina kuueks kuuks vangi

* Quatember (lad k) on veerandaasta esimene päev; kolmepäevase veerandaastapeo aeg – *Toim*.

ning neilt nõuti oma eksimustest taganemist.¹⁵ Järgneva kuuekümnenda aasta jooksul toimus hulk protsesse ning peagi näeme nende tagajärgi. Esialgu püüame tolle ajajärgu dokumentide alusel selle rahvaliku salakultuure struktuuri rekonstrueerida. Ilmselt kujutas benandantide keskne rituaal endast tseremoniaalset lahingut nõidade vastu, et kindlustada rohket vilja- ja viinamarjasaaki ning "maa kõigi viljade" ohtrust.¹⁶ Tõik, et sellised lahingud leidsid aset agraarkalendri neljal kriitilisel ööl, ei jäta nende eesmärgi osas kahtluse varju. On võimalik, et benandantide ja *stregone*'de vaheline lahing jätkas kahe vastasrühma võitluse arhailist rituaalset stsenaariumi, mille abil taotleti looduse loova jõu ergutamist ning inimühiskonna uuendamist.¹⁷ See tseremoniaalne võitlus oli üksnes pinnaliselt kristianiseeritud, olgugi et benandandid väitsid end võitlevat risti eest ja "usu eest Kristusesse".¹⁸ Ka ei esitatud *stregone*'dele süüdistusi tavalistes teoloogilistes kuritegudes, neid süüdistati vaid viljasaagi hävitamises ning laste kaetamises.¹⁹ Alles 1634. a (pärast 850 protsessi ja pealekaebust Aquileia ja Concordia inkvisitsioonile) on esimene juhus, kus *stregone*'dele esitatakse süüdistus kuradisabati pidamises. Tegelikult ei kõnele need Põhja-Itaalias esitatud nõidumissüüdistused mitte kuradikumardamisest, vaid hoopis Diana kultusest.²⁰

Igatahes hakkasid benandandid paljude protsesside tagajärjel kohanema selle demonoloogilise mudeliga, mida inkvisitsioon neile järelejätmatu peale surus. Teatud hetkest alates ei ole kesksel kohal olnud viljakusriitusest enam midagi kuulda. Alates 1600. aastast möönsid benandandid, et nad tegelevad vaid nõidade ohvrite ravitsemisega. Selline ülestunnistus ei olnud sugugi ohutu, sest inkvisitsioon pidas kahjustavast nõidusest vabastamise võimet ilmselgeks tõendiks selle kohta, et tegu on nõiakunstiga.²¹ Aja möödudes hakkasid benandandid oma tähtsust üha enam teadvustama ning nad hakkasid esitama ka üha rohkem kaebusi isikute kohta, keda arvati olevat nõiad. Sellisele kasvavale antagonismile vaatamata lähenesid benandandid ebateadlikult ometi just nõidadele (*strighe* ja *stregoni*). 1618. a-l möönis üks naissoost be-

nandant, et oli osalenud ühel kuradi poolt juhitud öisel sabatil, lisades küll, et oli seda teinud üksnes omandamaks kuradilt ravitsemisväge.²²

1634. a-l, pärast 50 aastat inkvisitsiooni-protsesse hakkasid benandandid lõpuks tunnustama oma identsust nõidadega (*strighe* ja *stregoni*).²³ Üks süüdistatav tunnistas üles, et oli võidnud oma paljast keha erilise salviga ning käinud sabatil, kus ta nägi paljusid nõidu pidutsemas, tantsimas ja valimatus seksuaalvahekorras; ta teatas aga, et benandandid orgias ei osalenud. Mõni aasta hiljem tunnistas üks benandant, et oli sõlminud lepingu kuradiga, taganenud Kristusest ja ristiusust ning lõpuks, et oli tapnud kolm last.²⁴ Edasised protsessid tõid esile nüüdseks juba klassikaliseks muutunud nõisasabati-kujutelma olemuslikke elemente – benandandid möönsid, et olid käinud nõidade peol, avaldanud austust kuradile ning suudelnud viimase tagumikku. 1644. aastasse paigutub üks kõige dramaatilisemaid ülestunnistusi. Süüdistatav mees esitas äärmiselt üksikasjalise kirjelduse kuradist ning jutustas, kuidas ta viimasele oma hinge andis. Edasi võttis ta omaks, et oli nõiduse teel tapnud neli last. Ent kui vang jäi oma kongi kahekesi koos piiskopliku vikaariga, siis kuulutas ta kogu ülestunnistuse valeks ning ütles, et ta pole ei benandant ega *stregone*. Kohtunikud olid ühel meel selles, et vang "tunnistab üles kõik, mida tal soovitakse". Me ei tea, milliseks oleks kujunenud kohtuotsus, sest vang poos end oma kongis üles. Tegelikult jäi see viimaseks tähtsaks benandantide protsessiks.²⁵

See näide ei tõesta Murray teesi tervikuna, sest siin pole mingit osutust "kahenäolisele sarvedega jumalale" või "keerulisele organisatsioonile, mis põhineb kolmeteistkümnenda nõia sabatil". Pealegi kogunesid benandandid *ekstasis*-seisundis, st unes. Igal juhul on see hästi dokumenteeritud näide protsessist, mille käigus rahvalik ja arhailine salajane viljakuskultus inkvisitsiooni surve muutub üksnes maagiliseks või koguni musta maagia toiminguks.

Märkimisväärset sarnasust benandantide nähtusega võib leida lükantroopias* süüdistatud 86aastase Liivimaa talupoja Thiessi

* Lükantroopia – vaimuhaigus, mille puhul haige usub, et ta on moondatud libahundiks. *Toim.*

protsessis. Protsess toimus 1691. a Jürgensburgis (Jaunpilsis) ja aruande sellest avaldas H. van Bruiningk.²⁶ Sellele erakordsele dokumendile tähelepanu juhtimise au kuulub Otto Höflerile, kes taasesitas olulised osad sellest oma raamatu "Kultische Geheimbünde der Germanen" lisas.²⁷ Elatanud Thiess andis kohtunike ees tunnistuse libahundiks (*Wehrwolff*) käimise kohta ning ütles, et sel kombel võitles ta kuradiga. Kolm korda aastas, luutsinapäeva ööl enne jõulu, nelipüha ööl ja jaaniööil läks ta oma kaaslastega libahundiks moondunult "mere lõppu", st põrgusse. Seal võitlesid nad kuradi ja nõidadega, ajades neid taga kui koerad. (Ühel taolisel ammusel korral võitles Thiess teatud nõia Skeistaniga ja tolle luuvarre hoop purustas tal nina.) Thiess seletas kohtunikele, et libahundid moondasid end huntideks ja laskusid põrgusse selleks, et maa peale tagasi tuua nõidade poolt varastatud kraam (kari, nisu ja muud maaviljad). Kui nad ei tabanud õiget hetke, siis võis tagajärg olla selline nagu eelnenud aastal, kui nad põrguukse barrikadeerituna leidsid ja viljasaak hävis, kuna nisu ja muud vilja ei saadud maa peale tagasi tuua.

Thiess teatas, et surmahetkel lähevad libahuntide hinged taevasse, nõiad aga kuradi meelevalda. Libahundid vihkavad kuradit, nad on "jumala koerad". Kuid nende aktiivse sekkumise eest laastab kurat maad. Niiviisi ei võitle kuradi ja nõidadega viljasaagi eest mitte ainult liivi libahundid, vaid samuti teevad ka saksa ja vene libahundid, kuigi nemad laskuvad teistesse põrgutesse. Kui kohtunikud püüdsid Thiessi veenda selles, et libahuntidel oli leping kuradiga, siis protesteeris vana mees ägedalt. Pastorile, kes oli kutsutud sisse lootuses, et ta suudab Thiessi mõjutada patte üles tunnistama, karjus ta, et tema isiklikud teod on preestri omadest heategevamad. Thiess keeldus patte kahetsemast kuni lõpuni ning talle mõisteti kümme piitsahoopi ebausung ning ebajumalakummardamise eest.

Van Bruiningk osutab ka ühele tähelepanekule C. Peuceri raamatus "Commentarius de praecipuis generibus divinationum..."²⁸ Pidustustel Riias minestas üks noormees ning keegi kohalviibijaist tundis temas ära libahundi. Järgmisel päeval jutustas see noormees, et oli võidelnud ühe liblika kuju võtnud nõiaga (Peuceri kommentaar: tegelikult liba-

hundid ainult hooplevad sellega, et nad nõidu eemale peletavad). Carlo Ginzburg võrdleb õigustatult benandante ja liivi libahunte šamaanidega, kes ekstaasis olles oma kogukonnas huvides allilma laskuvad.²⁹ Teiselt poolt ei tohi unustada Põhja-Euroopas levinud uskumust, et surnud sõdalased ning jumalad võitlevad demonlike vägedega.³⁰

Inglise keelest tõlkinud M. Tiits

Kommentaariid

1. Etienne Delcambre, *Le Concept de la sorcellerie dans le duché de Lorraine au XVI e et XVIIIe siècle*. Nancy, 1948–1951; H. R. Trevor-Roper, *The European Witch-Craze of the Sixteenth and Seventeenth Centuries and Other Essays*. New York, 1969; Harper Torchbook taasavaldab ptk-d 1–4 rmt-st: "The Crisis of the Seventeenth Century's Religion, the Reformation and Social Change" (1968); Jeffrey Burton Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*. Ithaca, N. Y., 1972. Sisaldab ulatuslikku bibliograafiat (lk 350–377); Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic*. New York, 1971. Vt ka E. W. Monter, ed., *European Witchcraft*, New York, 1969; seesama, *The Historiography of European Witchcraft: Progress and Prospects*. *Journal of Interdisciplinary History*, 2, 1972, lk 435–451.
2. Joseph Hansen, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung*. Munich, 1900; taastrükk Munich, 1964; *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*. Bonn, 1901; taastrükk Hildesheim, 1963; H. C. Lea, *The History of the Inquisition in the Middle Ages*. 3 kd-t. New York, 1883; kordustrükk New York, 1957; *Materials toward a History of Witchcraft*. Ed. Arthur Howland, 3 kd-t. Philadelphia, 1939; taastrükk New York, 1957.
3. Hansen, *Zauberwahn*, lk 328; vt Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, lk 34.
4. Vt *History of the Inquisition*, 3:539; Russell, lk 31. George Lincoln Burri kohta vt Russell, lk-d 32 ja 298, mrk 9.
5. Vt Montague Summers, *The History of Witchcraft and Demonology*. London, 1926; taastrükk New York, 1956; *The Geography of Witchcraft*. London, 1927; *Witchcraft and Black Magic*. London, 1946. Summersi raamatud on "ebakindlad ja ebausaldatavad, kuid siiski mõningase väärtusega" (Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, lk 30).

6. Vt nt M. Eliade, *Yoga: Immorality and Freedom*. New York, 1958, lk 296 jj, 419 jj.
7. Need puudused on tema hilisemates töödes süvenenud: *The God of the Witches*. London, 1934; 2. trükk 1952; *The Divine King in England*. London, 1954.
8. Elliot Rose, *A Razor for a Goat: A Discussion of Certain Problems in the History of Witchcraft and Diabolism*. Toronto, 1962, lk 16. Allmärkuses (The European Witch-Craze, lk 16, mrk 1) kirjutab Trevor-Roper: "Margaret Murray hilisemad pettekujutelmad ei tohi meid segada. Tõeline teadlane jätab need õigustatult kõrvale kui "maotu loba" (C. L. Ewen, *Some Witchcraft Criticism*, 1938)."
9. Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, lk 37.
10. Esimest korda kerkis kujutelm "lepingust" Kristuse mahasalgamiseks ja kuradi austamiseks esile 8. sajandil (vt sealsamas, lk 65 jj).
11. Carlo Ginzburg, *I benandanti: Ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra rinquecento e seicento*. Turin, 1966
12. Sealsamas, lk 8–9.
13. Olgugi et nad vahel rikkusid seda lobisemise või kiitlemisega (sealsamas, lk 19).
14. Sealsamas, lk 19 mrk 2. Önnesärgiga seotud uskumuste ja rituaalide kohta leiab ulatusliku bibliograafia rmt-st: Thomas R. Forbes, *The Social History of the Caul*. *Yale Journal of Biology and Medicine*, 25, 1953, lk 495–508.
15. Ginzburg, *I benandanti*, lk 18. Vangistuses viibides oli üks süüdistatuist nõus kahetsema: üks ingel ütles talle, et see, millega nad tegelesid, on kuradist (lk 14).
16. Vt dokumente, tsit-d sealsamas, lk 28.
17. Selle müütilis-rituaalse stsenaariumi kohta vt M. Eliade, *The Quest: History and Meaning in Religion*. Chicago, 1969, lk 165 jj.
18. Ginzburg, *I benandanti*, lk 34.
19. Sealsamas, lk 35.
20. Vaid 1532. a möönsid mõned Diana austajad piinamise ajal, et olid teotanud risti ja sakramente (vt dokumente, tsit-d rmt-s: Ginzburg, *I benandanti*, lk 36).
21. Vt sealsamas, lk 87 jj.
22. Sealsamas, lk 110.
23. Sealsamas, lk 115 jj.
24. Sealsamas, lk 133–134 jj.
25. Sealsamas, lk 148 jj. Ent isegi nii hilja kui 1661 julgesid mõned benandandid veel kuulutada, et nad võitlesid ristiusu nimel *stregone*'de vastu (lk 155). Kahes *maleficiumi* protsessis Milaanos 1384–1390 tunneb Russell ära mõned jäljed benandantide uskumustega analoogilistest uskumustest (Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, lk 212).
26. Der Werwolf in Livland und das letzte im Bendeschen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i. Jahr 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte* 22, Riga, 1924–1928, lk 163–220.
27. Frankfurt am Main, 1934, 1: 345–351.
28. Wittenberg, 1580, lk 133–134.
29. *I benandanti*, lk 40.
30. Vt, *inter alia*, Otto Höfler, *Verwandlugs-kulte, Volkssagen und Mythen*. Vienna, 1973, lk 15, 234 ja passim.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

6. loeng

Eesti kirjandus sajandivahetusel: keemisperiod moodunud sajandi lõpust kuni 1920. aastate keskpaigani

2. osa: "Siuru" aeg Sissejuhatus

Eelmise loengu lõpus jõudsime sõjaajani. Selleks ajaks oli eesti luules valitsemas uusromantism, mis oli liikunud üha uusromantismi tuuma, sümbolismi suunas. Proosas oli pilt mitmekesisem. Oli olemas tõusev realistlik uusromantism, aga selle kõrval ka realistlikud suunad.

Järgnevalt kõneleme kirjandusest alates 1917. aastast. Esimene küsimus on, kas on seal mingi uue perioodi algus? Traditsiooniliselt on. Võime kõnelda neljast piiritähisest:

- * "Noor-Eesti" lõpetas / "Siuru" alustas;
- * kirjanduse keskmes olev põlvkond vahetus, eelkõige luules;
- * kirjandusel oli maailmasõja ajal vaikus;
- * Vene impeeriumivõim asendus Eesti Vabariigiga.

Mind aga huvitab, kas saab panna siia piiri ka kirjanduse paradigmadest ja vooludest lähtudes. Vastus on eitav. Aastatel 1917–18 uusromantiline kese kirjanduses tugevneb ja muut suunad taanduvad veel enam kirjanduse perifeeriasse. Uusromantikad kannab eelkõige "Siuru" rühm, seega võime seda aega rahulikult "Siuru" ajaks kutsuda. Pööre saabub 1919. aasta keskel, kui kirjandussituatsiooni tulevad tugevalt sisse kaks uut mõjukat suundumust: modernism futurismi ja sotsiaalekspressionismina ning uusrealism.

"Siuru" aega on millegipärast ikka nimetatud sõjajärgseks ajaks, pidades silmas I maailmasõda. See määratlus on mu endagi teadvuses nii tugev, et alatasa kipub paberile. Tegelikult oli see ju aga juba 1905. aastast

käivitunud ühiskondlike muutuste tippaeg ja lõppfaas, mis oli alanud I maailmasõjaga. Tuletame meelde: 1917. aastal Veebruarirevolutsioon Venemaal ja Eesti autonoomia, oktoobripööre ja bolševike võim; 1918. aasta veebruaris iseseisvusmanifest ja saksa okupatsioon, aasta lõpus Vabadussõja algus; 1919. aasta algul Nõukogude Vene suur pealetung, seejärel Eesti pealetungi algus ja murrang sõja käigus ning eestlaste psüühikas oma riigi kasuks, aprillis Asutava Kogu valimised, edasi suur pealetung, Landeswehri sõda, juunis Võnnu lahing. Ja rahuläbirääkimised aasta lõpust alates. Seega tegelik murre ja muutumine ühiskonnas ja inimeste psüühikas toimus alles 1919. "Siuru" aeg oli selgelt segaduste, pettumuste ja julmuse jätk, palavikuline ja apokalüptiline hilinenud sajandi lõpp Eestimaal.

Nüüd sellest, mis toimus kirjanduses aastail 1917–18 (pidades meeles, et palju sel ajal avaldatust oli kirjutatud juba varem maailmasõja ajal). Seda aega eristavad sõjaeelsetest muutused uusromantismi sees. Olulisemaid muutusi on kolm:

- * Noored "Siuru" luuletajad ei liigu mitte edasi uusromantismi sümbolistliku südamikupoole, vaid estetismi ja dekadentsi suunas. Luule muutub emotsionaalsemaks ja ehk ka müstilisemaks.

- * Keskmesse proosasse tuleb ekspressiivseid katastroofipilte ja fantastikat. Proosat valdab tihti tige ja irvitav ironia nii novellides kui följetonides.

- * Uusromantism läheb tekstikeskselt arenguteelt laiemale, muutused ilmuvad ka teistesse kirjandussituatsiooni komponentidesse. Eriti olulised on moodsa autori kuju

väljaarendamine, uued kanalid ja meediumid suhetes lugejaga ning autori ja lugeja suhte muutumine. Need muutused on sellised, mis jäävad oluliselt püsima läbi kogu 20. sajandi.

Vaatleme järgnevalt taas eraldi luulet ja proosat, kuna ka sel ajal muutuvad luule ja proosa erinevalt, ning eraldi "Siurut" kirjan-dussituatsiooni muude komponentide muut-jana.

"Siuru"

1917. aastal alustas Tuglas uue katsega koon-dada kirjanikud kokku üheks kirjanuslikuks parlamendiks. Uus organisatsioon pidi aita-ma kirjastada kõigi kirjanike häid teoseid ja toetama kogu Eesti kirjanike huve. Siiski olid nüüdseks esteetilised arusaamad läinud nii-võrd lahku, et kavast ei tulnud algusest peale midagi välja. Selle asemel kujunes umbes 25–29 aastaste algajate kirjanike grupp, kelle debüüt oli sõja tõttu hilinenud. Katsetanud olid nad erinevate tulemustega juba sõjajael-sest ajast peale.

"Siuru" rühmitus formeerus ametlikult mais 1917 ja püsis kuni 1919. aastani. Sel kevadel algab vastuolude tugevnemine. Gailit ja Visnapuu astuvad Underi ja Adsoni vastu, lahkuvad ja nende asemele võetakse Alle ja Barbarus. Sügisel aga laguneb rühm ka ametlikult.

Siurulaste kirjanduslooming oli suures osas algajalik. Hoopis olulisem murrang, mille "Siuru" tõi, oli minu arvates muude kirjandussituatsiooni komponentide muut-mine. Muutusid autorikuju, kanal ja mee-dium ning suhe lugejatesse. Millised on need uued jooned? Ainult märksõnadena:

- * kirjaniku argielu estetiseerimine, eluloo-ming ("olla kirjoten ja elon iks artisti", auto-rid kandsid stiilset rõivastust, krüsantheemi rinnas ja kultiveerisid stiilset käitumist);

- * poseerimine ja vanameelse moraali vas-tu epateerimine;

- * pilklik suhtumine tõusikutesse ja pööb-lisse;

- * anarhitsev käitumine ("Postimehe" jõe-lunumber 1917, santlaagripolk);

- * kirjanduslik salong Adsoni juures;

- * 1917. aastast avalikud esinemised, mis tihti olid skandaalsed ja epateerivad.

Selline autorikujund ja suhtlemismall on pärit eelkõige uusromantismi estetiklikust ja dekadentlikust poolest, osalt veelgi kauge-malt, klassikalisesest romantismist. Sümbolis-mist, eriti vene sümbolismist võeti üle elulooming ja kirjaniku kui kõrgemalseisva looja mall, millele liitus traditsioonilisi bo-heemi jooni.

Omakas ei võetud aga eriti vene sümbolis-mis olulist, luuletaja kui prohveti või maagi kaju, kunstnikku kui maailmasaladuse tead-jat. Samuti jäi eesti pragmaatilisele meelelaa-dile võõraks ennasthävitava poeedi kaju. Muidugi ei kultiveerinud uut autorikuju kõik, eesotsas olid Visnapuu ja Gailit, kuid ka tei-sed jagasid ühiskonnast erineva käitumise malli (nt keskealise pereema Underi elu ja luule tollase elutraditsiooni taustal!).

Need on ka kirjandussituatsiooni jooned, mis modernism suurelt osalt üle võttis ning läbi 20. sajandi kaasa tassis. Ka Eestis sai selline kirjanikukuju veidi mahendatud vor-mis läbi kogu sajandi kestnud eeskujuks.

Ühtlasi tähendas rõhuasetus kirjanikule lahtimurret varasemast situatsioonikompo-nentide hierarhiast, mil tekst ise oli ainutäh-tis. Nüüd tõusevad muud komponendid tema kõrvale. "Siuru" ajal ei muutu nad küll veel tähtsamaks kui tekst ise.

Luule

Põhiosa olulisest luulest kirjutavad "Siuruga" seotud (Under, Visnapuu, Semper, Alle, Bar-barus) või samasuunalised poeedid (Kärner), lisaks vanemad uusromantikud Suits, Ridala ning Enno.

"Siuru" luule pole midagi eriti ühtset. Kin-del on aga see, et kõiki siurulasi (ka prosaiste) saab käsitleda üksnes või eelkõige algajate uusromantikutena, kellele oluline oli teiste autorite, eelkõige uusromantiliste dekadenti-de ja sümbolistide mõju (Maeterlinck, Nietzsche, Wilde, Rilke, Blok, Andrejev, Przybyszewski, Artsõbašev). Eelmises loen-guosas pakutud skaalal võiksime "Siuru" luu-letajad jagada kolme ossa.

Barbarus, Semper ja Alle on toona algajad rabelejad, kuid paigutuvad üsna selgelt sam-masse rühma Suitsuga: ratsionaalne/intellek-tuaalne ja realistlik sümbolism on nende

uusromantika tuumaks ja vene sümbolism nende oluline mõjutaja. Olulised uued kujundid on *commedia dell'arte* kujud, antiik- ja piibliüüdid.

Legendi emotsionaalsest "Siurust" kannavad Under ja Visnapuu.

Under esindab üsna selgelt emotsionaalset ja realistlikku uusromantismi, milles on väga oluline esimest korda eesti kirjanduses ette tulev estetikakeskne (buduaar, aed!) vastandumine looduslikule ja avatud kireluule. Olulised märksõnad "Siuru"-aegse Underi puhul on:

- * armastus ja kirk, naudingud ja erootika;
- * elujanu;
- * linn, buduaar, aed;
- * ilu idealiseerimine;
- * sentiment ja dekoratiivsus;
- * tugev stilisatsioon ja maneer;
- * tugev isiklik suhtumine ja meeltemuljed;
- * impressionistlik vorm;
- * sünesteesia.

Teine autor, kes on andnud alust legendile emotsionaalsest "Siurust", on Visnapuu. Kuid tema esindab algusest peale tegelikult omaette rida. Temaski on kindlasti olemas uusromantiline põhi, mille lähteks on Enno müstiline ja emotsionaalne sümbolism ning ka sümbolismi vormikaanon. Kuid sellega paralleelselt on temas algusest peale ka eksperimenteerija/modernist, kelle oluliseks taustaks on vene egofuturism ja Igor Severjanin. (Eriti puhtast modernismist pole muidugi mõtet kõnelda, sest Severjaningi seisab modernismi ja estetikakeskse uusromantika piiril.) Visnapuule olulised märksõnad on:

- * tugev enesekeskus;
- * "kolm" armastust: unelmate naine, kannatavat inimest, jumal-kõiksus;
- * teosofia ja india filosoofia mõjud I ilmasõja ajal;
- * lüürika ja iroonia koos;
- * keerukad rütmid;
- * muusika, instrumentatsioon, helid, keele kõlavus;
- * tugev ekspressiivsus;
- * kogud kui komponeeritud tervikud;
- * sünesteesia, kordused ("Käoorvik");
- * räigus, frivoolsus, sensuaalsus, kontrastid, grotesk ("Hõbedased kuljused");

* vokaalharmoonia, kontraktsioonid ja lühendused, onomatopöa;

* skandeerimismärgid.

Seega: "Siurust" rääkides saame kasutada suuremat osa uusromantismi olulisi iseloomujooni:

- * puhas luule;
- * vastandumine looduslikule;
- * absoluutne ilu;
- * kunst kui ise-olev nähtus;
- * rõhutatud müüdiloomine;
- * värsi musikaalsus ja terav keeleteadvus;
- * indiviidi ülilm väärtustamine;
- * elu kunsti pärast, elulooming;
- * vastandumine kodanluse mõtelaadile.

"Siuru" luules on tegu eesti kirjanduse jaoks maksimaalse "puhta kunsti" loosungi realiseerimise ja estetismiga. Just "Siuru" on uusromantilise luule tipp, selle väljaarendus, ja just seal (eriti Underist) on jäänud eesti kirjandusse poeedi kuju ja luule ühe ideaaltüübi, emotsionaalse uusromantilise luule etalonid.

Erinevus Lääne-Euroopa ja vene uusromantikutele on jälle eelkõige müstilise, esoteerilisuse puudumises.

Vanad luuletajad

"Siuru" ajal jätkavad veel ka vanemad uusromantikud (Suits, Enno, Ridala), kuid jäävad selgelt kirjanduselu servale. Nad liiguvad eri suundades. Kõige eripärasemalt muutub sõjaaegne Suits, ekspressiivsuse suunas. 1917–18 ta praktiliselt ei kirjuta. Uus luuleperiood algab tal alles 1919–20. Hiline Enno jätkab teed üha suurema esoteerilisuse ja müstilisuse suunas, seega sümbolistlikuma tuuma poole. Ka tema ei avalda sel ajal midagi. Ridala läheb hoopis rahvuslike legendide ja müütide maailma, suurema eepilisuse suunas.

Niisiis, vanad uusromantikud liiguvad oma maailmas sügavamale ja lugejatest järjest eemale. Peagi tuleb Ennol ja Suitsul vastu piir, kust edasi pole kuhugi minna, ja nad lõpetavad pikaks ajaks luuletamise. Kummaline kokkulangevus on ainult selles, et kõigist kolmest said peagi pedagoogid...

Proosas on kesksed autorid Tuglas, Gailit, Luts ja A. H. Tammsaare, uusi autoreid peaaegu ei tule (ainult Gailit). Ja proosas on olukord üldse teistsugune kui luules. Esiteks on proosa luule kõrval üsna nõrk ja pole ka kirjanduspildis nii tähtis. Teiseks on selle aja proosapilt segane, kindel on üksnes see, et keskne ja valitsev on uusromantism. Vaatame üksnes lühidalt, millised muutused tulevad sõjaeelse ajaga võrreldes.

Varase realismi oluline piir jääb sõjaaega: vanem ja keskmine realistide põlv lõpetab, või jätkab kehvalt ning harva. Kitzberg, Wilde, Sörgava, Lintrop, Mändmets ei mängi 1917. aasta proosas enam praktiliselt mingit rolli. Olulistest töödest ainult Lutsu "Suvi" ja ehk ka A. H. Tammsaare "Kärbes" on pandavad realismi poolele. (Lutsu "Suvest" algab oluline angažeeritud kirjanduse liin, mis räägib eesti peremehest ja tõuseb tähtsaks alates 1919. aastast.)

Olulisim uus ja ka luulest erinev joon on fantastilis-sümbolistlik-ekspressiivse proosa tulek.

Seda esindavad Tuglase, Gailiti ja Tassa novellid. Neis mängivad olulist osa kurjus ja inetus, haigused ja hullused, surm ja Saatan, samuti fantastilised sõjaõuduste nägemused. Kõike seda kannavad tugev ekspressiivsus ja võimsad sümbolid. Eesti kirjandusse tuleb esmakordselt säärane teispoolsus, katse näha maailma välispinna taha. Sealjuures on kirjutajatele tähtis realistlik vorm, lihvitud, isegi maneerlik lause ja tihe, sümboleid täis ning tihti rütmistatud tekst, mis läheneb luulele.

Teine suund on jätkuv sümbolistlik-impresionistlik proosa. Siin jõuab proosa välja maksimaalselt puhta uusromantismi ja pii-

savalt selge vastanduseni realismiga: osa Tuglase sõjaeegseid ja -järgseid novelle, Lutsu "Kirjad Maarjale" ja lühinäidendid, Tammsaare "Poiss ja liblik" ning "Varjundid", lisaks Roht ja Rumor.

Kolmas oluline proosasuund ilmneb kirjanduse sekkumises ellu. Ma mõtlen siin följetone, mis just sel ajal asuvad tugevalt mõjutama kirjandust ja ka elu (Luts, Gailit, Alle, Kitzberg). Ka sellega seostub sapine ja irvitav pilt maailmast, nagu fantastilises proosaski.

Lõpetuseks

Seega on uusromantilisel paradigmat eesti kirjanduses kaks tippu, "Noor-Eesti" kõrgeaeg 1909–1914 ja "Siuru" kõrgeaeg 1917–1918. Vahepeal on paus, põlvkonnavaheetus ja ka suunavaheetus voolu sees – eelkõige intellektuaalsest emotsionaalseks ja ekspressiivseks. Just aastail 1917–18 arendatakse uusromantism tõeliselt välja nii luules kui ka proosas. Just sel ajal levib uusromantism ka teistesse kultuurisituatsiooni komponentidesse peale teksti ning annab ühe luuleteksti-etalon ja poeedikuju-ideaali kogu sajandiks.

Oluline on ka see, et juba sõja järel on olemas nende suundade algmed, mis saavad oluliseks alates 1919. aastast: Visnapuu ego-futuristlik eksperimenteerimine, ekspressiivne katastroofikirjandus (Gailit, Tuglas, Suits) ja epateeriv modernistlik käitumismall (Visnapuu, Gailit, Under). Pööre algab 1919. aastal. Siis algab aeg, mil kõrvuti on korraga mitmeid suundi, aeg, mida võib selgelt nimetada modernismi esimeseks katseks eesti kirjandusse tulla.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Kapten Irve surm

Valga-Riia raudtee ja maantee jooksevad lähestikkku. Ka selles suunas avaldasid enamlasted juba märtsi keskpaigast peale vilgast tegevust. Nende toetuspunktiks oli Stakelni (Strentši) jaam ja alev. Maastik ei võimalda siin suuri manööverdumisi. See on nagu kolmnurk, mille tipp asetseb Stakelnis ja alus Valga juures. Vasemalt piirab kolmnurka käre ning salakaval Koiva jõgi, mille taga laiutab mets ja soo ja paremalt läbimatu Tiroli soo. Loomulikult võisid siis enamlased Valgale peale tungida otsesuunas ja ainult kohati vasakult haarates. Otsejoones aga oli meil mõjuv kaitse raudteel soomusrongide ja ka 3. polgu osade näol. Siin kestsid alatised kokkupõrked soomusrongi valvetõkete ja enamlaste vahel, kuid soomusrongide abiga likvideeriti need. Samuti abistas soomusrong vajaduse korral ka 3. polgu roodusid. Punastel oli siin tugev suurtükivägi, mis soomusrongidele eriti päeval kardetav oli. Öö tulekul käis soomusrong oma valvetõkke meeskonda vahetamas ja toitmas. Paar korda oli ka valvetõkke ümber piiratud, aga murdis omal jõul enamlastest läbi. Ühel sellisel läbimurdel langes üks sõdur punaste kätte. Kui enamlased vasturünnakuga tagasi löödi, leiti sõdur metsikult purustatud laibana. Säärane teguviis ajas mehed vihale ja enamlasti ei võetud selle järel üldse enam vangi.

Ka suurtükitali tõi kaotusi, mürsud tabasid valvetõket, tappes ja haavates mehi. Soomusrong sai vahel tabamusi ja selle seljataga purustasid mürsud rööpaid. Vahel oli isegi raskeid olukordi. See polnud meeldiv teenistus.

Nii kestis see pisisõda kuni 25. aprillini, mil enamlased ka siit tõsisemat pealetungi alustasid. Soomusrongi nad tagasi ei suutnud ajada, aga löid 3. polgu osasid, kes asusid Stakelni-esiseil kõrgendikel. Eriti ägedaks muutus nende surve Egle ja Ollino juures.

Katsuti küll dessantidega 3. polku abistada, kuid polk oli saanud taandumiskäsu. Rinne nihkus Valgale kardetavalt lähedale – Sauleki jaama.

Kapten Irv otsustas ka siin enamlased tagasi paisata. Saatis 27. aprilli varahommikul Soomusrong nr. 4-le abiks veel Soomusrongid nr. 1 ja 3 ja maanteed mööda jalaväele toetuseks soomusauto "Kalevipoeg". Soomusauto ilmumine tõi lahingusse pöörde, enamlased, sattudes Sauleki juures soomusauto tule alla, põgenesid, maha jättes relvi ja varustust. Soomusrongid olid kaugemale ette jõudnud ja pidid teede ristumisel jalaväe ja soomusautoga kohtuma.

Kapten Irv, kes kogu öö olevat närvelnud, käskinud lipnik Tilgeril sõiduauto ette käsutada ja sõitnud koos temaga Stakelni poole. Esiolgu polnudki tal kavatsust sinna sõita, kuid teel kerkinud soov jälgida lahingutegevust ja sõidetud edasi. Teel soomusautole järele jõudnud, läinud ta sellele ja kiirustanud edasisõitu. Enamlased olid taandudes auto takistuseks teele puid langetanud, mis tuli kõrvaldada. Nende taandumine oli olnud kiire. Teele oli maha visatud igasugust varustust. Muu hulgas vedeles seal ka kaerakotte, mis automehed soomusauto saba peale tõstsid.

Sõideti edasi kuni Egle taluni ja oldi jalaväest kaugel ees.

Eemal kasesalu all oli kaevikuid, aga kas seal enamlasti sees oli, ei teatud.

Irv väljus autost, et ümbrust paremini vaadelda. Keegi soomusauto meeskonnast juhtinud kapten Irve tähelepanu hädaohule, sest enamlased võisid lähedal olla. Hoiatusele vastanud kapten Irv:

"Ärge kartke midagi!"

Need olnudki ta viimased sõnad. Ta oli jõudnud soomusauto keskpaigani, kui kõlanud üksik pauk metsa alt ja kapten Irv langedud rindu tabatuna surnult maha. Kuul oli

lâbistanud sùdame. Surm oli olnud silmapilkne.

Soomusauto pöörduis ümber, kapten Irve laip tõsteti teelt korjatud kaerakottidele ja toodi Valka.

Enamlased aga löödi siiski tagasi ja rinde endine seisukord seati jalule.

Võitlus Valga pärast

Võru-Mõniste ja Stakelni-Valga sihil oli enamlaste pealetung tagasi tõrjutud, kuid Valgat ähvardas tõsine oht endiselt.

Enamlased alustasid ka Ruhja-Valga rindel samal ajal pealetungi. Lõunarinde vaskul tiival, Valgast Ruhja kaudu Salatsini oli 3. ja 6. polgu kaitsejoon, Salatsist Heinasteni oli piir Pärnu kaitsepataljoni valve all. Viimasel lõigul polnud ka punastel regulaarväge, alles veebruari keskpaiku sigis siia 7. läti kütipolk ja selle suurem ettevõte oli Salatsi alevi ja Heinaste endi alla võtmise. Sellel lõigul need olidki tähtsamad sündmused. Kogu oma tähelepanu olid punased koondanud joonele Salatsist Valgani.

Avataktiks enamlaste üldisele pealetungile sellel rindel oli üks dramaatiline sündmus 6. polgus. Enamlaste käsilastel õnnestus 10. roodu sõdureid ära meelitada. Vangistanud oma ohvritserid, siirdus rood enamlaste poole üle. Rindesse oli selle äraandliku sammuga tekkinud auk, mille olemasolu veel keegi ei aimanudki. Enamlased tungisid siitkaudu vabalt edasi ja vangistasid Egle talus pataljoni-ülema koos staabiga.

Pea oli ka Ruhja enamlaste käes ja auk rindes laienes kiiresti. Vasemal tiival asuv 2. pataljon ei jõudnud edasirühkivat vaenlast pidurdada, roodude vahel katkes side... Langes Pikksaare jaam, Era karjamõis, Holdre mõis. Ikka Valgale lähemale ja 3. polgu seljataha tungis punaste kiil.

Ka Ruhjast põhja suunas alustas punavägi pealetungi. Olukord oli üle õõ muutunud äärmiselt halvaks. Ülemjuhataja sõitis kohale ja nõudis polgult Ruhja tagasivallutamist. Rünak algas, kuid seal keeldusid paar roodu lahingust osa võtmast, pannes juba lahingus olevad roodud raskesse olukorda, kes suuri vaevu suudeti ümberpiiramisest päästa.

Abivägede, kitsarööpmelise soomusrongi nr 4, Tallinna eraldi eskadroni ja Viljandi kooliõpilasteroodu saabumisel suudeti ka 6. polgu roodud liikuma panna, kuid Ruhja oli juba seks ajaks soomusrongide poolt vallutatud. Enamlaste peahuvi oli Valga ja nad ei püüdnudki enam põhja poole tungida.

Nad olid valinud oma lähtepunktiks Härgmäe rajooni, Valgast kagusse. Kava kohaselt tahtsid nad tungida üle Aitsaare mõisa ja Piirikõrtsi Sangaste jaama peale, et lõigata läbi Valga-Tartu raudtee. Nende teine kolonn oli jõudnud juba Oomuli jaama. Vastas olev 6. polgu 2. pataljon oli laiali kistud ja selle rinne kõikuv. Siin peitus suurem oht. 3. polgul oli õnnestunud tagasi tõrjuda enamlaste rünnakuid Varna silla, Keuli, Viegandi ja Turva joonel.

3. diviisi ülem kindral Põdder palus appi saata kitsarööpmelisi soomusronge Oomulisse. 25./26. aprilli õõl jõudis kitsarööpmeline soomusrong nr. 2 Oomuli jaama. Jaama juurde küündis ka 2. pataljoni parem tiib. Soomusrong suundus edasi. Kuski nähti küll punaseid, kuid kokkupõrkeid ei olnud. Rong läbis Pikksaare jaama, jõudes Nausküla jaama ligi, kus punased sees olid, aga et raudtee oli lõhutatud, siis pöörduis soomusrong tagasi. Ta oli sügavale ei kellegi maale sisse sõitnud. Erilist ohtu ei olnud seega siit karta.

Pikksaare jaama meie valdusse tulek ei avaldanud mingit mõju üldisele olukorrale. Samal päeval oli 3. polk sunnitud maha jätma Egle talu ja Behrse kõrtsi ja 6. polgu 2. pataljon Härgmäe kirikumõisa. Järgmisel päeval jätkus enamlaste edu, välja arvatud Stakelni all, kus kapten Irve viimne abi saatmine taastas endise korra.

Vaenlane nihkus Valgale järjest lähemale. Linnas oli selgesti kuulda lahingumüra. Võitlusjoon oli linnast eemal vaid mõni kilomeeter. Elanikkond sattus ärevusse, paljud lahkusidki linnast.

Kapten Poopuu, kes oli kapten Irve surma järel Valgas kõrgemaks ülemuseks, korraldas isegi valitsusasutuste evakueerimist. Selleks otstarbeks oli tal isegi küüt valmis. Neid ettevalmistusi tehti kõige suurema saladuskatte all, kuid see saladus sai varsti avalikuks saladuseks ja suurendas omakorda elanikkonnas paanilist meeoleolu. See korraldus tõi talle pärast palju etteheiteid ja pahandusi. Aga ega

ettevaatusabinõu iseenesest paha ei olnud, mis sellest, et mõni inimene hirmuga linnast lahkus ja jutte levitas, et Valga on punaste käes. Aluse Poopuu korralduseks andis 3. polgu ülema al. kapten Kruusi väga pessimistlik frontiteade.

Evakueerimise ettevalmistuse hoos saabus ülemjuhatajalt parajasti telegramm:

Vaenlane tungib suurte jõududega Ruhja poolt Valga peale. Valka ei tohi mingil tingimusel ära anda, on tarvis vaenlase pealetung Ruhjale tingimata likvideerida. Selleks tuleb kõigi kitsarööpaliste soomusrongidega peale tungida Valga-Ruhja sihis. Polk. Puskarit käsin oma väerindel kõik vabad soomusrongide väeosad vabastada ja Valka üle viia. 3. polgu pataljon polku tagasi anda. 3. diviisi peab uuesti kõik oma jõud koondama ja ka Pärnu kaitsepataljoni ära kasutama, et Ruhjat tagasi võtta. Valka saadetakse Narva väerindel üks pataljon. Kapten Parts sõidab välja soomusronge juhtima.

Laidoner.

Tagavarapataljon oligi juba teel Valka, teised olid tulemas. Kuid sellest teadmisest, et abiväed tulevad, ja ülemjuhataja käsust oli veel vähe, et rindes tekkinud auke kinni topida ja enamlasti pidurdada.

Soomusrongide divisjoni staabis on nõupidamine. Otsustati kahest Valga komandandikomandost – eesti ja läti omast – ja soomusrongide teenistusse tulnud soomlastest moodustada löögigrupp, kes lipnik J. Kriisa juhatusel peab enamlaste rindest läbi murdma ja nende seljataga segadusi tekitama, mis sunniks enamlasti oma edasirühki pidurdama.

28. aprilli hommikul kell 3 asus löögigrupp Valgast teele. Kava kohaselt pidi grupp just Valga juures asetseva Pura mõisa kohal katsuma enamlastele seljataha pääseda, aga kui see seal võimalik ei ole, siis pidi Kriisa oma äranägemise järgi läbimurdekoha valida.

Pura mõisas selgus, et kevadise suurvee tõttu oli siin läbipääs võimatu. Liiguti Härgmäe suunas edasi. Teel saadi informatsiooni olukorra kohta: enamlasted olid kiiluna tunginud 3. polgu osade ja 6. polgu 2. pataljoni vahele ja püüavad polku vasakult haarata. Vastu olevat saadetud paar rühma õppekomandost, 2. pataljoniga olevat asjad veel hal-

vamad. Enamlaste survele on roodude vaheline side katkenud. Iga rood taanduvat ise suunas, aga kus nad asuvad ja mis nendega on sündinud, ei teadnud keegi. Üks rood olevat Taagepera mõisa taandunud. Oli teada ainult pataljoniülema, kapten Jaaksoni ja ühe rooduülema, kapten Virro asupaik. Nad asusid Härgmäe mõisas, aga valmistusid sealt kohe lahkuma, sest enamlasted olid paremalt poolt neile seljataha minemas.

Informatsiooni andja kapten Triik, kes tundis hästi ümbruskonda kui ka vaenlase asukohta, andis väärtuslikke näpunäiteid lähenemise võimaluste kui ka soodsama pealetungikoha üle.

Härgmäele jõudnud, soovis Jaakson, et löögigrupp vahetaks kapten Virro roodu ära, sest mehed olevat surmani väsinud, ja soovitas:

"Vahetage nad ära, minge siis vasemalt natuke peale ja hirmutage pisut enamlasti, et meil oleks võimalik korralikult taganeda ja korraldada."

"Taganemisest ei või olla juttugi! Käsk on enamlaste rindest läbi tungida ja kiirelt nende seljataga tegutsedes neid endid sundida taganema!" on Kriisa kõikumata seisukoht.

"Niisuguse väikese salgaga enamlastest läbi murda on võimatu, veel vähem neid tagasi visata! Minu mehed ei ole praegusel momendil lahingukõlvulised," on Jaaksoni arvamine.

Löögigrupiga ühines ainult paar meest, kes maastiku- ja teejuhtidena olid hädavajalised.

Küngas, org, kuppel metsaga ja nõgu, veidi lainelist lausikmaad ja jälle küngas ja nõgu – selline on Härgmäe maastik. Hea pealetungiks, hea ka kaitseks, ja seda just eriti nüüd, kus mõned nõod olid veega täitunud, mis raskendas küll edasipääsu, kuid kergendas seda teisest küljest, kuna enamlasted neis kohtades lootsid looduse kaitsele ega oodanud pealetungi.

Ühest sellisest veega täidetud orust, mõisast paremal, kavatsetigi läbida enamlaste rinne. Enamlased asusid Härgmäe mõisa esiseis kaevikuis, kust nad aga ei saanud orgu tule alla võtta.

Enamlased ise valmistusid rünnakule. Osa oli juba väljunud kaevikuist, kuid tõmbus, märgates abiväe saabumist, kaevikuisse taga-

si. Soomlaste juht kapten Uski, ikka täis tegevusiha, tuli mõttele enamlasti eksiteele viia. Ta laskis salgal käia kolm-neli korda ümber ühe mäekupli. Esiküljelt oli see liikumine enamlastele nähtav, kuid tulistamiseks ebasoodus. Nagu hiljem vangide seletustest selgus, oli kapten Uski kavatsus õnnestunud suurepäraselt.

6. polgu rood oli siiski tagasi tõmbunud, see tegi ülesande raskemaks. Osa mehi paigutati roodu meeste asemele kaevikusse, et punased ei saaks mitte lausa ilma karistamata neid sisse võtta. Läti komando asus paremale nõlvakule ja pidi oma tulega vaenlase tähelepanu enestele tõmbama. Soomlased jäid varusse. Peajõud olid oru suudmes kupli varjus. Ühele kingule, kust avanes suurepärase tulistamise võimalus, asusid kuulipildujaga 2. laiarööpmelise soomusrongi sõdurid J. Kangur ja E. Siimer. Nimetatud sõdurid olid lähetatud Valka ühes kuulipildujaga, mis vajab remonti, ja neil oli 3 puhkuspäeva kasutada. Kuuldes aga Valga kriitilisest olukorrast, loobusid nad oma puhkusest, parandasid kiiresti kuulipilduja ja tulid salgaga kaasa.

Saabub aeg. Mehed sööstavad nagu vibust lastuina orgu. Vesi orus ei ole eriti sügav, ulatub kohati vaid poole kehani. Ehkki vesi on jääkülmal, ei märka keegi seda. Erutus on teinud inimesed tuimaks.

See ootamatu rünnak ootamatult kohalt viis enamlased segadusse. Kõige hädaohtlikum koht oli juba läbitud õnnelikult, kuid enamlased olid jõudnud endid pisut koguda ja alustasid tulistamist. See toimus siiski pigemini huupi, neil polnud õiget ülevaadet. Rõkkavad kuulipildujad ja püssid. Läti komando täidab oma ülesannet hiilgavalt, nad otse külvavad vastased üle kuulidega, nii et see ei saa peagruppi üldse tule alla võtta, haavata saab ainult teejuhina kaasa tulnud sõdur.

Varsti jaguneb salk kolme ossa ja tungib järjest sügavamale enamlastele seljataha. Igal osal on edu, pealegi pole vaenlasel siin kuigi suuri jõude. Grupid tiirlevad vaenlase seljataga. Härgmäe esiseis kaevikuis istuvad enamlased aga rahulikult edasi. See häirib. Aga aega ei ole selle üle pead murda, sest enamlaste varu on lahinguväljale ilmunud. Salk, mida juhib lipnik Mets, taandub juba, on viimane aeg soomlasti välja tuua.

Soomlaste ahelik võetakse suurtükitele alla, üks mürsk langeb soomlaste vasakule tiivale, haavates paari soomlast. Ahelikus tekib väike võnkumine, see vihastab kapten Uskit ja ta müristab:

"Perkele! Joondu! Edasi – marss!"

Soomlaste ahelik joondub nõörsirgeks ja läheneb otse joostes enamlaste kaevikule. Järsku kerkib kaevikust püssitäägil valge lipp!

Ahelik peatub kaevikute ees. Kaevikuis asuvate punaväelaste seisukord ei ole tõesti kuigi hea. Kuskil nende taga keeb lahing, eest tungivad peale hulljulged, surmapõlglikud mehed. Lipnik Mets on oma salgaga taandudes jõudnud neile vasema tiiva kohale.

Tekkis kauplemine vangiaandmise juures, kuid lõpuks andis vangi 120 meest, neist kolm ohvitseri, ühes kahe korras kuulipildujaga. Vängilangenud olid punalätlased, nende hulka oli eksinud ka keegi taanlane.

Pealetungimine hargneb edu tähe all edasi. Nii soomlased kui komando mehed võistlesid omavahel julguses.

Tuleb käskjalga ja teatab, et kapten Poopuu nõudvat lipnik Kriisat telefoni juurde. Viimane keeldub minemast, sest enamlased on asunud täiel rindel vasturünnakule, on juba langenuid ja haavatuid. Aga käskjalga tuleb uuesti ja teatab, et nõutakse Kriisa tulekut, kui ei tule, antakse sõjakohtu alla.

Kriisa jõuab Jaaksoni staapi ega saa veel telefoni kättegi, kui juba kapten Jaakson hüüab:

"Kriisa! Mehed põgenevad, loopides püsse maha!"

Kriisa, astunud akna alla, võib näha sedasama. Mis on siis juhtunud? Soomlased põgenevad kõige ees!

Kriisal õnnestub osa oma mehi kinni pida, kuid soomlased olid silmapiirilt kadunud. Jõudnud tagasi hiljutisele lahingutandriale, valitses seal vaikus. Ka enamlased on kadunud. Ei leita sealt ühtegi meest, kus põgenike jutu järgi pidi olema sadasid.

Soomlased olid peagi Valgas ja seletasid suure õhinga Poopuule: "Ambusime, ambusime, aga punaseid tuli nii palju peale, et kõik on langenuid, Kriisa ja kõik!"

Suur oli nende üllatus, kui nad oma jutu pärast välja naerdi ja kui nad kuulsid tõelist

olukorda. Ka nemad ei saanud sellest punaste kadumisest aru.

Lõpuks leiti ka punased üles. Ka nemad olid taganenud. Seega oli Kriisa ülesanne täidetud. Sellele vaatamata rünnati uuesti enamlasti ja sunniti veelgi tagasi tõmbuma.

Ühes kapten Partsi saabumisega jõudsid ka oodatud väeosad kohale. Olulise tähtsusega oli Naukseni raudteesilla parandus. 29. aprillil sai sild valmis. Pealetung võis alata.

1. polgu üks pataljon al. kapten O. Pajusoni juhatusel sai ülesande minna üle Härgmäe ja vallutada Varna sild ja edasi liikuda Luike sihis. Pataljon tungis koos 6. polgu 2. pataljoniga ja lipn. Kriisa salgaga Varna silla sihis peale. Kriisa sai haavata, kuid jäi algul rivisse edasi. Enamlased osutasid siin õige suurt vahvust, sest vastas olid 9. läti kütipolgu ja Riia Läti Nõukogude kütipolgu osad. Turna mõisa all kestsid lahingud pikemat aega, sellest lahingust võtsid ka 3. polgu 9. ja 11. rood osa. Viimaks õnnestus 3. polgu roodudel mõis rünnakuga vallutada. Pataljonid omakorda vallutasid Kogenbergi, Viigandi, Kureli ja Kaarküla mõisa. Kuid peaeesmärki – Varna silda – ei suudetud vallutada. 1. polgu pataljon oli liiga tagasihoidlik.

Soomusrongide tagavarapataljon sõitis ešelonis Pikksaare jaama, kust vaenlane polnud kaugel. Kolm roodu lipnik Kõõseli üldjuhatusel tungisid peale raudteest lõuna pool. Säde jõe ääres algas lahing ja vaenlane paisati tagasi üle Ruhja-Kureli maantee. Roodud liikusid tihedalt vaenlase kannul ja õhtuks jõuti Liebeti vabriku alla välja, kuid selle vallutamise ebaõnnestus.

Õõsi siis harilikult lahinguid ei löödud. Oli vaja puhata. Öötööd tegid ainult soomusrongid.

1. mail algas pataljoni rünnak Nausküla mõisale. Ehkki pataljoni üks rood oli jälle kohale saabunud, äpardus esimene katse. Kaks rooduülemat said haavata. Pataljoniülem oli ikka pealetungi otsejoones suunanud – taheti rinnaga sisse murda. Aga see moodus ei viinud sihile. Nüüd asus 4. rood lipnik Otsa juhatusel mõisa paremalt haarama, toetatud soomusrongist. Kuid selgus, et tol ajal, kui sõjanõu peeti ja kurjustati, olid enamlased nii mõisast kui jaamast jalga lasknud. Nagu eespool tähendatud, langes Ruhja Mõisaküla poolt pealetungiva soomusrongi kätte 1.

mail. Loomulikult pidid punased siis taanduma, kahe tule vahele nad ei tahtnud jääda.

Meie kätte langes üks enamlaste üksuse ülema ettekanne Ruhja sündmuste kohta, mis järgmiselt kõlab:

"Nagu juba varem teatasime, lõpetas meie ootamatu pealetung 25. aprillil vennastamise. Seal, kus meie vastas seisis "punased valgekaartlased" (6. polgu 10. rood, A. H.), tulid need otsekohe meie poole üle. Ainult Härgmäe ja Stakelni teede suunas, kus valged meelt heites vastu panid, oli edu väiksem. Kõige suurem edu sai osaks meie vasakule tiivale, kus vangi langes terve valgete staap, kes tabati une pealt (6. polgu 3. pat. staap, A. H.). Peale selle langes vangi allohvitseride kool pärast juhi, mingisuguse polkovniku tapmist meie poolt. Löögi raskuspunkt oli suunatud Pikksaare peale. Seal langes meie saagiks sõdurite pood, mida valged veel ei olnud jõudnud avadagi. Tühjendasime selle lõplikult. Jaama juures surmati meie poolt valgete ohvitser, kes jaamast katsus päästa telefoni. Siis aga ilmus valgete soomusrong. Et meie suurtükid juba kaugemale olid viidud, tuli küttidel metsaserval, jaama lähedal, sisse kaevuda. Meie vasak tiib jõudis välja Platerisse. Kuid valged jõudsid peale eestlaste juurde tõmmata soomlasti ja Ulmanise poolt petetud lätlasi, kes meid visade võitluste järel sundisid taanduma soodsamatele positsioonidele. Ruhja langes tagasi valgete kätte ja tugeva surve all taandusime Säde jõe taha."

Enam-vähem vastab enamlaste kokkuvõtte sündmuste käigule. Allohvitseride kooli all tuleb arvata 6. polgu õpperoodu, kes sai kannatada tõrkuvate roodude süü läbi, ja ta ülem ltn. J. Jürvetson langes. Polkovnikuid meil siin kandis, peale 6. polgu ülema al. polk. J. Puskari, polnud.

Sündmused Valga-Ruhja all olid äratanud ka Tallinnas viibivate liitriikide sõjaväeesindajate tähelepanu. Nii sõitis Valka USA major Deveraux. Major oli veidi hiljaks jäänud. Valga lähedal olid võitlused lõppenud. Ruhja all oli veel lahinguid ja seal võisime sõda ameeriklasele näidata.

Major oli kohe nõus Ruhja sõitma, et aga bolševikke näha. Sinna jõudes selgus, et enamlased olid ka Ruhja alt taganenud. Major soovis näha eesliini. Kõige lähemal pidid

enamlaste asuma Salatsi jõe ääres, kus nende vastas seisis Viljandi kooliõpilastepataljon. Mind huvitas kooliõpilastepataljon, sest seal teenisid ka Põltsamaa kooliõpilased, kes poole aasta eest suure innuga olid tegelnud sõjalise õppusega.

Sõita oli kuue-seitsme kilomeetri ümber. Maastik on siin ilus. Kevad saabus vara ja äkki, mis veel omakorda suurendas maastiku ilu.

Major Deveraux oli üpris vaimustatud. Sõites patareist mööda, palus peatuda. Teda kui suurtükiväelast huvitasid suurtükid. Aga neid nähes polnud ta imestusel piiri ja ta küsis, kas siis neist saab ka tulistada. Need olid ilma kompressorita, vana tüüpi suurtükid, nn. "konnad". Major ütles, et nägevat seda tüüpi esimest korda. Suurtüki kekslemine tegi talle nalja. Ta küsis, kas sellest torust üldse võimalik on täpselt tulistada ja miks pole siis paremaid, sest sellised kõlbavat vaid sõjamuuseumi.

Võisime talle vastata, et õnn on, et meil niisuguseidki on. Ja major tulistas nii mõnegi mürsu punaste suunas välja.

Käisime ka eesliinil, kus asusid tragid kooliõpilased. Enamlaste seisukohad olid vahetus läheduses, käisid üksikud paugud, seega oli asjal veidi sõjahõngu juures.

Major oli oma uudishimu rahuldanud, ehkki tal siin suurt midagi näha polnud. Ta seletas heal meelel, et ta olevat nüüd tegelikult bolševikkudega sõdinud ja eestlastega relvavend ning liitlane.

Lubas liitlaste komisjonile hea aruande esitada ja soovitada, et meile antaks korralikumaid relvi ja laskemoona.

"Relvi tuleb teile anda, mitte raha eest müüa. Olete ju läänetsivilisatsiooni kaitsevall." Lisas veel juurde, et liitriikidel on relvi külluses ja nad ei vaja neid enam.

Ei tea, kas lahke majori ettekandele omistati mingit tähelepanu.

Et major pidi järgmisel päeval juba Tallinas tagasi olema, sõidutasime ta soomusrongiga Valka tagasi. Ruhjast ei liikunud reisirongid.

Tagasisõidul päris ta ühte kui teist eestlaste, lätlaste, soomlaste, baltisakslaste ja venelaste üle. Ka Eesti iseseisvuse küsimus huvitas teda. Siinsed olukorrad olid majorile *terra incognita*, nagu tema sageli naivistet

küsimustest järeldada võis. Kuid see oli ka arusaadav. Milleks oli ühel USA majoril varem vaja süveneda eestlaste, lätlaste või soomlaste ajalukku ja muredesse?

Teda huvitas, kas saaks kuskilt osta ülevõtteid meie sõjast. Osta polnud neid võimalik, paar päeva hiljem saatsin omad pildid. Major kviteeris viisaka tänukirja ja paki hea tubakaga.

Võru, Valga ja Ruhja all sõjategevus rauges.

Ka meie vajasime puhkust ja paar järgnevat nädalat olidki võrdlemisi rahulikud.

Tõsiselt kulus see vaheaeg nagu marjaks ära ja seda vaheaega peaks nimetama vaikusseks enne ja pärast tormi.

Senised võitlused sarnanesid suure tormipuhanguga, mis puhastas maa vaenlasest, järgmised kroonisid vabadusvõitluse.

Olukord Narva rindel

Peale Narva taasvallutamist kestsid Viru rindel kohaliku tähtsusega võitlused, mis suuremaid muutusi rindesse ei toonud.

Agaramad enamlaste väeosad, eesti punased polgud, olid rindel asendatud puht vene väeosadega, kellel polnud suuremat tahtmist üle piiri Eestisse tungida, olgugi et kõrgem väejuhatas seda meeldi soovis. Distipliin oli punaväes alles lodev.

Selline passiivne olukord võimaldas meie väeosasid lõunarindele saata, nagu 1. ratsapolku, 5. polku, "Kalevi Malevat" jne. Ega küll sellepärast kaitsjate arv väga ei vähene nudki. Põhjakorpus kasvas päev-päevalt. Selle 1. brigaad polk. F. Georgi juhtimisel võttis osa rindest Narva jõel oma kaitse alla. Aprilli alguses koos Balti pataljoniga ta isegi ületas Narva jõe, vallutades rea külasid ja võttes seal uue rindejoone sisse.

Samal ajal tungis osa Põhjakorpuse 2. brigaadist polk. Bulak-Balahhovitši juhatusel üle Lämmijärve ja vallutas Raskopeli ja Oudova, kuid pöördus sõjasaagiga tagasi.

Punaarmee juhatas, nähes, et Narva vallutamine ei ole läbiviidav, valas oma viha Narva linna peale välja, võttes selle mitmel korral raske suurtükitele alla. Eriti raskelt kannatas Narva 25. aprilli pommitamise läbi. Palju eraisikuid sai surma ja palju maju põles

maha, kusjuures tuhanded inimesed jäid peavarjuta.

Paar sõna seletuseks Põhjakorpuse üle. See koondati jaanuari alguses Rapla ümbrusse. Polkovnik G. Neffi asemele määras kindral Laidoner korpuse ülemaks polkovnik K. Dzerožinski. Pikapeale saigi korpus jalad alla. Esmalt asus rindele Lämmijärve rajooni 2. brigaad kindral-major A. Rodzjanko juhtimisel ja selle järel asus 1. brigaad Viru rindele Narva jõe keskjooksule.

Rahvas suhtus Põhjakorpuse suure umbusaldusega, aga liitriikide soovil pidime korpus igati toetama. Laidoner soovitas Põhjakorpusele Pihkva rajooni oma pealetungi lähtekohaks valida, kuid korpuse juhatus ja Vene pagulaste keskus Helsingis kindr. Judenitšiga eesotsas soovis Narva alust, sest siit olevat Petrograd kõige lähemal ja selle vallutamine olevat nende esimene siht.

Laidoner pidi järele andma ja aprillis koondati kogu Põhjakorpus Narva rajooni. Kuigi olime teadlikud nii valgete venelaste juhtkonna ja kindral Judenitši mittepooldavast suhtumisest Eesti vabariigisse, olime siiski sunnitud neid abistama esiteks sõja huvide ja teiseks liitlaste survel.

Põhjakorpus valmistus oma esimesele pealetungimisele ja ülemjuhataja lubas nende operatsiooni toetada sõjalaevastikkudega Soome lahes ja Peipsi järvel.

Põhjakorpus alustas oma pealetungi 13. mail. Ka Balti pataljon läks üle korpuse koosseisu ja pealetungile. Ka ingerlaste pataljon võttis osa sellest pealetungist.

Ingerlased olid Eestisse põgenenud kas läbi rinde või isegi Soome kaudu, et aga

pääseda kommunistliku terrori käest. Ingerlased moodustasid oma rahvuskomitee ja kokkuleppel Vabariigi Valitsusega hakkas see oma pataljoni formeerima, mis hiljem ingeri sõdurite arvu kasvades sügisel polguks ümber nimetati.

Merelt toetasid korpuse pealetungi Inglise ja Eesti sõjalaevastik. Viimane laskis 15. mail dessandi Luuga lahes maale. Järgnevalt tehti dessant Kaporje lahes, ähvardades punaarmee paremat tiiba. Mõlemast dessandist võtsid ingerlased osa.

Venelaste pealetung edenes hästi. Petrogradi suunas vallutas korpus tähtsa Volossovo sõlmjaama. Lõunasihis vallutas Balahhovitš koos läti pataljoniga Oudova ja jõudis Želtša jõeni välja. Meie Peipsi laevastik vallutas Raskopeli sadama.

Punaarmee poolt ettevõetud vastulöökk andis mõnevõrra tulemusi, eriti ingerlaste lahingulõigis, kes kandsid raskeid kaotusi. Rinne tuli natuke tagasi. See ebaedu oli tingitud rohkem valgetest enestest kui punaväe tublidusest. Algasid jälle intriigid. Ka ingeri väeosa oli pinnuks silmas. Sel võeti isegi ajutiselt relvad käest.

Korpuse juhatus reorganiseerus ja korpus asus uuesti pealetungile, mida soodustas omakorda mäss 14. juunil Krasnaja Gorka kindluses. Garnison, ca 5000 meest, tõstis mässu, soovides vabaneda kommunistide ikkest. Kindlus võeti Kroonlinnast raske suurtükitule alla ja garnison jooksis laiali. Ingerlased asusid kindlusse. Kesk juuniks oli Põhjakorpus jõudnud oma pealetungi hari-punktile.

MARY HARTMAN

Biitlitest ja lõhnast

Olen kuulnud, et kunagi panid sotsialistlikud muusikakriitikud ja kombulusvalvurid ansambli "The Beatles" väga lihtsalt paika – selle ansambli aeg saab niikuinii ükskord läbi. Tema täht ongi juba loojumas. Ja siis soojendab **meie** noorte südant taas helge nõukogude estraadi- ja massilaul, **nende** noored pöörduvad aga tagasi muusikaklassika juurde – kusjuures loodetavasti sedalaadi klassika juurde, mida ka omaaegses N Liidus lubati ja mängiti.

Niisama lihtsalt pandi mõnegi Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi ametliku kirjandusjuhi poolt paika ka tollast uemat eesti kirjandust. Äärmiselt mõjusad olid hinnangud *à la* "autor on alles oma teed otsimas", "autorit ei tunta veel kuigi laialdaselt", "autor esitab küsimusi, kuid ei anna neile vastuseid", "Sellelaadset loomingut, kuid märksa kõrgemal kunstilisel tasemel tunneb maailmakirjandus juba mõnda aega, siin pole midagi uut". Sellised hinnangud erutasid väga EKP KK kultuuriosakonda, tsensoreid, kirjandusteaduse tollaseid tippjuhte ja muidki iga taseme denuntsiante ning põhjustasid mõnegi autorikäsitluse ärakeelamise olgu teadustööna, konverentsiettekandena, raadiosaatena vms.

Niisugust, mis tahes analüüsi välistavat suhtumist kirjandusse (ja ka muudesse vaimutegevuse tulemustesse) nimetas üks arukas inimene tollal **kadevõimetuseks**. Kadevõimetus on õige sobiv väljend, sest tihti polenud kirjaniku nullimise põhjuseks

mitte hirm kusagilt pähe saada, vaid küündimatus, harimatus ja kirjandusliku kuulmise puudumine. Kadevõimetusel oli juures kergelt vinav lehk, kadus tahtmine vaielda või midagi selgitada, tekkis soov võimalikult kaugemale eemale tõmbuda.

Mainitud isikuomadus on suure osa oma ühiskondlikust võimsusest kaotanud. Tema kandjal pole enam kusagil lõpliku otsustamise ainuõigust, ta on taandanud üheks võimalikuks vaidlevaks (või seisukohta võtvaks) pooleks. Kuid päris kaotajaks ei tunnista ta end kunagi ja päriselt ei vaiki ta ka kunagi.

1994.a 28. veebruari "Postimees" pühendab oma kultuurikülje **Tartu kirjanduselu jubile H.P.-le**. Intervjuust H.P.-ga selgub, et parim kirjanik on surnud kirjanik ja et uue vaimuse märke (mille najal saaks väljuda praegusest vaimsest kriisist) on veel vähevõitu. Nii et kestmas on kurvavõitu interreegnum. Tänapäeva Tartu vaimu tähtis esindaja usub siiski eesti kirjanduse uude jõulisse läbimurdesse, oodates pikisilmi kultuurkapitali seadust. Muuhulgas mõtiskleb H.P. sellegi üle, kellele kirjanikest võiks juba eluajal ausamba püstitada:

"Undiga ka ei lähe maailma vallutama. See probleemistik, milles Unt eksleb, on maailmas sedavõrd sisendusjõuliselt läbi kirjutatud, samas helistikus sama kvaliteetseid kirjanikke leidub mujalgi küllalt. Undile omastele psühholoogilisusele, hämaratele tagamaadele, patoloogilistele on Läänes alates Freudist mängitud tunduvalt rohkem, kui vastu võtta suudetakse."

Selle tsitaadiga on küll nii, et kust otsast ka ei nuusuta, lõhn on tuttav.

VAATENURK

DORIS KAREVA
Küpressi ja rabarbri vahel

EMIL TODE. PIIRIRIIK. Romaan.
"Tuum", Tallinn, 1993. 188 lk.

Angelo, paberist laudlinale kirjutatud ja sealt välja käristatud aadressi käekotti pistes, vastates põgusa naeratusesaga Su õhturaugele õhusuudlusele, tõustes ja lahkudes olin peaaegu kindel, et ma Sulle kunagi ei kirjuta. Mõni kuu hiljem aga juhtus midagi, mis sundis mind meelt muutma.

See oli E.T. raamat, sulnis ja sundimatu, mis ühel pärastlõunal jahedast silmividutavast päikesepaistest mu ette lauale ilmus. Võluv, vooljas, võrgutav raamat, ei külm ega kuum, just paras; raamat, millele antakse preemiaid ja mis tõlgitakse kohe mitmesse keelde – esmajärjekorras prantsuse, olen ma kindel –, mida Sa võid varsti lugeda. Ma tean, Sa ei vaevu – ja võib-olla sellepärast ma Sulle kirjutangi, õieti mitte sellest raamatust, vaid millestki muust, mis suletud silmade taga, pimedas punases valguses otsekui ilmutuslahuses piirjooni hakkab võtma...

Nii siis, Angelo – (kummaline, ma ei tea tegelikult isegi, kas Su nimi, mille tüvi eufemismina meespaari meespoolt märgitseb, on üldse Su pärisnimi – aga mis siis?); selle asemel et alustada kirja millegi ilusa või vähemasti intrigeerivaga (*angel dust* heroini tähenduses vms), kirjutati otsekui unes, painatuna millestki, mis on Sinuga seotud ja mis vististi puudutab kõiki, kes Sinuga seotud.

See raamat, lummav emailtoode, kütkestab tõepoolest; ta kõneleb ahvatlevaist paikadest – paikadest, kus luurab maailma ilu, mis peibutab ennast puruks lööma; veatu, vetruv ilu, mis äratav rüvetamistungi.

Või oli see kiivus, mis minus viivuks vilksatas – magus valu, armukadeduse mürk?

Sinu tabamatu lähedus neil lehekülgedel meenutas midagi ammuunustatut, allasurutut, mahasalatut, lõi võbelema nagu vaevuaimatav piin. See on haigus, hõõgav haigus, mida põevad kõik, keda Sina oled kunagi

kallistanud – haigus, millele ei ole veel leitud nime.

See ei ole eelmise sajandilõpu *spleen* ega selle sajandialguse *nausée*, kuigi sarnaseid jooni leidub; see on *nullité*, eimiskisus.

See, keda Sina embad, muutub läbipaistvaks, läbituks, nõrgub aegamööda tähendusest tühjaks. See on enda jaoks vaevu tajutav vaev, mille teistes aga eksimatult ära tunneb – näe, seal ta läheb! Paberõhuke ja seest tühi; naeratava kergusega kandumas mööda maailma uisujääd, kütkestavalt, osavalt, osavõtmatult kirjeldades möödalibisevat, olematut elu. Kõik, kes on Sind armastanud – kujutlenud armastavat – on kui tulise rauaga märgitud; neil ei ole enam lootust pääseda, kogu küsimus on selles, kui kaua keegi veel vastu peab.

Petta tuleb iga päevaga üha rohkem, näen ma Sind ütlemas – oma vastupandamatu naeratusesaga, kiirgavalt ligitõmbavate huultega – nii et ma pidin taganema, silmad sulgema, pead raputama; rebima end kogu jõudu kokku võttes lahti sellest õhkkergest nähtamatust keerisest, mis juba mu ümber liikuma oli lõõnud, elektrina elev, ohtlik; neutron.

Ükskord tuleb ju leida mingi lõpp – kasvõi vägivaldne?

Valisin suurima võimalikest vahemaadest – vaikuse. Ma ei mõista isegi, mis sundis mind alustama seda arusaamatut kirja. Olgu, oletame, et tahtsin rääkida sellest raamatust.

Oled Sa kunagi kuulnud koera kähedat ulgu madala taeva all, ähmasel talvapäeval, mis lõpeb vaevalt alanuna; lojakasel õuel, kus kemmergusse pääsemiseks tuleb jalga säärikud tõmmata? See on hääl, mis mulle meenub, kui kuulen kõneldavat **idaeuroopa kurbusest** (kurjusest?); see segaverelise hundi- või lambakoera (kumma siis?) hinges valitsev segadus, võõrandatus ja identiteedikriis; hõimu, hirmu ja alaväärsuse kompleks, leebuse märgiks hammaste paljastamine – see ei maksa ju midagi!

Maksab, Angelo, maksab. Aga arve esitatakse hiljem.

Kõik idaeurooplased vihkavad üksteist, väidab E.T. Tegelikult on "vihkamine", nagu ka "armastus", keelelised rudimendid, mille tähendus on mälukettalt juba kustunud. Konditsioneeritud maailmas eksisteerivad teised reaaliad – lõbu, melanhoolia, tüdimus, jälestus.

Angelo, magus lurjus, selgete silmadega petis, riivatu ja riivamatu, Sinu võlu seisneb Su võimes seista väljaspool sõnu; nad puhkevad Su huulil, hõljuvad ja haihtuvad – Sinu element on puhas, täiuslik bluff.

Sinagi, Angelo, oled õhuolend, "Ükskõikne".

Miks peaksin Sulle jutustama ühest kaugest riigist, selle metsa ja metropoli vahel kiikuvast kirjandusest, metamättast, mille otsas sünnivad kummalised kahepäised olenid?

Ma kõnelen Sulle siiski, Angelo, võib-olla just sellepärast, et Sa ei kuula; ma kõnelen ühest sündroomist, mis väljub selle raamatu raamest.

Mõjuvõimsast vanaemast pääsenud, haisvast **kemmergust** ummisjalu põgenenud kangekaelne laps, kes lõpuks välja murdunud; reetnud oma rassi, et olla vastu võetud võitjate hulka – mugavasse, mahedasse **vannitupa** sulgunud uurimaks, kuidas siis ikkagi ollakse inimene, kuidas elatakse elu?

Kuidas elatakse elu, mis ennast ei huvita, kõneldakse sõnu, mida ise ei usuta, raisatakse raha, mis endale ei kuulu?

Keset õhkkergeid krabisevaid pakendeid, sõnade sulgkergeid süüdimatuid keerukujusid – kõige all hiilimas ometi pime, pakitsev himu saada määratud ja rüvetatud, vägistatud ja käperdatud – himu see kõik ühel päeval sõjalennukitega sodiks pommitada. Nii et kivi kivi peale ei jääks!

Ah, Angelo, kui Sa vaid teaksid, kui aistiline on see maailmale valdavalt mõistetamatu keel! Lõbustav sulam küpressi pürgivusest, esteetilisest väljapeetusest – tühja ootuse ilust, pika teekonna kurbusest – ja rabarbri mahlakast toorest maalähedusest: mitte mõni uimane! Keel kui piiririik, nahk, mis katab ja kaitseb, kohtub ja kohaneb – veidralt elujõuline nagu kõik pookolendid. Uinuv hermafrodiit meis kõigis.

Angelo, ma juba näen Su leebelt iroonilist muiet, viisakalt hajutatud haigutust. Mida ongi mul rohkem öelda.

Loe seda raamatut ikkagi, lehitse mõnel hommikul kohvi kõrvale, murra ja maitse, pehme tuul marmorilaual lehti pööramas. Võib-olla ilmub samal hetkel samasse kohvikusse keegi, kes äratub Su tähelepanu, nii et Sa pöördud – ning samal hetkel on ta maailma võlu võrku püütud, kadunud laps. Võib-olla sünnib Sinu vaguralt pabelisest, nakatavast naerutusest veel mõnes indoeuroopa, idaeuroopa, jumal teab mis keeles veel mõni kummaliselt kaunis, mõõdetult leige, ühtaegu küpressi ja rabarbri, vaha ja raha järgi lõhnava teos, illusoorne ja ometi reaalne nagu piiririik.

Je t'embrasse, Angelo; ja nüüd viskan ma laudlinast käristatud aadressi siiasamasse küünlaleeki – ahju mul enam ei ole ja paberipurustajat veel mitte. Sinu tuttav naeratus ilmub ilmkergelt otsekui ilmutuslahusest (Ilmutusraamatust?) mu ette, kui silmitsen puhast paberilehte; Sinu raue viibe, kaduv ja kaugenev. Ma sulgen silmad ja raputan pead; me ei kohtu enam, Angelo – ja olgu see kirigi vaid kokkuvolditud paberlennuk lapse käest liuglemas tumedasse jõkke, voogude vahele, millesse teist korda astuda pole võimalik.

- D -

ARNE MERILAI Kuidas kerastus taras

AARNE VINKEL. AUGUST MÄLK.
"Eesti Raamat", Tallinn, 1993. 240 lk, 32 ill. (Eesti kirjamehi).

Lugejat, kes on läbi võtnud Arne Vinkli lühimonograafia "August Mälk" kõrgest sarjast "Eesti kirjamehi", ei tahaks raamatu lähema vaatlusega rohkem väsitada. Isegi on kõik selge – mahavaikitud kirjaniku asemel on meil nüüd au sisse tõstetud mees, mis suisa rõõmustab. Kasutan ettekäänat pigemini oma ideede paisutamiseks, mis igas punktis ei pruugi olla relevantsed. Professionaalse rikutuse tõttu ei saa ma küll hoiduda ka mõnest mõrust muigest, kuid Vinkli käsitluse kui sellise kiidan juba *a priori* heaks ja vajalikuks. Kui, siis lisaksin sellele veel ainult sisukorra,

mille kirjastus on (sadistliku rõõmuga?) trükimata unustanud.

Aarne Vinkel on läbi töötanud ulatusliku materjali ja sekundaarkirjanduse, töö annab hea ülevaate eesti kirjaniku arengust alates "hilisemast neoliitikumist, kui Saaremaa oli praegusega võrreldes poole väiksem", ja kui kirjaniku kodu "oli tollal alles vee all" (lk 7), kuni "uutmisperioodini" (lk 52), millal juba mulla all viibivale kirjamehele halastas lasteajakiri "Pioneer" (lk 101). Meenub Underi luuletus "Inimene", mis jutustab, kuidas see kord molluskina batüübiusest ja kalakudust lahti kisti ja siis evolutsioonilaineid läbides kultuuristati. Kuid Vinkel ei luuleta, tema relvaks on tõsiasjade konglomeraat. Monograafiat iseloomustab Mälgu arengu ja teoste põhjalik tundmine, esteetiliste ja sotsiaalsete seoste sügav analüüs. Mälgu evolutsiooni ja teoste tõlgendamisel esitab Vinkel uudseid vaatekohti, mis rõhutavad eesti klassiku seni tundmata väärtusi. Vinkel armastab ja hindab Mälku kõrgelt, kuid ei ole ülivõrdeline. Eriti siis, kui ta salgamata näitab, et "voolujoonelisest" ja "moodsa ühiskonna psühholoogiaga" Mälgust **oleks võinud** sündmuste teistsuguse arengu korral saada edukas nõukogude kirjanik ja "Õitsva mere" Hanneest näiteks Kortšagin. Uuri ja osutab korduvalt, kuidas ENSV sai Mälgust jagu (lk 136 jj, 158 jm). Vinkel tsiteerib peene tagamõttega originaali: "Üks lõtv põlv üle teise, pabeross veretute huulte vahel, nii ta seal kissitas silmi vastu päikest ja järsku tea kust tuli Hanneesele silmi ette kodutu kassiroju, kes lesib katusel, luu-nahk päikese ees. Seda oli ta ihaldanud, sellele mõelnud. Ja Hannes tundis, kuis sülg kogunes suhu – väljalartsatamiseks" (lk 95). Ja Vinklil on väga hea meel, et kaasmaalast Mälgust ei saanud siiski invaliidi. On selge, et Vinkel ei lähe kaasa "Nõukogude Eesti kriitikute ebaleva suhtumisega" Mälgusse (lk 230). Pigem pooldab ta kodanlikke kriitikuid, olgu Vabariigis või paguluses. Seetõttu ei näe minagi mingit põhjust kiskuda ideoloogilist kauna, seda enam, et kirjandusloolane saab oma objektist puhtteaduslike võtetega rahuldavalt jagu.

Hoolimata heatahtlikust suhtumisest olen aga veendunud, et Vinkli kui kirjamehe objektkeelne narratiivsus matub lugeja hinge. Autor lükkab oma võimsa sahaga Vähiku

väljakutelt kõik vähegi eenduva üheks kangruks kokku ja paneb tekkinud kuhjale nimeks "August Mälk". Kuid selline "maaparandamine" on meie kirjandusteaduses vana hea traditsioon. Kui ma ei eksi, siis nimetas Johannes Semper seda "sipelgausinuuse meetodiks", kui ta arvustas Eduard Laugaste karikatuuriuurimust. Betti Alver omakorda on võrrelnud seda betoneerimisega. See võib õige olla, kuid ikkagi on Vinkel omalt poolt käitunud korrektselt, sest üks ole Mälk ise ära teeninud sellise kuhja alla lämbumise. Ei olnud ju temagi mitte niivõrd rannaelu kujutaja, kuivõrd selle ekspluateerija. Kõik oli juba varem palju tundlikumalt öeldud Villem Grünthal-Ridala Saaremaa-luules, Tuglasel või Tammsaarel. Mälk on paratamatult sekundaarne, nagu näitab ka "Lagle episood" – raamatu keskne peatükk. Ometi on Vinklil õigus, kui ta tõstab Mälgu kõrgemale sotsialistlikest realistidest –, siis ka Smuulist, Hindist, Uustulndist ja Sinklist (lk 231). Autor on **Mälgu** hästi defineerinud, mistõttu teos täidab oma ülesande perfektselt, kuigi kahjuks ei või seda sama väita **Mälgu teoste** interpreteerimise kohta. Nende esitus on kaugel eksplitsiitsusest ja amorfne nagu õitsev meri isegi. Kui aga viimane ei olnudki võrdväärseks eesmärgiks, siis oleks võinud koormat kergendada või vähemasti paremini liigendada-rõhutada-fokuseerida.

Kirjandusteadlane esindab alati teatud vaimset võimu, mida enamasti ei varjatagi. Üks asi on lugu ise, mida ta jutustab, n-ö laiendatud propositsioon loogika mõttes, teine asi aga sellele propositsioonile rakendatud operaator, esituse jõud või suhtumine, sellele antud tähendus. Kõneaktide teooria eristab siin kolm tasandit: see, mida konkreetselt öeldakse, on **lokutiivne akt**; see, milline jõud sellele rakendub, milline **tegu** selle ütlusega sooritatakse, **illokutiivne akt**; kolmas tasand on aga publikule mõjumise **perlokutiivne akt**, mis enamasti ei allu enam ütleja kontrollile (vt J. L. Austin, How to do things with words. Oxford, 1975). Seega Austini näitel öeldes: "Mina ristin selle laeva Herra Stalniks," me oleme 1) midagi arusaadavat ja tähtsat ütelnud, 2) niiviisi üteldes ühtlasi sooritanud ristimise akti, mis ei ole see ütlemine ise, ja 3) šokeerinud maailma avalikkust (võib-olla täitsa tahtmatult, kuid Austini ar-

vates seda piinlikum). August Mälgu loo muudab eksplitsiitseks performatiiviks talle rakendatud operaator Juri Lotmani moto näol. Konkreetset Mälguisse ei puutu see moto üldse, kuid metatasandil, üle Mälgu maise keha, ei ole see tsitaat enam irrelevantne, sest osutab täpselt, kuidas Vinkel käsib oma teksti võtta. See ütleb, et järgnevat juttu tuleb mõista kui kirjanduslikku **võitlust**.

Lotman ütleb: "Kirjanduse ajalugu ei ole juubeliistung, see on võitlus. Võitlus, kus ei ole teada, kelle nimi kuulutatakse saja aasta pärast suureks ja kelle oma vajub unustusse. Kired möllavad, ning kõik – sõbrad ja vaenlased, geeniused ja andetud, need, kes kirjutavad poeeme, ja need, kes kritseldavad salakaebusi, on elusad osalejad selles elusas hoovuses, mille homne nimi on kirjanduse ajalugu" (lk 6). Kõik keeratakse kokku ja tarastatakse ühtsesse semiosfääri, mille rõngast keegi ei vabane, olgu aadlik luuletaja või mõrvar homoseksualist, ja sunnitakse omavahelist verist võitlust pidama. Sellest ka siinse arvustuse pealkiri, mis oleks võinud olla ka "Kuidas tarastus keras" või "Kuidas terastus karas". Kirjanduslugu on sellise tarastamise kõneakt, teatud tüüpi võimukasutus. Kuigi minu isiklik hoiak sellisesse semiosfääri keeramise suhtes sarnaneb Vaino Vahingu omaga, kes ütleb "Endspielis" uhkesti: "Keeldun selles osalemast", siis nähtuse roosat ja rõõmsat olemasolu ei kavatse ma sugugi eitada nagu sedagi, et ta ka minusse puutub. Sooritan ju kõneakte minagi. Ja Vinkel on oma võimukasutusakti viinud läbi vilunult ja *comme il faut*, hoolimata lokutiivse mahajäämusest illokutiivse ja perlokutiivse külje ees.

Kahjuks ei ole mulle ette tulnud ühtegi käsitlust otse kirjandusloolise kõneakti olemuse kohta, kuid hiljuti puutus mulle näppu feministliku filosoofi Rae Langtoni artikkel "Speech Acts and Unspeakable Acts" ("Philosophy & Public Affairs", 1993, Vol. 22, No. 4). Selles vaadeldakse pornograafiat kui kõneakti. Pornograafia on kõne (olgu pildis või tekstis), millega sooritatakse naise subordinatsiooni akt, sundides teda seksuaalse objekti staatusesse, nautides tema alandamist seksuaalsetes kontekstides. Samal ajal on see ühtlasi ka vaikimasundimise kõneakt, sest naise jaatus on nõusolek, kuid eitus erutab

nautijat veelgi rohkem. Naine ei saa protesteerida, et talle ei meeldi vägistamine, sest ta ei ole autoriteetne, tal ei ole ruuporit, sõnavabadust kasutav pornografeerija on aga autoritaarne võim, kes sunnib ühiskonnale oma aktid peale. Feministi seisukoht on: lähtudes Austini teooriast, mida Ameerika kohtupraktika muide juba ammu ka rakendab, tuleb pornograafiat käsitada kui subordineerivat ja diskrimineerivat **tegu** ja mitte lihtsalt kui sõnavabadust, ent tegu läheb paragrahvi alla. Pornograafia tuleks ära keelata samuti nagu rassism ("Mustad ei tohi häälitada!", "Naised olgu seksikad!" jne). Pornograafia mõjutab naise elu ka väljaspool konkreetset tegu, muudes igapäevaelu sfäärides, pärssides nende kui allutatute kõnet ja tegusid. See on karjув inimõiguste rikkumine, mis Läänes tehakse! Austini terminoloogias on tegu **verdiktivse** kõneaktiga: naist klassifitseeritakse ja takseeritakse mehe seksuaalse objektina ühelt poolt ja omavahelises seksapiilises konkurentsist teiselt poolt. See on veel küllalt objektiivne tasand, kuid teiseks sooritatakse ka **eksertsitiivne** kõneakt, n-õ võimupositsioonilt tehtud kohtuotsus, milles sisalduv subjektiivsus ei kuulu edasikaebamisele, on institutsionaliseeritud ja eriti alandav. Naine on kuritarvitatud ja vaikivuse olekus. Pornograafia kirjeldab (lokutiivne), sooritab (illokutiivne) ja põlistab (perlokutiivne moment) subordinatsiooni ja kõnepeetust.

Nali naljaks, kuid see on ju üsna ilmekas (tehniline) paralleel ka ühele süütule kirjandusloolisele lühimonograafia. Andku Vinkel mulle andeks, kuid eks ole minulgi üks monograafia ilmunud, nii et kolleegid. Sest kirjanduslooline uurimus sooritab kahtlemata verdiktivse kõneakti: ta klassifitseerib jne kirjaniku uurimisobjektiks, n-õ dehumaniseerib ühe humanisti (muidugi humanistlikel kaalutlustel), kelle veidrused kuuluvad kõik avalikkusele, isegi kui ta neid pingsalt püüab varjata (lk 219 jm). Jagatakse autoriteetseid otsuseid eluseikade ja teoste kvaliteedi kohta: "Kirjanik olgu eetilisel ja esteetiliselt täiuslik!", tehes seda ise sageli luitunult ja trafaretelt. *Quod licet Jovi...* Ja rohke tööga omandatud infomonopol lubab kirjandusloolisel sooritada ka eksertsitiivset kõneakti, paikapanemise otsust, kuhu sisse poetub teinekord nii mõndagi isiklikku olgu kohtualuse

või tema advokaatide suhtes. Nii nagu ütleb Lotman: "nimi kuulutatakse suureks", kuid võidakse sama võimu poolt ka unustusse suruda. Seetõttu on Läänes hakatud vältima surmaotsuseid: mine tea, mis mäng võis käia või kes on homme võimul. Nii et ka lühimonoograafia kirjeldab, sooritab ja põlistab subordinatsiooniakti. Ja miks ka mitte, sest kellegi käes peab ju jääme ots olema. On ju kirjandus ise samuti subordineerimine. Ka antud juhul näeme korduvalt, kuidas Mälk on ühte või teist inimest kasutanud prototüübina, sest kuidas ta saaski teisiti. Leena Krohni sõnul ongi kultuur nagu putukariik, kus käib pidev laipadest toitumise protsess, kus täna sööja on homme söödaks, kus praegune pealepressija litsutakse hiljem laiaks. Kord Piibeleht, kord Vestmann, kord objekt-, kord metakeel ja tagurpidi: ühtses semiosfääris nii geeniused kui ka nuhid.

Aarne Vinkli lühimonoograafia "August Mälk" on intelligentne ja elegantne raamat ja ainus, kes selle vastu võiks protesteerida, oleks tarastatud, karastatud ja kerra keeratud Kortšagin ise – olgu siis *contra* või *alias* Toomas Tamm.

EVE ANNUK Kui raske on olla ema...

KATI MURUTAR. MINA ISE JU! Otsapotsa lugu. "Elmatar", Tartu, 1993. 256 lk.

Vaevalt, et keegi meist eriti mäletab oma sündi või esimesi eluaastaid, aega, mil meie maailmanägemist ei kujundanud veel keel, vaid keele-eelne maailmataju. Kuidas võiks näha ümbritsevat väike laps, kes veel rääkida ei oska? Missugustena võiksimme meie, täiskasvanud, paista sellise väikelapse vaatenurgast? Kuidas kirjutada lapse keele-eelne maailmataju kirjanduslikuks tekstiks, luua keeles keele-eelne maailm?

Kati Murutar üritab seda teha oma kolmandas raamatus "Mina ise ju", mis on kirjutatud lapse vaatepunktist. KM püüab konstrueerida väga väikese lapse maailmanägemist tekstuaalsete vahenditega. Jutustamislaad on lineaarne: tekst algab lapse eostumisega ja lõpeb laps-minategelase kolmeaastaseks saamisega. Selles ajalises raa-

mistikus kujutatakse lapse silme läbi järgemööda prenataalset perioodi, sündi, imiku- ja väikelapseiga.

Lapse (eriti väikelapse) vaatepunkti kasutamine täiskasvanule mõeldud tekstis polegi väga tavaline võte. Meenub Viivi Luige "Seitsmes rahukevad", kus lapse maailm on aga hoopis teistsugune (ja usutavam): lapse tegutsemismotiivid on vastuolulised, temas on palju teadvustatud ja teadvustamata agressiivsust, ta ei lähtu ratsionaalsest täiskasvanuteloogikast nagu laps-minategelane KM-i raamatus. "Mina ise ju" laps on tulnud mingist müstilisest Sealpoolsusest, hingedemaailmast. Ta hing on olemas enne, kui ta endale keha saab (st juba enne eostumist). Hingedemaailm on maailm, kus elavad esivanemate hinged ja kus asus ka laps-minategelase (Oskari) hing enne sündi. Lapse kuulumine Sealpoolsusesse, kontakt sellega kestab KM-i teooria kohaselt kuni lapse kolmanda elukuuni. Pärast seda algab Üle Tulemine Siinpoolsusesse ja Üle Tulemise raskused. Üle Tulemine lõpebki lapse kolmeaastaseks saamisega.

Oskar on ennast teadvustav subjekt eostumise hetkest peale, öieti juba enne eostumist. Ta jutustab oma tekkimise, Siinpoolsusesse, Nimetamiste maailma tulemise lugu: "Nüüd algabki minu olemise lugu. Sest ühes linnas, tänavas, toas Maa peal juhtusid kokku minu Ema ja Isa. Ühes neist kasvas hingamise rütmis pool minust ja teises neist tuksles minu teine pool" (lk 5). "Nimetamiste maailmaks" kutsutakse tekstis last ümbritsevat ratsionaalset täiskasvanutemaailma, millega laps peab kohanema. See on maailm, kus "Ema ja Isa olid ammugi õppinud nähtuste olemust nime-tustega piirama" (lk 7). Laps peab hakkama omandama selle "nimetamise maailma" reegleid ja keelt, mis võimaldab asju ja nähtusi täiskasvanulikult klassifitseerida.

Ühtlasi käsitab KM lapse maailma kui vastandit täiskasvanutemaailmale, näeb lapses head ja puhast olevust, kes täiskasvanuks saades unustab ära oma esialgse hea loomuse. (Vrd teksti raamatu tagakaanel: "Kuula, mida Laps Sulle kõneleb, enne kui ta on saanud kolmeseks. Enne, kui ta on Sinult õppinud, kuidas tuleb siinilmas rääkida. Selleks, et hästi unustada.") Ometi räägib laps KM-i tekstis täiskasvanute keeles juba lootena, tal

on täiskasvanu teadvus ja arusaam maailmast. Veel sündimata, emaihus olles, peab ta emaga argifilosoofilist vestlust tõe-teemal. See on kahestunud teadvusega loode, kes näeb ümbritsevat maailma samaaegselt nii emaihus kui ka väljaspoolt, kõrvalvaatajapilguga, näeb seda, mida ta lootena kuidagi näha ei saaks. See kõikenägev ja -teadev monstrum-loode manitseb, moraliseerib ja targutab lakkamatult. Ta hajutab ema hirme eelseisva sünnituse ees, tuletab emale meelde "elu tegelikke, tõelisi väärtusi" ja peab ühendust esivanematega.

Ka lapse esimesi elukuid ja -aastaid ning ema ja lapse vahelisi suhteid kujutades jätkab KM seda müstifitseeritud väljenduslaadi. Kuigi imikupõlve esimesed kogemused peaksid olema keele-eelsed, kehalsed kogemused (nii väidab näiteks Julia Kristeva psühhoanalüütiline teooria), valdab Oskari nimeline imik raskusteta täiskasvanute keerulist keelt ja vaidluskunsti (vt ema ja Oskari dialoogi lk 52). KM esitab lapse vaatepunktina tegelikult täiskasvanu ettekujutust sellest, milline on või peaks olema laps, omistades talle samas müstilisi võimeid ja täiskasvanulikkust mõistust. Lapselikkust, st laps olemist, lapse väljenduslaadi ehtsust, peavad tekstis rõhutama sõnad nagu Otsapotsa, Illitilli, pepu, noku jne. Sõnad, mis täiskasvanud on välja mõelnud ja millega nad väikesi lapsi kõnetavad, kui tahavad näidata oma lastesõbralikkust. Taoline titatsev keelekasutus neutraliseerib selle, mis võiks täiskasvanu meelest tunduda lapse maailma sobimatu, nt seksuaalsuse (imiku tihe keheline kontakt emaga ja seksuaalne nauding sellest) või agressiivsuse. Ka emadus, emaks olemine muutub sellise titalikkust imiteeriva väljenduslaadi kaudu infantiilseks. (Nt lk 225: "'Äh, mehed!' põlastas Ema. Ja meie suur tüdruk pistis väikelele tüdrukule tissi suhu.") Ja isegi emane koer ei pääse sellest (vt "Koeraemadus").

Raamat ongi ühtaegu ka emadusest, nähtuna läbi väikelapse silmade, ja selle sõnumi võib kokku võtta lausesse "Kui raske on olla ema". KM on truuks jäänud oma lemmikprobleematale, "naisena sündimisele", naise kogemuse kirjeldamisele. "Mina ise ju"-raamatu järgi moodustavad naise maailma lapsed (ja soov lapsi saada) ning kõik muu

naise elus keerleb selle keskse vajaduse ümber. Lastesaamise ihalusega on õilistatud ka naise seksuaalsus KM-i esikraamatus "Naisena sündinud", millega KM saavutas pisut skandaalse kuulsuse. Traditsiooniliselt nähakse emaduses omakasupüüdmatut ohverdumist lastele, olgugi sel vähe ühist vastuolulisuses. Nii võib emaduse poole pöördumises ja "Mina ise ju" avaldamises näha katset "õilsa" teema ülesvõtmisega oma skandaalset kuulsust mahendada ja imidžit "parandada". Kuid selle kõrval tuleb märgata ka püüet kirjutada tekstiks naise tegelikku, emaduse-ideaalist erinevat elukogemust ja maailmataju ning tuua see kirjandusse "melhliku" vaatenurga kõrvale.

Ent "naisena sündimisest", naise kogemuse omamisest ei piisa, et huvitavat lugu kirjutada. Raamatu lõppedes ohkasin igatahes kergendatult, et see 200-leheküljeline ahistav titemaailm otsa sai. Kindlasti on olemas ka teisi võimalusi, kuidas sellest iseenesest huvitavast temaatikast kirjutada. Eesti keele võimalused ei piirdu ju kindlasti ainult täiskasvanute loodud titakeelsete sõnadega. Ja tekstis pidevalt esinevad suurtähelised abstraktsed mõisted, mis on mõeldud sügavust ja tähendusrikkust lisama (Üle Tulemine, Sealpoolsus jne), muutuvad lõpuks lihtsalt tüütuks.

M. EDNAT

EERO JOHANNES. LINNUD. "Katherine", Tallinn, 1993. 197 lk.

Armas härra Johannes, nüüdseks oleme siis mõlemad esikteosega maha saanud. Teil on ette näidata "Linnud", minul järjeromaani "Prunt ette" I osa "August". Algajate esimesed katsetused – õhukesed ja rabadad.

Ega neil kahel rohkem ühist olegi. Mind huvitab meie argiellu põimuv igamehepõnevus, Teid ühiskonnakriitiline kriminaalulme. Teil on noore mehe globaalne haare, loodetavasti ei lase Te ajal seda nudida.

Muide, peakirja olete nutikalt valinud. Eneseiroonia on parim relv kriitiku peletamiseks. "Linnud" eeldab, et Teil on ühe kaenla

all karguks Hitchcock, teises käes kepiks du Maurier ning mõlemaga on käepärane arvustajakrantse aupaklikus kauguses hoida.

Tegelikult pole Teie teoses tõsiseltvõetavat põhjendust nimelt LINDUDE vaenlaseks-valimisele. Mistahes elusliigi umbnõttimine andnuks sama tulemuse. Ehkki – tõtt öelda lõbustasin end mõnda aega tekstis esinevate "lindude" asemele "prostituut" või "lõbutüdruk" mõeldes. Tulemus oli ootamatu, soovitan proovida.

Liitagi pole Teie oma linnueelistuses Eesti kultuurikontekstis üksi. Miski kisub eestlasi vastupandamatult tiivuliste poole. Ons need alateadlikud mälestused ajast, mil ühes teiste sugulashõimudega veel veelinnurahvana kaljudesse parte kriipisime? Pole kunstivaldkonda, kus sulelised eesti soost looja külmaks jätaaksid – mõelgem rahvaluulest kunstkirjandusse vilksavatele aknale koputavatele tihastele ja romaaniavaresele, tuletagem meelde maalikunsti naturalistlikke vaikelusid lastud lindudega ning modernseid suliskuuks ideeväljendusi. Muusika on lindudega lausa triviaalselt seotud. Isegi meie teater pole nendeta läbi saanud – laval elati pingviinide elu ning Soosaare linnunägemusi. Üks korralikumaid Eesti filme kõneleb vaatlejast, linnuvaatlejast mõistagi.

Andestage mulle eelnev kõrvalekaldumine. Kirjanduse eesmärgiks peakski ju mõtte-tegevuse vilgastamine olema...

Siiski pöördusin Teie romaani juurde tagasi. "Lindudes" torkas mulle silma rõhutatud koomiksilisus. Teose kujutuslaad on piltlik, ütleksin isegi pildiline. Tegevus on kaadreiks hakitud, äärmuslikel juhtudel kangastub tegelase suu juurde mullike öeldava tekstiga. Mõtlemine tekitab mulli otse ajudest.

Kujutlesin, et taoline stiil peaks noortele ja lastele suupärane tunduma. Paraku hülgasid nii 9- kui ka 11-aastane katseisik raamatu solvavalt kähku. Peaks ehk 15–17-aastastega proovima?

Kunagi sarjas Karl Martin Sinijärv mind kurjasti selle eest, et mu raamatus ühtki posi-

tiivset tegelast polnud. Ta ei soovinud neist kellegagi samastuda (minul ei tekkinud ses suhtes küll mingeid raskusi). Teie vaieldamatuks vooruseks on salgamatu armastus kõigi oma kangelaste ja antikangelaste vastu. Neis on hollywoodlikku sarmi ja kergust, lahedust ja lihtsameelsust. Nad sobivad stiilselt tervikusse. Rõõmuks neile, kes sedalaadi asju armastavad.

Veel pisut arvustamisest. Millegipärast kahtlustavad kriitikud autorit pahatühti katseis lugejat alt vedada. Omal ajal heitis Oskar Tanner mulle ette, et lubasin oma tegelastel tema arvates olematuid viskimarke pruukida. Isegi juhul, kui taolised rüüped olemas on, ei suutvat lihtne leheneeger neid soetada. Kurb. Pruukinuks arvustajal teost vaid tähelepanelikumalt lugeda...

Kuid vabandage mu järjekordset hälbimist, tahtsin vaid märkida, et minulgi on Teie loodu suhtes mõned kahtlused tekkinud. Mõistagi annan endale aru, et tegu võib olla vaid loomingut ilmestava kunstilise vabadusega. Nimelt sundisid mind õlgu kehitama käimapeale saanud emafaasan (rase part – nii nimetas mind sõber, kui eriti lohmakas rüüs nähtavale ilmusin) ning kastanilehestikus (tihe ja rohke!) kahistav paabulind. Kindlasti on ka kilode kaupa värsket räime vitsutav hüüp vaid kunstiline probleem – või tehniline? Tegelikult on see kõik ornitoloogide mure.

Ja ongi aeg kohaltult pikaleveninud kiri lõpetada. Tegelikult tahtsin Teid omal kombel pisut lohutada või turgutada. Iga tegu toob tagajärje. Joobumisele järgneb kassiahastus, loomisele norg, munemisele... Tühjus kollitab ka kirja "suure bestselleri-meistri esimene romaan" taga. Ärge muretsege, kõik läheb üle, ehk on juba läinudki!

Jõudu, Eero Johannes, sest pealehakkamist ja sädet näib Teil jaguvat!

Siiralt Teie M. Ednat
Tallinn, 28. veebruar 1994

KALEIDOSKOOP

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist

November-detsember

Kujutavas kunstis on olnud mitmeid suuri ja erakordseid sündmusi. Amsterdami Rijksmuseum'is oli näiteks 1993. a 11. detsembrist 1994. aasta veebruarini näitus **Dageraad der Gouden Eeuw** ("Kuldse sajandi koidikud" – "kuldne" oli 17. sajand). Imetlemiseks olid väljas hollandi maalid ja tarbekunst aastaist 1580 – 1620. Paljude kulukate laenutuste tõttu oli see kõige kallim näitus, mida Rijksmuseum on kunagi korraldanud ja ka aastani 2000 korraldab. Rotterdams Boymans-Van Beuningeni muuseumi juures asuvas muuseumikvartalis avati Henk Chabot' muuseum. Chabot on huvitav maalikunstnik Rotterdamist, kes sakslaste hävitava pommi-rünnaku ajal 1940. aastal kaotas kõik oma teosed. Seetõttu on kogus tähtis osa pildidel, mida ta maalib ajavahemikul 1940 – 1945. Detsembri keskpaigast jaanuari lõpuni oli Singeri muuseumis Larenis väga ilus näitus Leo Gestelilt, maalikunstnikult ja joonistajalt. Gestel (1881 – 1941) kuulub koos Piet Mondriaaniga selle sajandi esimese poole tähtsamate hollandi maalikunstnike hulka.

Palavikuliselt tehakse plaane seoses kuulsa meistri Mondriaaniga. Nimelt on 1994 aastal maalikunstniku viiekümnes surma-aastapäev ja Mondriaani aasta. Seepärast korraldavad Den Haagi ja Amsterdami suured muuseumid näitusi, ilmuvad pildialbumid, käsil on Mondriaani ateljee rekonstrueerimine, kuulsad koreograafid Hans van Manen ja Jiri Kylian valmistavad ette Mondriaani-balletti. Me ootame seda kõike põnevusega.

Pärast neid askeldusi kuulsate meestega võib vaadata, mis on naiste poolel uudist – siingi on palju nimetamisväärsset, millest ma tahaksin eriti nimetada kahte, mis spetsiaalselt naisi esile tõstavad. Esiteks on nüüd uus kirjastus **Feministische Uitgeverij Vita** (feministlik kirjastus "Vita"). Plaanis on muuhulgas väga huvipakkuv sari hea vanema

naiskirjanduse uusväljaannetest. Sageli on väga raske selliseid raamatuid leida, kuna neid ilmub oluliselt harvemini kui meeste kirjutatud tekste.

Kirjanduspõllul viimase kahe kuu jooksul toimunud oli minu arvates teiseks kõige huvitavam **De Herfstsalon** (Sügissalong). See oli nädalavahetus naiste nüüdiskirjandusega, mis organiseeriti esmakordselt Amsterdams 5. – 7. novembrini. Programm oli erakordselt mitmekesine. Kolmkümmend naiskirjanikku ja -teadlast Hollandist ja Flandriast lugesid oma tekste, vaidlesid kirjandusküsimuste üle ja pidasid ettekandeid. Esitleti debütante, räägiti naiskirjanike esindatusest kirjandusõpetuses, loomulikult ei puudunud ka raamatuturg, kust sai informatsiooni naiskirjanike uudisteoste kohta. Pühapäeva õhtul lõppes kogu üritus tantsupeoga.

Seevastu kaks kirjandusprogrammi, mida sel talvel televisioonis näidatakse, on kaunis jubedad. Maarten 't Hart ja Ischa Meijer vestlevad mitmes telekanalis kirjanikega. Meijeri kaubamärgiks on olla nii solvav ja agressiivne kui võimalik, nii et vaataja tõesti imestab, miks ta ei ole veel saatekülaliselt vastu kõrvu saanud. Maarten 't Hart seevastu on alati väga kena, aga nii igav ja ebaoriginaalne, et ajab une peale. Kuigi ajalehtedes on juba pilgatud, et külalised kas kõrvetavad oma näpud või lastakse nad põhja, piinamiseta nad igal juhul ei pääse, leiavad intervjuueerijad ilmselt ikka veel vabatahtlikke. Kuulsusjanu on kord juba suur.

Ka kabaree ja teater on veel elus. Kabaree jaoks oli aastalõpp parim aeg, sest vastavalt traditsioonile on just detsembris nõudmine ja pakkumine kõige suuremad. Sageli kuuluvad asja juurde lõbusad ja salvavad aastaülevaated. Väga hea etenduse andis detsembris näiteks **Karin Bloemen**, tuntud laulja ja kabareeartist. Ka raadios ja televisioonis näidati vanu ja uusi kabareeprogramme, kõrgpunktiks oli vana-aastaõhtu. Sel õhtul võib telerist nautida alati vähemalt üht tippetendust, sageli ühe-naise- või ühe-mehe-showd.

Aasta lõpul tuli esmakordselt lavale "Cocktail" draamakirjanikult ja režissöörilt

Gerardjan Rijndersilt (T. S. Elioti "The Coctail Party" järel). Rijnders on eksperimenteeriv kunstnik, keda on palju nii kiidetud kui ka laidetud. Ka "Cocktaili" kohta küsivad paljud, kas see täiesti ümbersõnastatud ja fragmentaarne tekst sobib meie ajastule ja kuulub autorikaitse alla või on Rijnders pannud näitlejate suhu ainult halvasti formuleeritud mõtetusi. Mina ise kaldun pigem teise seisukoha poole. Et "Coctail" on aga vallandanud tähtsa diskussiooni moodsa teatri üle, on Rijnders praegu selle ala olulisemaid isiksusi.

Lõpuks:

Juba jälle on ranged protestandid välja tulnud võluva seisukohaga. Äärmiselt konservatiivsele reformeeritud parteile (Staatkundig Gereformeerde Partij) ei meeldinud juba ammu, et naiste kui parteiliikmete õigusi pisutki ei piiratud. Kui aga üks naine kandideris poliitilisele ametikohale, tundis partei kohustust teatada, et naised võivad olla vaid passiivsed parteiliikmed, sest valimine poliitilisele ametikohale neile ei sobi. Miks siis? Sest Paulus on öelnud, et naine ei tohi mehe üle valitseda. Kas see pole diskrimineerimine? Sugugi mitte, sest argumendid toetuvad ajatule ja kõikemääravale jumalasõnale. See-gi on tükike meie väikesest maast, mida välismaal kiidetakse tema tolerantsi ja vabaduse eest.

Kes tunneb huvi nimeka kõhutantsija ja I maailmasõja aegse spiooni **Mata Hari** vastu, peaks 1995. a Hollandisse sõitma. Mata Hari oli friislane ja tema tegelik nimi oli Margaretha Geertruida Zelle (1876 – 1917). Friisi Leeuwardenis avatakse seepärast 1995 Mata Hari maja. Seal võib näha päevikuid, visiitkaarte, fotosid, dokumente sõjaväearhiivist jne. Optimistlik Mata Hari sihtasutus kaalub koguni, kas mitte rajada spetsiaalne bussiliin Amsterdami lennujaamast Schipholisse, sest eelkõige oodatakse paljusid ameerika turiste. Oleks teilgi soov tulla?

Jaanuar – veebruar

Ülehomme algab jälle karneval. Kus siis? võidakse küsida, sest kui välismaal midagi Madalmaadest teatakse, siis seda, et seal valitseb kalvinism. Aga kaks lõunapoolset pro-

vintsi Brabant ja Limburg on ajaloolistel põhjustel olnud ikka enamasti katoliiklikud ja seal on järelikult lähipäevil argipäev täiesti välja lülitatud. Erinevus piirkondade vahel siin- ja sealpool suuri jõgesid (Maas, Rhein, Waal, Lek) pole mitte ainult katoliikluse ja protestantluse erinevus, vaid sellega kaasnevad palju suuremad vastuolud. Iga lapski teab, et põhjas on inimesed ihned ja lõunas laia joonega, põhjas pahurad ja lõunas rõõmsad ja *bon-vivant*. Või vastupidi vaadatuna: põhjas hoolsad ja ausad, lõunas lohakad ja äraostetavad...

Need eelarvamused on ka hollandlastel ja belglastel (kellest osa, flaamlased, räägib ja kirjutab ju hollandi keelt). Belgia on hollandlase silmis Aafrika – alaarenenud ja korruptiivne, belglase jaoks on Holland aga Skandinaavia, st külm, puhas ja moraalne. (Siinkohal minu siiraimad vabandused aafriklaste ja skandinaavlaste ees.) Hollandi perspektiivi toetab **Douglas de Conincki** "Blijvende blunders" ("Püsivad eksimused"). Belglane koostas raamatu, kus on irooniliselt üles loetud kõik kasutamata viaduktid ja tunnelid, tarvitamiskõlbmatud kanalid, valesi planeeritud vaksalid ja umbe jooksnud autoteed. Belgia perspektiivi kirjeldab sama nüansseeritult samuti uus "Het nut van België" ("Belgia kasu"), mille on välja andnud **Geert van Istendael**. Kriitilistes artiklites belglaste kohta arutatakse oma probleeme, rõhutades Belgia atraktiivseid külgi. Sellest raamatust olen ma palju õppinud, eelkõige seda, et belglased erinevad hollandlastest palju rohkem, kui ma kunagi oleksin arvanud, ja et meie eelarvamused on omal komplitseeritud ja võõrastaval moel ometi õiged.

3. aprillini on Haarlemis erakordselt andeka 95aastase kujuri **Charlotte van Pallandti** tööde väljapanek. Ta oli aastaadi õpetajaks kuninganna Beatrixile, kes polnud kaugeltki andetu, kuid kelle kohta ta hiljuti ühes intervjuus avameelselt ütles: "Kuninganna on pisut kade. Tõeliselt hästi ta modelleerida ei oska ja tal on selleks ka vähe aega." Van Pallandti ja tema loomingu kohta ilmus just põhjalik monograafia koos tema tööde kataloogiga.

Seni pole veel teateid AKO kirjandusauhinna kohta, sest nüüdsest peale antakse see välja sügisel. Põhjuseks on uue (juba jälle!)

kirjandusauhinna – **Libris Literatuur Prijs** – loomine, mis määratakse kevadel. See on ette nähtud ainult 1993.a ilmunud täiskasvanute proosale, nii et žürii peab läbi lugema 169 raamatut. 6. mail saab teatavaks võitja. Raamat, mis minu arvates peaks auhinna saama – aga ei saa, sest tegemist pole proosaga –, on "Meiesugused" ("*Ons kent ons*"). Selle autoriks on kabareepaar **Koot en Bie** (Kees van Kooten ja Wim de Bie), kes teleris juba aastaid igal laupäeval 40 minutit nädala sündmusi arutavad. Seejuures mängivad nad kindlaid inimitüüpe – pangadirektorit, pagariprouat, naissaatejuhti, talunaist, autovarast, kindralit, pettunut, üksikut hinge jne. Nad on kõik millegipoolsest tüüpilised hollandlased, eriti head on naiste rollid. Mõned tüübid esinevad sageli, igäihel on äärmiselt sobilik nimi. Koot ja Bie on nüüd avaldanud raamatu oma viimase kümne aasta tegelaste värvifotodega, igäihel juures üks tüüpiline ütlemine. Raamat võeti kõikjal suure vaimustusega vastu. Arvatakse, et selle raamatu peaksid endale muretsema just Hollandi välismaalased, kui nad tahavad saada pilti hollandi ühiskonna iseloomulikest süngetest tahkudest. Paradoks on aga selles, et raamat on nii iseloomulik, et sellest täie mõnu saamiseks peab hollandi ühiskonda suhteliselt hästi tundma. Kuid siiski võib raamatut ainult soojalt soovitada – see on fantastiline.

Veebruari algul näidati **Rotterdamis 23. filmifestivalil** jälle erilisi aardeid. Raskuspunkt oli Hiinal, Taiwanil ja Hongkongil. Kuid oli näiteks võimalik vaadata ka kahte ameerika kunstniku Andy Warholi filmi – praegu on Ameerikas restaureerimisel 60 tema filmi. Kokku näidatakse 12 päeva jooksul üle 200 mängufilmi. Õiged filmifännid peavad vist pärast seda paar päeva sohval lamama – jalad üleval ja silmad kinni.

Teine filmisündmus leidis aset **Amsterdamis Filmimuuseumis**. Seal näidati esimese hollandi helifilmi "Terra Nova"(1931) re-

konstruktsiooni. Film oli vahepeal kadunud ja leiti alles 80. aastatel uuesti üles. Retsensioonid olid positiivsed.

Väga huvitav initsiatiiv pärineb iraanlaselt **Afshin Afkarilt**, kes tuli 1979.a põgenikuna Hollandisse. Asjaarmastajana koostas ta esimese hollandi-pärsia sõnastiku. See sisaldab 35 000 hollandi sõna ja 25 000 näitelause. Afkari, kes muuhulgas töötab tõlgina, leidis, et 20 000 pärsia keele kõneleja integreerimiseks tehakse liiga vähe. Leideni Ülikool töötab küll juba aastaid sõnaraamatu kallal, aga niipea sellega veel valmis ei jõuta ja pealegi eelistatakse seal kõnekeelele kaugem keelt. Pärsia keele kõnelejate jaoks olevat aga esmatähtsad laused nagu "Kus on tööbüro?" ja "Kes on minu kontaktametnik?". Seetõttu on Afkari peatähelepanu koondanud kõnekeelele ja edasi sõnavarale, mida on vaja romaani lugemiseks.

Asjahuvilised saavad nüüd lugeda raamatut "Hollandi 17. ja 18. sajandi merelaevastik" (258 lk, Lõuna-Carolina Ülikool). Autor on hollandi mereajaloo professor Jaap R. Bruijn. See on usaldatav publikatsioon, mis toonitab eelkõige arengujoont ja sotsiaal-majanduslikku külge.

Märtsi keskpaigani võib Amsterdamis loomaaias imetleda näitust ahvide tehtud maalidest. Käitumisuurijate arvates on šimpanside, orangutangide ja teiste ahvide maalimisviis eriti huvitav. Aga ka publik võtab nende kunsti nähtavasti tõsiselt: ahvi maalitud pildi eest makstakse sageli mitusada kuldnat.

Noh, edasi on märtsi algul kohalikud valimised ja mai algul parlamendivalimised, parteid trumpavad üksteist üle mahlakate väljenditega. Pealegi on karta, et paremradikaalid võivad saada kuus kuni kümme kohta (150st). Majandusega on lood halvemad kui kunagi varem, samuti tööpuudusega, minu arvates oleks õigupoolest kõige parem ahvide tehtud maalide vahele peitu tõmbuda. Siis võib jälle vaadata, mis edasi saab.

OSKAR LUTS

Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus
Tahab olla följeton

Hakkas ja hakkas linnas liikuma imelik jutt ning lagunes laiali nagu kulutulgi: geniaalne inimene, Reemus Mobi, olla 'teatavatel põhjustel' väljamaale põgenenud; kuni tema paberid korda seatud, olla ta end peitnud sõprade korterites ning teinud siis järsku vehkat, otsekuu oleks tal olnud ämm kannul. Muidugi põimiti selle juttu sekka kõiksuguseid võimalikke ja võimatuid asju, sest iga edasiandja luges oma pühaks kohuseks seda lugu omal viisil illustreerida, nii kuidas lubas kellegi talent ja mõttelend. Iseenesestki mõista, oli Vähkmannide perekond selle kõmuka skandaaliga tihedas ühenduses ning peeti üsna loomulikuks, et proua ja preili end viimasel ajal enam kusagil ei näidanud. Vana altruist Shmendrik hõõrus rõõmu pärast oma karvaseid rusikaid – oli ju tema (nagu arvas) kõige selle 'hea' toimepanija; Vurtsmann ja Järka lõivad lõbusalt klaasid kokku, pilgutasiid teineteisele silma, soovides head kordaminekut 'suurele sehvtile' ja pikka iga noorpaarile; *five o'clock* idel panid peened daamid kokku oma veel peenemad ninad, jutustades uusi detaile kõigest sellest haruldaselt pikant juhtumusest. Ühe sõnaga: naerjad olid Mobi poolt. Viks poiss! Tubli poiss! Kange poiss! Shikk poiss! Mitmed ametita isapojad oleksid hea meelega oma osa vahetanud Mobi omaga, sest kes ei taha saada päevakangelaseks... iseäranis siis, kui see 'saamine' võib sündida ilma kriminaal-politsei lahke kaastgevuseta.

Mamma ja tütar olid mõni aeg täiesti kohmetud, täiesti m a h a l ö ö d u d, nagu öeldakse; vau ei tõstnud enam saba, vaid ohkas alatasa; siis pikkamisi toibusid nad jälle ning hakkasid nägema und kaugest teekon-nast, nagu neile oli ette kuulutanud m-me Fricassée. Mobi... Nende Mobi pidi ju seal kusagil o l e m a... Võib olla, kutsus ta nad varsti endale järele ning tegi kõik jälle heaks.

Päev-päevalt kasvis neis see usk, sest 1) oli papi nende hea Mobi lihtsalt minema h i r m u t a n u d ja 2) ütles vana, kuulus Fricassée-proua alati õigust.

Imelik mees, Johann Vähkmann, ei teinud neile ülearuseid etteheiteid, vaid leppis oma saatusega. Kuid see imelik mees pidi saama veel ühe valusa hoobi. Tuli ilmsiks, et seni, kui ta ise käis alatisel rahajahil, oli tema perekond läinud täiesti ülekaite. Juhtumise kombel tabas ta poja Pauli üsna kahtlasest seltskonnast.

"Ah, paps," vastas apaatiline noormees, kui Vähkmann teda usutlema hakkas, "kas maksabki sul enam vaeva näha – minuga on asi nii kui nii otsas."

"Kuidas? Kuidas?" kahvatas ärimees ja võttis poja pika noomimise alla; sest, nagu teada, avaldab iga noomitus ainult siis mõju, kui see on – kas hoopis lühike ja trehvav, või hästi pikk ja põhjalik. Noormees tunnistas avalikult, et ta oli juba mõnda aega käinud kahtlasest seltskonnas ja oli aeg-ajalt varastanud raha isa kirjutuslaua sahtlist; muu seas oli muidu nii lihtne poiss saanud kaunis keerulise tõve.

Siis pidi Vähkmann tahes ehk tahtmata eneselt samuti küsima, kui oli hiljuti küsinud naiselt: "Aga kus olid siis sina sel ajal, hea inimene?" See, mis n ü ü d tuli pauk paugu peale, oli vist küll jumala n u h t l u s, selle eest, et ta ei tahtnud käia vana ärimehhe õpetuse järele, vaid ajas 'niisuguseid' asju. Kaua mõtles ärimees raskeid mõtteid ja ütles siis pojale:

"Mine nüüd oma tupp, Paul, võta kokku kõik oma viis meelt ja mõtle järele oma elu ja tegevuse üle. Homme kõneleme edasi. Üht pea meeles: mina pole mitte su vaenlane. Mina tahan sinule kõigiti abiks olla, kui sa kindlasti nõuks võtad end parandada."

See mõjus kaunis kenasti. Teisel hommikul tuli kahvatu noormees isa juure ning tõotas pühalikult, et ta end parandab. Talle endalegi olevad läinud vastikuks niisugune elu, aga ta olla enese peale risti teinud, arvates, et ta juba o n g i pääsemata kadunud.

Niikaugel asi muidugi ei olnud. Poiss pidas sõna ja hakkas pikkamisi kosuma.

Siis ujus veel üks ammugi unustatud isik Vähkmannide silmapiirile. Ilma et Peetsidki sellest oleksid teadnud, l i v i s kähär riigiametnik Päsmer (otseku pikse pilv, vastu tuult) Vähkmannide juure ning kõneles seal puhtast südamest, aga ilma mingi taktita kõiksugustest asjadest, osalt ka neist, mis talle alles silmapilgul pähe tulid. Jah, et tema, Päsmer, on kuulnud Emmast kõneldavat üht kui teist, aga tema sülgab kõige selle inimeste plära peale ja on ikka seal ja on valmis Emma heaks tegema kõik, mis iganes tema võimuses. Aga kui Mobi kord juba niisugune vilets mees oli ja ära jooksis, siis tahaks tema Emmale hädasti meele tuletada üht ammuaegset juttu, mis oli kunagi nende vahel olnud.

Sellest käigust ja kõnelusest ei jäänud Päsmerile rohkem meele, kui ainult paar katkelist sõna. "Mis, mis?" oli küsinud pahane Emma. "Mis Te soovite?" See oli peaaegu kõik, mis ta oma livimistekonnast mäletas.

Nii oli ta harva aja tagant jälle pisut õhku sõtkunud ja tuult rusikaga taga ajanud, ning andis talle jälle peamurdmist maailma elu ja noore neiu süda.

XI PEATÜKK

Finis coronat 'opus'.

Vähkmann likvideeris oma 'suure sehvti' lõpulikult ja süvenes enesesse, samuti kui tegi kord keegi suur Eesti kirjanik, enne kui langeminevikku. Mis pidi siis n ü ü d saama? Üks oli kindel: lubatu ja lubamatu ülipreenel piirjoonel ei tahtnud ta enam edasi livida; soliidid, süstemaatilisel töötava äri avamiseks aga puudus rahaline jõud. Nüüd oli äri mees nõutum kui Tartust Tallinna tulles: siis ei valinud ta abinõusid, nüüd tahtis ta neid valida.

Viimaks arvas äri mees selle õ i g e otsa leidnud olevat; ta naeratas, silitas vurrusid ning kordas üle mitme hea aja jälle oma sõna, mis armastas öelda, tehes tähtsamaid otsusi. "Omm lännü – omm lännü!" Perekonnale ei

kõnelenud ta oma uuest plaanist esialgu midagi.

Nii jõudis aeg kätte, kus Vähkmannid pidid välja kolima oma endisest majast.

"Noh," ütles pereisa ühel päeval hoopis ootamata, "nüüd on see armas Tallinn meid vist juba küllalt tümaks teinud, nüüd katsume, kuidas Tartu tagasi saame."

"Tartu?" hüüdsid mamma ja tütar ühest suust. "Mis see tähendab?"

"Kas te siis oma ilusa, vaikse Tartu juba olete ära unustanud?" küsis Vähkmann vastu. "Minul igatahes on ta veel meeles, tihti olen uneski seal."

"See on jälle midagi uut," ütles proua Vähkmann peaaegu põlglikult. "Meie papi istub hommikust õhtuni kabinetis ja haudub aina uusi mõtteid, üks toredam kui teine. Tartu? Mispärast peaksime siis just Tartu tagasi minema? Sa ütlesid mulle kord, et sa kunagi oled maal karjas käinud – eks lähme siis parem kõik maale... karja."

Vähkmann tegi suured silmad. Kuidas? Kas vau jälle hakkas hända tõstma?

Seekord jäi jutt nii pikale. Seda rohkem kõnelesid proua ja preili Vähkmann isekesis; perekonnaisa jutt pani meie daamid lausa kihama, isegi Paulile püüti selgeks teha, et papi enam isegi ei tea, mis teeb. Kuid papi ei lasknud oma kodakondseid kaua kihada, juba paari päeva pärast esines ta oma plaaniga palju kindlamal viisil.

"Noh, Muti," ütles ta, "hakka asju pakki-ma – tuleval nädalal läheb reis lahti."

"Kuhu?" küsis Muti, üle öla mehe poole vaadates.

"Tartu, Tartu. Ma ju ütlesin, et – Tartu."

"Sina ütlesid... sina ütlesid! Luba enne, et ma k a s i n u l e midagi ütlen. Meie ei tule Tartu."

"Nii. Kes on siis need 'meie'?"

"Meie kõik. Mina, Emma, Herta ja Paul."

"Soo, soo, soo. Mis arvate siis t e i e teha?"

"Ükskõik. Esialgu jääme siia. Küllap pärast näeb, mis saab."

"Ah, Muti, Muti!" naeratas Vähkmann. "Ma näen, sa pole ikkagi veel tüma küllalt. Sa usud ikka veel, et tuleb kord see teie messias... Mobi... ja hakkab tegema imetegusid. See on tühi lootus! Mobi ei tule. Ei tule. Mobi uurib seal kusagil kaugemal elu kõrgeimat

mõtet ja on teid juba unustanud. Ole mõistlik, paki kokku meie asjad ja lähme ära siit mõlust oma vaikselt töötavasse Tartu. Meil on veel niipalju raha järel, et me seal, virgalt töötades ja kokkuhoidlikult elades, omaga läbi tuleme. Jaa, mul on Tartu lähedal juba kohtki valmis kuulatud: ma hakkän jälle telliskive põletama nagu enne. Ole mõistlik, Muti! Lähme ära siit!"

"Tartu... erdiste tuttavate naeruks... Mitte iialgi!"

"Arvan, et just s i i n on rohkem naeru. Aga kuigi peaks isegi seal leiduma mõni, kes tunneb kahjurõõmu meie tagasitulekust, siis... siis peab ometi inimene vahel elama ka enesele, mitte alati teistele. Meie lahkume siit üsna ausal kombel, ei peta kedagi, ei jää kellelegi võlgu – kes võib näpuga näidata meie peale? Et m e i d peteti... noh, see on rohkem petja enese südametunnistuse asi. Eks ole nii, Muti? Mõtle hästi järele, ära püüa meie perekonda koost lahutada."

"Seda püüad sina, kulla Johann. Kes ajab sind ära Tallinnast?"

"Meie ühine kasu, kallis naine. Meie ühine kasu."

"Ah, seda 'ühist kasu' olen ma juba mitmele korrale kuulnud. Ühise kasu pärast müüsid maja, peletasid Emma peigmehe, nüüd tahad meid ikka selle ühise kasu pärast viia jumal teab kuhu pessa, suberikku. Selle ühise kasu all pole muud kui sinu enda kangekaelsus ja rumalad tujud."

"Oi, oi, naisekene," raputas Vähkmann pead, "ma näen, sa pole veel kaugeltki tüma. Olgu siis! Tee nii, nagu arvad parema olevat; mina igatahes kolin Tartu. Ja pead teadma: ma ei koli mitte üksi. Paul tuleb minuga kaasa ja Herta v õ t a n ma endaga kaasa."

"Soo – oh? Väga huvitav, kuidas saad sina Hertat kaasa v õ t t a ?"

"Herta p e a n ma kaasa võtma. Siia, teie hooleks ei tohi ma teda milgi tingimisel jätta; siin võib temaga sündida sama lugu, kui Emmaga."

"Sama lugu, kui Emmaga? Missugune lugu on siis Emmaga sündinud? Minu teada pole Emmaga midagi sündinud. Kui sina vast rohkem tead, siis ole nii lahke – ütle."

"Hmh..." laiutas Vähkmann käsi ja ei mõistnud sel silmapilgul tõesti midagi öelda. "Aga, no," algas ta peale mõninga vaikimise,

"millest oli siis siin kõik see aeg jutt? Sa ju ise kõnelesid, nutsid, hädaldasid... et pidi olema nii ja nii."

"Mis, nii ja nii? Ligi kakskümmend aastat olen sust enam-vähem aru saanud, aga viimisel ajal lähed sa nii imelikuks, et sind tõesti raske on mõista. Mis 'nii ja nii'? Mis see tähendab? Mis on Emmaga juhtunud? – Ah, jaa, jaa... Õigus, ma kõnelesin küll kord midagi sellesarnast, aga see oli eksitus... täiesti asjata hirm. Emmaga pole seni midagi isäralikku juhtunud, ega juhtu ka tulevikus. Sul pole mingisugust põhjust Hertat kaasa võtta. Ise võid minna... ka Pauli ei hakka ma keelama, aga... aga Herta jääb minu juure."

"Nii või teisiti – ka mina ei saa sinust aru, ja juba ammugi –, aga Herta viin mina endaga – seal ei aita ükski vastuvaidlemine."

"Ei, Hertat ei anta sulle; see mõte jätta maha."

"Saame näha."

"Hea küll – saame näha."

Umbes niisuguste lõbusate jutuajamistega läks jälle edasi mõni päev, kuni uus majapeemees tuli ja sõbralikult tähendas, et oleks nagu aeg lahkuda tema majast, sest uued üürlised olla väga närvilikud. Siis müüs Vähkmann rutuga ära mõne üleearuse mööblitüki, mõne naha ja väiba ning hakkas ülejäänud asju vaksali saatma. Seejuures pani endine ärirees tähele, et mitu kallihinnalist iluasja tema korterist kaduma oli läinud. Et aeg kasin oli, ja tema teistele ei tahtnud jalgu jääda, siis ei teinud ta asjade kadumisest pikemat juttu, vaid kraamis kibedasti, hoolimata naise ja vanema tütre kõõrdpilkudest; muu seas polnudki tal raske aimata, kes oli süüdi asjade kadumises. "Omm lännü – omm lännü!"

"Ei kedagi," ütles ta perekonnale, oma tööga lõpule jõudes, "nüüd on igatahes viimane aeg, et ka teie oma kimpsud-kompsud kokku panete. Ülehomme hommikul hakkavad Taaralinna tornid paistma."

"Kellele – hakkavad, kellele – ei hakka," vastas Emma, muiates.

"Kahjatsed, kahjatsed, Emmakene! Mina sinu asemel ei sõandaks kuidagi oma isa maha jätta."

"Aga sina, papi, jätad ju m e i d maha, mitte meie sind."

"Kallis laps, kumb meist peaks küll paremini teadma – mis teha, mis – tegemata jätta?"

"Arvan, mammi teab seda kõige paremini."

"Ei, ei! Jätame mammi kõrvale, ma küsin: kumb m e i s t kahest?"

"Jätame parem m i n d kõrvale; küsime parem: kumb t e i s t kahest... kas mammi või sina?"

"Tubli!" naeratas Vähkmann. "Küsime nii, ja vasta sina: kumb?"

"Mammi."

"Ah nii, ah nii..." papi pani käed selja peale ja vaatas aknast välja. "Noh... siis pole muidugi midagi teha. Kuid... pane tähele... kord otsite veel mõlemad mammiga üles selle tee... mis viib papi juurde. Mina... sooviks küll... et see õige pea sünniks. Nii kaua elasime ühes... ja nüüd... Igatahes seadku Herta end valmis – meie sõidame homme õhtul."

Ärasõidu päeval tuli Vähkmann mõni tund enne rongi minekut koju, et teha viim-

seid korraldusi ning võtta kaasa poega ja nooremat tütart. Aga omaks suuremaks imestuseks pidi ta nägema, et pesa oli tühi. Ainult pikk ja kahvatu Paul käis edasi-tagasi tühjades, mahajäetud tubades.

"Kus on siis teised?" küsis ta kokkunult.

"Ei tea," raputas poeg pead. "Võtsid kompsud ja korvid... mindi... Aga kuhu – ei öeldud."

"Mis see tähendab?"

Poeg kehtas õlanukke.

"Noh, nad tulevad varsti tagasi, või saadavad Herta otsekohe vaksali," rahustas end Vähkmann ning hakkas aeglaselt sammuma toast tuppa, otsekui jumalaga jättes oma korteriga. Seal oli saal, kus omal ajal kihises elu, kus lõbutseti, tantsiti; siin, siin seisis klaver, siin oli sohva, suur ümmargune laud ja pehmed toolid selle ümber; seintel võis näha piltide asemeid. Edasi – söögituba... mitmed piinlikud silmapilgud võoraste keskel ja tüdimus jutust, mis polnud kusagilt pärit... nüüd see kõik otsekui mälestuse lepitava udulooriga kaetud. Magadistuba... Laste toad...

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 06.04.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,98 "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 3. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

